

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 43, 1992

CENA 29 KČS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

OBSAH

Ábel K r á ľ: Z problematiky automatického rozpoznávania slovenčiny	81
Juraj D o l n í k: Axiologické slová	91
Miloslava S o k o l o v á: Sémantika slovesa a genus verbi	99
Alexandra J a r o š o v á: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku	116
Adriana F e r e n č í k o v á: Prínos dialektológie k výskumu historickej syntaxe (Na príklade časového podrad'ovacieho súvetia)	127

D i s k u s i e

Ján H o r e c k ý: Ešte raz o ideálnych jazykových znakoch a označovaní	134
---	-----

S p r á v y a p o s u d k y

Päťdesiat rokov doc. Juraja Dolníka. J. H o r e c k ý	137
Súpis prác doc. Juraja Dolníka za roky 1973–1991. L. D v o n ě	139
Dolník, J.: Lexikálna sémantika E. S e k a n i n o v á	143
Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. K. B u z á s s y o v á	144
Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. M. Š i m k o v á	146
Pramene k dejinám slovenského jazyka. E. K r o š l á k o v á	149
Kořenský, J.: Teorie přirozeného jazyka. Interdisciplinarita, aplikace, prognózy. J. H o r e c k ý ..	151
Čelovečeskij faktor v jazyce. Jazykoveje mechanizmy ekspresivnosti. M. M i k l u š	153
Lingvistické kolokvium '92. J. K l i n c k o v á – V. P a t r á š	155

СОДЕРЖАНИЕ

Абел К р а л ь: О некоторых вопросах автоматического распознавания словацкого языка	81
Юрай Д о л н и к: Лексическая омонимия	91
Милослава С о к о л о в а: Семантика глагола и залог	99
Александра Я р о ш о в а: Сочетаемость слов и её отражение в словаре	116
Адриана Ф е р е н ч и к о в а: Вклад диалектологии в исследование исторического синтаксиса (На примере временных сложноподчиненных предложений)	127

Д и с к у с с и я

Ян Горецки: Ещё раз об идеальных языковых знаках и обозначении	134
--	-----

С о о б щ е н и я и р е ц е н з и и

Пятидесятилетие доц. Юрая Долника. Я. Г о р е ц к и	137
Список работ доц. Юрая Долника опубликованных в период 1973 – 1991 гг. Л. Д в о н ч	139
Долник, Ю.: Лексическая семантика. Э. С е к а н и н о в а	143
Методы описания и исследования лексики славянских языков. К. Б у з а ш и ц и о в а	144
Общие и особые проблемы языковой коммуникации. М. Ш и м к о в а	146
Документы из истории словацкого языка. Э. К р о ш л а к о в а	149
Корженски, Я.: Теория естественного языка. Междисциплинарность, приложения, прогнозы. Я. Г о р е ц к и	151
Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. М. М и к л у ш	153
Лингвистическое коллоквиум '92. Я. К л и н ц к о в а – В. П а т р а ш	155

Z PROBLEMATIKY AUTOMATICKÉHO ROZPOZNÁVANIA
SLOVENČINY

ÁBEL KRÁL

Autor informuje o stave riešenia výskumnej úlohy automatického rozpoznávania slovenčiny. V úvodnej časti vysvetľuje obsah niektorých pojmov a hovorí aj o súčasnom stave riešenia tohto problému vo svete. Jadro príspevku tvorí informácia o výsledkoch, ktoré dosiahol so svojim pracovným kolektívom od r. 1990. Osobitne v nej hovorí o otázkach segmentovania súvisle sa meniaceho signálu reči, vymenúva niektoré z použitých postupov a spomína základné ťažkosti automatického segmentovania a potom aj rozpoznávania slovenčiny. Najvýznamnejší dosiahnutý výsledok je práve automatické segmentovanie signálu na tzv. mikrosegmenty a odvodenie na segmenty, ktoré reprezentujú hlásky (resp. fonémy) slovenčiny.

Úvod

Technický vývin dvadsiateho storočia sa v humanitných vedách prejavil prienikom technických pomôcok do ich metodík. Dnes aj v jazykovede používame pomôcky, ktoré zrýchľujú, zefektívňujú a spresňujú výskum, umožňujú obsiahnuť a spracúvať veľké množstvo údajov a veľký rozsah materiálu, sledovať a kvantifikovať aj oveľa subtilnejšie javy, než nám ich približovali staršie metódy. Kľúčové postavenie v tomto vývinovom trende majú počítače a jednou z najexponovanejších jazykovedných disciplín v tejto orientácii je akustická fonetika.

V akustickej fonetike sa zaoberáme zvukovými javmi reči a tie sú po prevode do číslícovej formy veľmi dobrým materiálom na počítačové (výpočtové) manipulácie. Okrem toho možno počítačom zobrazit' priebeh alebo stav skúmanej zvukovej vlny, graficky zobrazit' počítané parametre a vyšetrovať ich vzťahy na hociktorom stupni transformácie. Slovenská fonetika vstúpila do tohto moderného prúdu vedeckých metód oneskorene nie preto, že by fonetici neboli spozorovali možnosti, ktoré sa tu núkali, lež preto, že jej na to chýbali prostriedky.¹

V Ústave technickej kybernetiky SAV, dnes v Ústave teórie riadenia a robotiky SAV, sa podarilo postupne zorganizovať takýto výskum, a to s dlhodobým cieľom automatického rozpoznávania a automatickej syntézy slovenčiny. V prvej etape bolo, pravdaže, treba urobiť rozličné prípravné práce, napríklad vypracovať súbor programov na štandardné manipulácie so zvukovým signálom, na jeho zobrazovanie, para-

¹ Na bývalom pracovisku som sa pokúšal túto situáciu riešiť, no z Filozofickej fakulty UK som bol nútený odísť, hoci fakulta za to platí cenou hlbokého úpadku našich disciplín.

lelné grafické a akustické reprodukované, na rozličné operácie s ním (prehliadanie, strihanie, úprava amplitúdy, segmentovanie a pod.), na vykonávanie rozličných akustických operácií a výpočtov jednotlivých parametrov atď.²

Rozpoznávanie a porozumenie reči

V súvislosti s rečou sa rozlišujú dva dôležité *rozpoznávacie ciele*: rozpoznávanie reči a rozpoznávanie (identifikovanie) hovoriaceho. V oboch prípadoch sa musí vychádzať zo signálu (z tzv. nosnej informácie), no v prvom prípade sa smeruje k rozpoznaní jazykovej formy konkrétneho jazyka, v druhom prípade k rozpoznaní charakteristických zvukových a rečových črt hovoriaceho jednotlivca. Pri rozpoznávaní jazykovej formy na najnižšej úrovni (na rovine zvukov reči) ide predovšetkým o rozpoznanie hláskovej (fonematickej), resp. slabičnej a morfematickej stavby slova, resp. o celostné identifikovanie slova. Pri rozpoznávaní súvislej reči je dôležité rozpoznanie zvukových prostriedkov syntaktickej stavby vety. V tomto procese sa musí oddeliť jazyková informácia od iných informačných zložiek reči.

Od začiatku rozvíjania výskumných prác a seriózných teoretických analýz v oblasti automatického rozpoznávania reči (ARR) sa poukazovalo na to, že tento cieľ sa nedá dosiahnuť iba manipuláciou so zvukovým signálom. Analýza zvukového signálu je iba východiskom rozpoznávania. Vo výkonnejšom systéme rozpoznávania sa signálové informácie musia dopĺňať jazykovo špecifickými informáciami o všetkých vyšších úrovniach príslušného jazykového systému (porov. Flanagan, 1965, s. 163). Podrobná až minuciózna analýza zvukového signálu reči, t. j. maximálne možné využitie všetkých informácií, ktoré sprostredkúva signál, je však rozhodujúcim predpokladom konštrukcie výkonnejších systémov ARR. Konštatovalo sa totiž, že "rečový signál nesie oveľa viac fonetickej informácie, než sa (predtým) predpokladalo" (Vaissiere, 1985, s. 192, a i.) a že úspech systému podstatne závisí od výsledkov akustickej analýzy (ibid. s. 217).

ARR sa môže uberať dvoma smermi: buď ide o rozpoznávanie vlastnej jazykovej štruktúry reči (na najnižšej úrovni by to bolo rozpoznávanie foném, resp. hlások-fón), buď sa ide cestou minucióznej parametrickej (technickej) analýzy signálu bez ohľadu na jazykovú hodnotu parametrov alebo hodnotených segmentov (bez ohľadu na ich vzťah k známym zložkám jazykovej formy). Tu môže byť minimálnou manipulačnou jednotkou segment väčší alebo aj menší, než je fonéma, hláska, resp. fóna.³

² Spomínam to preto, aby som domácich záujemcov informoval, že takéto programové vybavenie jestvuje a je prípadne k dispozícii. Tam, kde je na to priestor a kde sa na úrovni prednáša fonetika, mohli by sa takéto vybavenie veľmi dobre využiť na pedagogické ciele. Isté programové i prístrojové vybavenie na univerzálne manipulácie s akustickým signálom reči by sa dalo kúpiť v zahraničí.

³ Pojem fóna sa používa nejednotne. My ho definujeme ako "jedinečný a neopakovateľný, t. j. aj nezatriedený segment zvukového kontinua reči"; Král - Sabol, 1991, s. 54.

Jazykovú formu sprostredkúva vo zvukovej reči akustický signál. Tvorenie signálu závisí však od individuálnych rečových (artikulačných) návykov, od celkového fyzického a duševného ustrojenia hovoriaceho v okamihu rozpoznávania a od okolností, v ktorých sa uskutočňuje dorozumievanie. Z toho plynie, že signál vždy obsahuje aj mimojazykové informačné zložky: individuálnu (individuálne závislú, t. j. informáciu o hovoriacom) – tá má trvalú i meniteľnú časť, a situačnú – tá sa od prípadu k prípadu mení, je vždy miestne (a časovo) závislá. Individuálna zložka je trvalým i okamžitým znakom hovoriaceho, situačná zložka je znakom miesta a času (okolností) vzniku rečového prejavu. Jestvuje aj tretia signálová zložka, ktorej nositeľom je hovoriaci – to je zložka postoja hovoriaceho k obsahu výpovede a k poslucháčovi.

Porozumenie reči zahŕňa už aj nájdenie, "rozpoznanie" obsahu vysloveného, prijatie (porozumenie) významu slova alebo slovného spojenia (platnosti inštrukcie, príkazu) alebo aj zmyslu výpovede (vety). Porozumenie reči musí viesť k adekvátnej reakcii (odpovedi) na výpoveď, a to buď rečou, alebo vykonaním toho, čo (podľa konvencie) vyplynulo z prijatia informácie a porozumenia reči. V každom prípade (najmä vo výkonnejších systémoch) je však podmienkou úspechu komunikácie prvotné rozpoznanie jazykovej formy na základe signálovej informácie a nasledujúci prechod od nosnej informácie k hlavnej. Technické porozumenie reči je nesmierne zložitý problém – je to aj problém konštrukcie vnútorného sveta komunikanta.

Zložitosť tejto problematiky na najnižšej (signálovej) úrovni súvisí teda s týmito črtami reči: (1) Zvukový signál reči obsahuje jazykovú i nejazykovú informáciu. (2) Reč je interindividuálne variabilná a individuálne charakteristická. (3) Zvukový signál reči nesie aj informáciu o hovoriacej osobe, o jej duševnom a telesnom stave. (4) Rečová činnosť podlieha rozličným rušivým vplyvom na hovoriaceho a prejavuje sa v nej variabilita mechanickej artikulačnej práce. Rečové ústroje nemôžu dvakrát zaujať absolútne identické postavenie (jestvuje istá nepresnosť v činnosti rečových ústrojov). (5) Artikulačná realizácia zamýšľanej (ideálnej) jazykovej formy v rečovom signáli nemusí byť úplná. (6) V rečovej výpovedi môže byť zakódovaná informácia o vzťahu hovoriaceho k počúvajúcejmu a informácia o vzťahu hovoriaceho k obsahu vlastnej výpovede. (7) Reč sa prakticky nikdy neuskutočňuje v akusticky sterilnom prostredí – zvuky reči sú zmiešané s nerečovými (rušivými) zvukmi. (8) Elementy signálu, ktoré dávame do súvislosti s jazykovými jednotkami (napríklad s fonémami), závisia od svojho okolia v tomto signáli. Realizácia tej istej fonémy v rozličnom fonematickom okolí je rozličná, informáciu o tej istej fonéme nesú fyzikálne nerovnaké akustické javy a táto informácia nie je ohraničená na trvanie príslušnej fonémy. (9) Všetky informačné zložky zvukovej reči sa realizujú súčasne v jedinom toku akustického deja ako jediný zložitý zvuk. Oddelovanie (rozpoznávanie) jednotlivých informačných zložiek je náročná úloha.

Ako vidno, rozpoznávanie, tobôž porozumenie reči je vysoko komplexný jav. Imitovať ho technickým zariadením je naozaj nesmierne ťažké a je otázka, v akom rozsahu je to vôbec možné. Oveľa jednoduchšie je imitovať jednu, konkrétnu pracov-

nú scénu a zaoberať sa iba tým jazykovým materiálom, ktorý sa môže použiť (vyskytnúť) pri riešení problémov v tejto scéne a pri riešení definovaného problému – ráta sa s tým (vyhľadáva sa to), čo je v tejto scéne pre účelovú manipuláciu a účelové správanie sa všetkých vyskytujúcich sa prvkov možné. Ďalej možno rozpoznávacie zariadenie konštruovať s ohľadom na špecifiká konkrétneho hovoriaceho (body 2, 3 predchádzajúceho odseku) – rozpoznávací systém sa nastaví podľa vzorky reči manipulátora (adaptuje sa). Tento postup sa najčastejšie používa v súčasných systémoch (sú to systémy s adaptáciou na hovoriaceho).

Porozumenie reči sa uskutočňuje prechodom od rozpoznaného signálu (od nájdenej jazykovej formy) k jazykovému obsahu. Jazykový obsah prijímanej výpovede sa však sprítomňuje interpretáciou jazykových podnetov vo vnútornom svete prijímateľa, t. j. oživením a pochopením (prežívaním) vzťahov prijímaných podnetov (azda na princípe ich asociácií s najbližšími zložkami vnútorného sveta prijímateľa). Pretože individualita odosielateľa i prijímateľa je sociálne tvarovaná, zabezpečuje sa dostatočná zhoda v interpretácii prijímaných podnetov u oboch účastníkov komunikácie. V každom prípade pri modelovaní procesu rečového dorozumievania treba rátať s modelovaním (imitovaním) vnútorného (duševného, ideálneho) sveta človeka.

Ďalej treba rátať s tým, že vnútorný svet človeka tvoria nielen usporiadané racionálne poznatky, lež aj praktické skúsenosti a zážitky (pamäť a intuícia), pocity, subjektívne túžby atď. Aj ony ovplyvňujú interpretáciu prijatej správy a reakciu na ňu. Okrem toho ak by sme chceli imitovať prirodzený proces reči komplexne, museli by sme podľa prijatej informácie priebežne dopĺňať alebo meniť predchádzajúce poznanie prijímateľa správy. Prijatá správa môže totiž obsahovať nové poznatky, môže rozširovať poznanie (svet) prijímateľa.

Na rečové podnety reagujeme nielen z pozície súhrnu vedomostí, skúseností a zážitkov, ale aj podľa našich jazykových schopností a návykov a pod vplyvom iracionálnej zložky vnútorného sveta, jeho stavu v čase prijatia správy a počas odpovede na ňu. Odpoveď nie je mechanická – je subjektívne kreatívna. Rečová odpoveď je v tomto zmysle individuálna a jedinečná svojou formou i obsahom a je vysoko komplexná.

Ľudské ucho a mozog sa učili spracúvať zvuky reči a rečové ústroje sa učili tvoriť zvuky reči tisíce a desaťtisíce rokov. Vzniklo účelové konanie a správanie. Okrem toho reč sa nikdy neuskutočňuje v dajakom abstraktnom prostredí. Rečové správanie je skôr iba (jednou) súčasťou životnej scény. Pri jej interpretácii človek využíva všetky zdroje a druhy informácií, ktoré má k dispozícii, a pri spracúvaní a chápaní (porozumení) reči sa podľa potreby využíva celý komplex ľudského intelektu. Napodobniť alebo dokonca nahradiť túto činnosť človeka technickými prostriedkami je azda najťažšia úloha, akú si človek môže určiť. Jej principiálna ohraničenosť sa ukazuje na tom, že tu má človek reflektovať v úplnosti duševnej činnosti sám seba. To však v sebe skrýva i požiadavku mať k dispozícii rezervnú kapacitu na sebareflexiu a mať možnosť z autonómnej ("vonkajšej") pozície pozorovať samého seba – uvedomovať sa. Napriek tomu niet nijakej pochybnosti, že výskum v tejto oblasti

ľudského záujmu je užitočný, perspektívny, potrebný a dnes už aj nevyhnutný. Vyspelé ekonomiky investujú doň veľké finančné prostriedky.

Stav výskumu vo svete

V technicky vyspelých krajinách sa niekoľko desiatok rokov venuje mimoriadna pozornosť syntéze, rozpoznávaniu a porozumeniu reči. Prvé systémy ARR vznikli už v päťdesiatych rokoch, ešte pred érou číslicových počítačov (porov. Lea, 1980, s. 61). Neskôršie – po prvých úspechoch v použití počítačov – sa rozšírila vízia praktického využitia automatickej manipulácie s rečou napríklad vo vojenstve, v doprave, kartografii, v triediarňach materiálu a výrobkov, v pracovných situáciách so zdravotnými rizikami pre manipulantom, v bankovníctve, pri identifikovaní osôb a podobne, osobitne však aj pri komunikácii v reťazci človek – počítač – človek. Predpokladalo sa, že na zostrojenie prakticky použiteľného univerzálneho rozpoznávača reči stačí niekoľko rokov sústredeného výskumu. Vlnu prehnanych nádejí skoro pritlmilo poznanie, že fenomén reči je veľmi zložitý, že na dosiahnutie takýchto cieľov bude treba vykonávať veľmi veľa práce a že to bude trvať desiatky rokov, ak je to vôbec možné (známy je skepticizmus J. R. Piercea; porov. Lea, 1980, s. 67).

Pri prvom sústredenom pokuse o významnejší prelom v úsilí o ARR v USA v rokoch 1971–1976 (projekt ARPA SUR; porov. Speech Understanding Systems, 1973) sa dosiahli iba čiastkové úspechy – vznikli systémy rozpoznávajúce stovky slov, resp. menšie súbory viet z definovanej problémovej oblasti (systémy Harpy, Hearsay II, HWIN; porov. Lea, 1980, s. 69; Vaissiere, 1985). Kapacita a stupeň univerzálnosti systémov sa však postupne zväčšuje. Napr. H. M u r v e i t – M. W e i n t r a u b (IEEE 1988, s. 115–118) referujú o systéme, ktorý rozpoznáva reč so slovníkom 1000 slov, nie je syntakticky obmedzený a je nezávislý od hovoriaceho. Stretávame sa s informáciami, že pracujú systémy (systém SPHINX), v ktorých sa rozpoznávajú stovky a tisíce izolovaných slov s adaptáciou na hovoriaceho alebo aj bez adaptácie (Kai-Fu Lee – Hsiao-Wuen Hon, IEEE 1988, s. 123–126), resp. až desaťtisíce slov (DragonDictate – porov. Bamberg – Mandel, 1991). Podľa doterajšieho priebehu a dnešného stavu prác možno očakávať, že najväčší pokrok by sa mohol dosiahnuť v USA, Japonsku, Nemecku, Francúzsku.

Stav výskumu na Slovensku

Problematika ARR sa na Slovensku rozpracúva iba niekoľko rokov. Máme a budeme mať iba veľmi obmedzené materiálne prostriedky a ľudské kapacity. Napriek tomu musíme v započatej práci pokračovať: Nemôžeme očakávať, že by sa so slovenčinou z tohto hľadiska a s týmto cieľom zaoberal ktokoľvek iný. Ak by neskôršie vznikla možnosť adaptovať inde vyriešený systém rozpoznávania na slovenčinu, mohli by to efektívne urobiť iba ľudia odborne pripravení, a to aj tak, že o slovenčine budú mať dostatok tých poznatkov, ktoré sa dajú získať iba v tomto bádani.

Na Slovensku doteraz nejestvuje koordinácia týchto prác. Je nám známe, že touto problematikou sa zaoberala neveľká skupina výskumníkov na Elektrotechnickej fakulte bývalej SVŠT v Bratislave, niektoré výsledky takéhoto výskumu publikujú pracovníci Elektrotechnickej fakulty v Košiciach (porov. Jadlovský [1991] a Hložka [1991] – tu sa uvádza aj ďalšia domáca literatúra), týmito otázkami sa dnes pravdepodobne zaoberá fonetické pracovisko Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Fonetické pracovisko Filozofickej fakulty UK v Bratislave už nejestvuje. Bolo by dobre, keby sme prostriedky, ktoré máme k dispozícii, mohli sústrediť a prácu zefektívniť. Na to však treba vytvoriť isté podmienky a treba dobrá voľa na viacerých stranách.

Náš kolektív sa touto problematikou zaoberá od polovice roka 1990. Rozpracovali sme rozličné programové prostriedky ARR a prostriedky na manipuláciu so zvukovým signálom. Naším cieľom je rozpoznávanie jazykovej formy pomocou rozpoznávania foném (hlások). Koncom roka 1991 sme mali rozpracovaný systém s dobrou spoľahlivosťou rozpoznávania jednotlivých slovenských samohlások a so spoľahlivosťou do 90 percent sa uskutočňovalo automatické segmentovanie signálu na fonémy (hlásky). O tomto systéme chcem teraz stručne informovať.

Niektoré výskumné výsledky

Do konca roku 1991 sme urobili niektoré prípravné práce v štúdiu štatistických vlastností slovenčiny na úrovni hlások (porov. Kráľ – Kráľ – Majerník, 1991), rozpracovali sme jeden typ programovej syntézy slovenčiny (porov. Kráľ – Dáržagín, 1991 a) a systematicky sa zaoberáme otázkami automatického rozpoznávania slovenčiny (porov. Kráľ – Dáržagín 1991 b; 1991 c). Doteraz sme študovali najmä otázky automatického segmentovania signálu reči.

K úrovni praktickej použiteľnosti sme sa priblížili výsledkom v syntéze a čiastočne i v analýze. Napríklad zrozumiteľnosť nášho syntetického signálu je lepšia než zrozumiteľnosť signálu z technického synteziátora, ktorý sa u nás vyrába a predáva pod označením *Hlasový výstup TM 1270* (porov. Schulzová – Ptáčková, 1988). Aj užívateľská manipulácia s naším systémom je oveľa jednoduchšia najmä preto, lebo sme do programového vybavenia zahrnuli aj pravidlá na automatický prevod ortograficky písaného textu do úrovne, ktorú by sme mohli označiť ako ortoepickú interpretáciu ortografického záznamu s minimálnou potrebou korekcie zo strany používateľa.⁴

V analýze (rozpoznávaní) sme dosiahli stav, ktorý by nám umožnil bez osobitných ťažkostí v relatívne krátkom čase vytvoriť systém programového vybavenia na spoľahlivé rozpoznávanie desiatok izolovane vyslovovaných slov a slovných spojení (povelov) pri adaptácii na používateľa. Naša súčasná ekonomická situácia nie je však teraz priaznivá pre zavádzanie takýchto systémov do technickej praxe. Pokračujeme teda vo výskume smerom k automatickému rozpoznávaniu súvislej reči s predstup-

⁴ Prácu na syntéze sme prerušili, lebo sme nenašli odberateľa.

ňom ohraničeného fonémového detektora. Predpokladom na to je segmentovanie signálu.

Automatické segmentovanie signálu

Prvým krokom a východiskom ostatných procedúr po digitalizácii zvukového signálu reči (digitalizujeme frekvenciou 10 kHz, takže využívame frekvenčnú šírku pod 5 kHz) je u nás segmentovanie signálu na minimálne signálové úseky pod úrovňou hlásky, na tzv. mikrosegmenty (MikS). MikS je úsek jednej hlasivkovej periódy (pri mužskom hlase je to úsek trvajúci okolo 10 ms). Naším východiskom je teda vyhľadávanie a segmentovanie znelých signálových úsekov na MikS. Všetky nasledujúce procedúry segmentovania na hlásky (fonémy) sa uskutočňujú meraním rozličných parametrov MikS.

Exaktné určovanie MikS sa uskutočňuje v zložitej procedúre. Za začiatok MikS (začiatok periódy) pokladáme okamih, v ktorom sa uskutočňuje zlom od dokmitávania vyšších frekvenčných zložiek signálu v trvaní jednej periódy k novému rozkmitu (k väčším amplitúdam), čo pokladáme za znak začiatku nasledujúcej periódy. Hraniče periódy sú vždy na prechode signálu cez nulu (na úrovni nulovej amplitúdy). Ak sa v slove vyskytli neznelé spoluhlásky, v trvaní MikS znelého úseku sa v najbližších neznelých častiach merajú aj niektoré ich parametre (napr. počet prechodov nulou, amplitúda signálu neznelého úseku a i.).

V rámci MikS (meraním niektorých parametrov) sa určuje znelosť a neznelosť signálu a vytvorí sa východisko pre všetky ostatné operácie. V nich sa napríklad meria energia signálu, jeho amplitúda, podobnosť jednotlivých MikS a väčších signálových úsekov, zmeny amplitúd, miesto prvého maxima zvukovej vlny a jej kladnej a zápornej časti, energia signálu v jedenástich frekvenčných pásmach a stredná hodnota energie v štyroch frekvenčných pásmach, miesto prvého prechodu nulou, podobnosť vln v obrátenom smere, špecifický priebeh amplitúdy na mieste spoluhlásky r a iné. Niektoré parametre (napr. rozloženie energie v meranom frekvenčnom rozpätí) sú definované s ohľadom na známe fakty z akustiky slovenčiny, napríklad s ohľadom na formantovú štruktúru vokalických segmentov slovenčiny.

Pretože ľudské ucho hodnotí zvukové vlastnosti jednotlivých úsekov signálu relatívne (vzhľadom na ich stav v susedných úsekoch), vzniká problém relatívneho hodnotenia signálu aj pri ARR. Rieši sa normalizáciou signálu, resp. klasifikáciou meraných segmentov vo vzťahu k určenej (nájdenej) maximálnej hodnote, vyhľadávaním klasifikačných tried a určovaním hraníc totožnosti a netotožnosti porovnávaných signálových úsekov (tie nikdy nie sú fyzikálne rovnaké, lebo zvukový signál reči sa neustále mení – to, čo v reči sluchom hodnotíme ako nemenné alebo totožné s niečím iným, fyzikálne nikdy také nie je).

Veľmi zložitá je určovanie podobnosti susedných signálových úsekov. Ak pozorujeme zobrazenie zvukovej vlny súvislej reči v podobe oscilogramu, ľahko v ňom určujeme úsek väčšej a menšej podobnosti a po istej skúsenosti sa odvážime určovať

aj hranice prechodu od jedného úseku k druhému (od signálu, ktorý pripisujeme jednej hláske, k úseku, ktorý pokladáme za signál inej hlásky). Je to tak preto, že naše zmyslové (zrakové i sluchové) vnímanie, hodnotenie a triedenie prijímaných informácií je globálne, aproximatívne a adaptívne: Jav (signál) posudzujeme ako celok. Podľa mnohých charakteristík, podľa potreby, v závislosti od situácie, okolia a cieľa osvojujeme si rozličné miery približnosti (podobnosti) a prispôbujeme sa osobitnostiam pozorovaného javu. Podľa potreby vnímame a spracúvame naraz väčšie alebo menšie časti. Máme teda schopnosť porovnávať a hodnotiť javy celostne, približne a účelovo. Počítač sa takto nespráva. Veľmi zložitá je úloha "naučiť" ho postupovať tak, ako sa správa človek.

Klasifikačné a hodnotiace postupy môžu viesť k dobrým výsledkom iba vtedy, keď sú obrazom ich reálneho fungovania pri dorozumívaní – keď vystihujú špecifiká zvukovej stavby slovenčiny a napodobňujú spôsob jej hodnotenia sluchom.

Výskumné práce na automatickom rozpoznávaní slovenčiny sa musia opierať o dobré fonetické znalosti slovenčiny. Tam, kde takéto poznatky chýbajú, musia sa získať v procese tohto bádania. To spomaľuje náš postup za hlavným cieľom.

Práve preto, že sa veľmi ťažko dá exaktne definovať a mechanicky vyjadriť dostatočná podobnosť a relevantná odlišnosť dvoch alebo viacerých pozorovaných skutočností, pokúšame sa čo najviac priblížiť k riešeniu tohto problému pri ARR meraním veľkého počtu signálových parametrov, čím sa predlžuje procedúra ARR. Ešte dôležitejšie je, že sa tým nerieši úloha napodobniť fungovanie sluchu, lebo nevieme, akú percepčnú váhu (relevantnosť) majú jednotlivé parametre. Neprekáža natoľko fakt, že môžeme merať aj veličiny, ktoré percepčne nie sú významné, ako skôr to, že azda nedostatočne hodnotíme parametre, ktoré majú veľkú percepčnú váhu, a možno nerešpektujeme väzbu závislosti medzi niektorými parametrami.

Segmentovanie signálu reči na hlásky (resp. fonémy) je predpoklad a dôležitá súčasť rozpoznávania. Ak nájdeme hranice medzi hláskami, znamená to, že sme rozpoznali ich signálovú odlišnosť. Odlišnosť segmentov rozpoznávame iba tak, že poznáme parametre, ktorými sa odlišujú, miery prípustnej nepodobnosti (variabilnosti) MikS vnútri hlások a nevyhnutnej zmeny medzi hláskami. Na dobré segmentovanie musíme mať teda súbory charakteristík (parametrov) pre jednotlivé hlásky v takom rozsahu, ako sa môžu podľa zákonitostí kombinatoriky slovenčiny vyskytnúť v lineárnych radoch vedľa seba. Ak sa totiž dve hlásky nikdy nevyskytnú vedľa seba (ani na hranici slov), nemusíme na ich ohraničenie oproti iným hláskam využiť tie vlastnosti, ktorými sa líšia navzájom. Preto platí, že segmentovanie je predpoklad a súčasť rozpoznávania, no rozpoznávanie vyžaduje viac poznatkov než segmentovanie.

Z našej úvodnej charakteristiky reči, ale aj z ostatného textu vyplýva, že signál reči je komplexný jav a proces porozumenia (i rozpoznávania) reči je rovnako komplexný. Využívajú sa v ňom všetky dostupné a v signáli prítomné informácie o príslušnom jazyku, ale aj informácie pochádzajúce z vyšších jazykových rovín, ba aj informácie z iných oblastí poznania. Preto daktoré signálové nedostatčnosti (deformácie signálu) nespôsobujú v prirodzenom rečovom procese dorozumievacie ťažkos-

ti. Prijímateľ rekonštruje signál v takom rozsahu, ako to umožňujú iné informácie (kombinatorika, morfológia, syntax, pragmatika a i.) a ako to vyžaduje porozumenie prijatej správy. Technické zariadenie, ktoré má fungovať tak ako rečou sa dorozumievajúci človek, musí aj v tomto čo najúplnejšie napodobniť človeka. Nesmie pracovať slepo a otrocky, musí byť vysoko dynamické, nanajvýš adaptívne a v pravom zmysle slova inteligentné. To je azda najväčší problém ARR.

Ak teda riešime čiastkový problém ARR, totiž systém segmentovania reči, uvedomujeme si, že samým spracúvaním zvukového signálu nemôžeme dosiahnuť ani bezchybné segmentovanie. Na tejto úrovni riešenia ARR sa môžeme a musíme uspokojiť so spoľahlivosťou okolo 90–95 percent. K tej sme sa už priblížili.

Tým, ktorí sústavnejšie sledujú problematiku ARR vo svete a vedia, ako ťažko sa tu dosahuje výraznejší pokrok, treba azda ešte povedať, že na úrovni rozpoznávania segmentov je slovenčina predsa len menej komplikovaná než niektoré iné jazyky. Vo vstupnej fáze máme výhodu, ktorá by však mohla kladne ovplyvniť celé riešenie ARR.

*Ústav teórie riadenia a robotiky SAV
Bratislava, Dúbravská cesta 9*

Bibliografia

FLANAGAN, J. L.: Speech Analysis, Synthesis and Perception. Berlin – Heidelberg – New York, Academic Press, Inc. 1965. – 2. vyd. New York, Springer-Verlag 1972. 135 s.

BAMBERG, P. G. – MANDEL, M. A.: Adaptable Phoneme-Based Models for Large-Vocabulary Speech Recognition. In: Speaker Characterization in Speech Technology. Red. J. Laver. Amsterdam – London – New York. North-Holland. Speech Communication, Special Issue, Vol. 10, Nom. 5–6, 1991, s. 437–451.

HLOŽKA, M.: Speech Recognition by Using the Dynamic Time Warping. In: Riadenie diskrétnych procesov. Bratislava, Dom techniky ZSVTS 1991, s. 92–94.

JADLOVSKÝ, J.: Akustická analýza reči. In: Riadenie diskrétnych procesov. Bratislava, Dom techniky ZSVTS, 1991, s. 89–91.

KAI-FU LEE – HSIAO-WUEN HON: Large-Vocabulary Speaker-Independent Continuous Speech Recognition Using HMM. IEEE 1988, s. 123–126.

KRÁL, Á. – DÁRŽAGÍN, S.: Syntéza slovenčiny. Kybernetika a informatika, 4, 1991 (a), č. 1–2, s. 161–166.

KRÁL, Á. – DÁRŽAGÍN, S.: Automatic Word to Phonemes Segmentation in Slovak. In: Riadenie diskrétnych procesov. Bratislava, Dom techniky ZSVTS 1991 (b), s. 86–89.

KRÁL, Á. – DÁRŽAGÍN, S.: Die slowakische Sprache als Objekt der automatischen Analyse und Synthese. In: Elektronische Sprachsignalverarbeitung. Vyd. R. Hoffmann. Studentexte zur Sprachkommunikation, Heft 8. Technische Universität Dresden, 1991 (c), s. 51–73.

KRÁL, A. – KRÁL, Á. – MAJERNÍK, V.: Frekvenčná analýza hláskového inventára slovenčiny. Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 105–111.

KRÁL, Á. – SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.

LEA, W. A.: Speech Recognition: Past, Present, and Future. In: Trends in Speech Recognition. Red. W. A. Lea. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, Inc. 1980, s. 38–98.

MURVEIT, H. – WEINTRAUB, M.: 1000-Word Speaker-Independent Continuous-Speech Recognition Using Hidden Markov Models. IEEE 1988, s. 115–118.

SCHULZOVÁ, O. – PTÁČKOVÁ, V.: Automatický prevod slovenských a českých textov na zvukový signál. Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 16–30.

Speech Understanding Systems. Final Report of a Study Group. A. Newell et al. Published for Artificial Intelligence by North-Holland/American Elsevier, 1973. 137 s.

VAISSIERE, J.: Speech Recognition: A Tutorial. In: Computer Speech Processing. Red. F. Fallside – W. A. Woods. London, Prentice Hall International 1985, s. 191–242.

ON THE TASK OF AUTOMATIC RECOGNITION OF SLOVAK

S u m m a r y

The information about the status of research of automatic recognition of Slovak language is presented in this paper. The content of some concepts is explained in the introduction and along with that some facts are presented about the recent achievements in this field in the world.

The core of the paper is represented by the information on the results that have been achieved by the author and his team since 1990. Especially the questions of segmentation of the continuously-changing speech signal are mentioned. Some of the used procedures are enumerated and basic problems of automatic segmentation are discussed and afterwards also the problems of recognition of Slovak language. The most important success achieved is the automatic segmentation of the signal to the s. c. microsegments and derived from that to segments, which represent the sounds (phonemes, respectively) of Slovak.

AXIOLOGICKÉ SLOVÁ

JURAJ DOLNÍK

Vlastnosť axiologickej sa pripisuje slovám, ktorých význam je podmienený axiologickým konceptom. Štruktúra axiologického konceptu je reprezentovaná vzťahom medzi axiologickou funkciou a axiologickou reakciou. Z operačného hľadiska axiologickej funkcie zodpovedá prvý krok hodnotenia, ktorý spočíva v tom, že hodnotiaci subjekt zisťuje, či istá entita zodpovedá hodnotiacemu štandardu, resp. hodnotiacej predstave odvodennej zo štandardu. Prejavom axiologickej reakcie je vyjadrenie preferenčného vzťahu subjektu k hodnotenej entite.

Axiologické slová sa rozčleňujú do troch skupín v závislosti od toho, ktorý z troch komponentov axiologického konceptu dominuje v ich význame. V sémantike slov prvej skupiny je zvýraznená axiologická funkcia, vo význame slov druhej skupiny je axiologický koncept zachytený z hľadiska hodnoty axiologickej funkcie a v sémantike slov tretej skupiny dominuje axiologická reakcia. Pomocou týchto komponentov axiologického konceptu sa opisuje význam axiologických slov.

Slová, ktorých sémantika sa dotýka hodnotenia, bývajú špecifikované atribútmi ako "hodnotiace", "evaluatívne", "apreciatívne" alebo "axiologické", pričom za tým-ktorým atribútom sa spravidla skrýva odlišne vymedzená trieda slov. Isteže je výhodné využiť tieto výrazy na označenie príslušnej triedy slov a jej podtried (tu sa uplatňujú aj prívlastky ako "racionálne", "emocionálne" alebo "afektívne"). V tejto práci sa vychádza z toho, že axiologické slová sú určované vo vzťahu k axiologickému konceptu. Tento pojem je oporným bodom sémantického rozboru axiologických slov.

Podľa klasického logického chápania do pojmov "pravda" a "hodnota" sa premieťa vzťah medzi myšlienkou (tvrdením) a skutočnosťou z protichodných aspektov. Pri pravdivostnom vzťahu je východiskom výsek reality, ktorý je pravdivo alebo nepravdivo zobrazovaný jazykovým výrazom (čiže tvrdenie o istom výseku je pravdivé, resp. nepravdivé). To značí, že si tu kladieme otázku, či tvrdenie (myšlienka) zodpovedá príslušnému výseku skutočnosti. Pri hodnotovom vzťahu je to opačne. Východiskom je tvrdenie vo funkcii hodnotenia, štandardu alebo plánu, ktorému zodpovedá alebo nezodpovedá výsek reality (Ivin, 1989, s. 262). Ako názorný príklad A. A. Ivin uvádza vzťah medzi mestom a jeho plánom. Plán, ktorý zodpovedá mestu, je pravdivý, a mesto, ktoré zodpovedá plánu (architekta), je také, aké má byť, t. j. dobré. Treba zdôrazniť, že základným pilierom myšlienkového schémy hodnotenia je porovnávanie spoznaného výseku reality s predstavou "aký má byť". Ide o predstavu, ktorá sa označuje ako hodnotiaci štandard, resp. ktorá sa spája s pojmom hodnotiaceho stereotypu (prehľadný výklad o týchto pojmoch podáva Volf, 1985, s. 54–61). Pojem hodnotiaceho štandardu má kľúčový význam pri určovaní axiologického konceptu. Axiologický koncept sa skladá z dvoch komponentov, a to z axiologickej funkcie a axiologickej reakcie. Pristavíme sa pri týchto pojmoch.

Axiologickým konceptom rozumieme myšlienkovú schému hodnotenia, ktorá zahŕňa dva operačné kroky. Prvý krok spočíva v tom, že hodnotiaci subjekt zisťuje, či

hodnotená entita (hodnotenou entitou označujeme čokoľvek, čo sa dá hodnotiť) zodpovedá hodnotiacemu štandardu alebo inej hodnotiacej predstave (odvodenej od štandardu). Inak povedané, hodnotiaci subjekt uplatňuje axiologickú funkciu, ktorej obor argumentov je vyčerpaný triedou s jediným prvkom označovaným ako hodnotiaci parameter a obor hodnôt triedou hodnotiacich predstáv. Hodnotiaci parameter je kvantitatívne nešpecifikovaná vlastnosť (alebo súbor vlastností), ktorá sa vyskytuje ako trieda vlastností exemplárov reprezentujúcich rozličnú mieru prejavu parametra (čiže jeho kvantitatívne špecifikácie). Axiologická funkcia *A* priradzuje parametru *P* hodnotiace predstavy *HP* ako jeho hodnoty. Ide teda o funkciu

$$A(P) = HP.$$

Význam funkcie *A* je určený mierou *M*, ktorá kvantitatívne diferencuje exempláre hodnotiaceho parametra. Dominantné postavenie v triede prvkov, ktorá vymedzuje rozsah významu funkcie *A*, má exemplár s mierou zodpovedajúcou zóne "norma" na hodnotovej škále. Ostatné exempláre sa určujú vo vzťahu k nemu ako graduované alebo degraduované výskyty parametra, t. j. ako jeho modifikáty. Rozsah významu funkcie *A* je teda vymedzený dominantným (základným) exemplárom hodnotiaceho parametra a modifikátmi tohto exemplára. Ide tu o prejav známeho faktu, že hodnotenie sa zakladá na porovnávaní evaluatívne homogénnych entít, ktoré sa vyznačujú odstupňovanou mierou prítomnosti porovnávacej vlastnosti. Teda miera istého výskytu hodnotiaceho parametra je určená na základe porovnania jeho exemplárov vzhľadom na hodnotovú škálu, na ktorej dominuje zóna normy. Dôležité je, že voľba zóny normy na hodnotovej škále je motivovaná predstavou "taký, aký má byť". Na tejto predstave je založený hodnotiaci štandard ako dominantný prvok v triede hodnotiacich predstáv.

Adjektíva *nadaný* a *dobrý* sú bežné príklady axiologických slov. Všimnime si ich vo výrokoch

(1) *X je nadaný žiak.*

(2) *X je dobrý žiak.*

Výrok (1) vyjadruje, že hovoriaci zistil u žiaka *X* "nadanosť" ("nadanosť" = príslušná vlastnosť bez udania miery jej výskytu) v miere normy, takže *X* zodpovedá príslušnému hodnotiacemu štandardu, t. j. z hľadiska nadanosti je taký, aký má byť. Ak je niekto taký, aký má byť, považujeme ho za dobrého. Axiologická funkcia sa tu prejavuje ako

$$\text{nadaný (nadanosť) = dobrý.}$$

Význam slova *nadaný* sa dá opísať ako "majúci vrodene schopnosti na istú činnosť v miere zodpovedajúcej požiadavkám" (čiže v takej miere, aká sa vyžaduje, aby nositeľ vlastnosti bol považovaný za dobrého z hľadiska danej schopnosti). V zložke opisu "v miere zodpovedajúcej požiadavkám" je kondenzovane vyjadrená relácia "v miere normy, a preto zodpovedajúci požiadavkám" (t. j. "...a preto považovaný za dobrého").

Motivácia (ako príčinný vzťah) voľby dominantnej miery (zodpovedajúcej norme), na ktorej sa zakladá určovanie tejto miery ako základnej, je v lexikálnom význame zafixovaná z perspektívy jej rekonštrukcie ako dôsledkový vzťah. Inak povedané, vzniková motivácia základnej miery sa do lexikálneho významu premieta ako konzekutívny vzťah medzi mierou a hodnotiacou predstavou. Je zrejmé, že slovo *nadaný* patrí k axiologickým slovám s explicitným deskriptívnym komponentom. O tom, že sa zaraďuje medzi axiologické slová, svedčí to, že v jeho význame je zafixovaná hodnota ("dobrý") axiologickej funkcie. Konštatujeme teda, že komponent, ktorý sémanticky fixuje hodnotu axiologickej funkcie, je výrazom axiologickej povahy slova *nadaný*.

Výrok (2) vyjadruje, že hovoriaci sa díva na žiaka X z hľadiska vlastností, na základe ktorých žiakov bežne hodnotia, a zisťuje, že tieto vlastnosti sa vyskytujú v miere, ktorá je určená veličinou "norma" na príslušnej hodnotovej škále. Axiologická funkcia priraduje parametru "usilovnosť" – "správanie" hodnotu "dobrý". Miera výskytu parametra je vyjadrená implicitne ("usilovný" – "správajúci sa v súlade s normou"). Axiologická funkcia sa realizuje ako

usilovný – správajúci sa v súlade s normou (usilovnosť – správanie) = dobrý.

Na rozdiel od predchádzajúceho príkladu výskyt hodnotiaceho parametra sa vyjadruje celým atributívnym spojením *dobrý žiak*. J. J. K a t z (1969, s. 280) označil slovo *dobrý* ako "synekategorematické", pretože jeho význam nemá povahu úplného pojmu (iba v kontakte s pojmovým obsahom iných slov nadobúda úplný význam). Ak prepíšeme uvedenú funkciu ako významovú parafrázu, je zrejmé, že opisujeme význam axiologickej frázy (porov. s termínom denotačná fráza; Hlavsa, 1975, s. 15). Slovo *dobrý* je aplikátorom axiologickej frázy, lebo vyjadruje, na ktoré vlastnosti treba aplikovať danú frázu (ktoré vlastnosti sa aktualizujú v role hodnotiaceho parametra). Významové členenie hesla *dobrý* vo výkladových slovníkoch je viazané na opis významu axiologických fráz s týmto aplikátorom na istej úrovni zovšeobecnenia (oporou významovej segmentácie môžu byť isté formálne ukazovatele; Z. Vendler [1967] ukázal napríklad, že slovo *good* sa dá sémanticky členiť podľa istých transformačných tried, do ktorých toto adjektívum vstupuje). To, čo slovo *dobrý* vnáša do axiologickej frázy, teda jeho inherentný významový komponent, sa viaže na axiologickú funkciu s abstraktným (nekonkretizovaným) argumentom a významom s hodnotou "dobrý", t. j. na funkciu

vlastnosti v miere normy (vlastnosti) = dobrý.

V slovníkoch udávaná mnohovýznamovosť tohto slova vyplýva z toho, že do významového opisu sú včlenené adherentné komponenty, teda obsahové prvky, ktoré slovo nadobúda v axiologickej fráze. Inherentný význam slova *dobrý* je veľmi všeobecný; vystihuje ho opis "zodpovedajúci požiadavkám (hodnotiaceho subjektu)", t. j. "taký, aký má byť (z hľadiska kolektívneho hodnotiaceho subjektu)". Pri použití tohto

adjektíva sa jeho inherentný význam môže modifikovať v zmysle "zodpovedajúci hodnotiacemu kvázištandardu", t. j. "taký, aký má byť z hľadiska individuálneho hodnotiaceho subjektu" (porov. s termínom kvázistereotyp v práci Volf, 1985, s. 118).

Doposiaľ sme si všímali prvý operačný krok myšlienkovvej schémy hodnotenia. Pri opise tohto kroku sme zužitkovali fundamentálnu ideu etického naturalizmu, že isté vlastnosti fungujú ako relevantné kritériá morálneho hodnotenia (Warnock, 1974, s. 348; o etickom naturalizme a ďalších vývinových stupňoch metaetiky podáva dobrý prehľad kniha, z ktorej sme parafrázovali G. J. Warnocka). Pri opise druhého kroku využívame poznatok, ktorý G. J. Warnock (op. cit., s. 345) sformoval takto: "... prijatím istého príznaku ako hodnotiaceho kritéria istým spôsobom implikujeme – v súlade s daným kontextom – preferenciu tých vecí, ktoré tento príznak majú, pred tými, ktoré ho nemajú; a uprednostňovať veci, ktoré tento príznak majú, znamená ..., že chceme tieto veci..." (chceme ich práve preto, lebo majú tento príznak).

Druhý krok označujeme ako axiologickú reakciu, ktorá spočíva v tom, že hodnotiaci subjekt spája uplatňovanie axiologickej funkcie s realizáciou preferenčného vzťahu. Reakciou hodnotiaceho subjektu na aplikovanú axiologickú funkciu je, že dáva alebo nedáva prednosť entite pred inými evaluatívne homogénnymi entitami (entitami so zhodným hodnotiacim parametrom). Axiologická reakcia sa premieta do ďalšieho sémantického komponentu axiologických slov. To znamená, že v sémantike reprezentatívneho axiologického slova *dobrý* nachádzame komponent "uprednostňovaný", takže jeho doplnený inherentný význam parafrázujeme ako "zodpovedajúci požiadavkám (hodnotiaceho subjektu), a preto uprednostňovaný". Aj doplnený opis významu slova *nadaný* zahŕňa tento komponent. Vo význame obidvoch ilustračných slov sú teda zakotvené dva axiologicky relevantné komponenty, ktoré sú v kauzálnom vzťahu: "dobrý₁", fixujúci hodnotu axiologickej funkcie, "dobrý₂", odrážajúci axiologickú reakciu. Povaha týchto komponentov však nie je rovnaká. "Dobrý₁" sa vzťahuje na zistenie, resp. mienku hodnotiaceho subjektu, že istá entita zodpovedá hodnotiacemu štandardu. Na tento komponent sa presupozíčne viaže prvok, ktorým sa v sémantike slova fixuje hodnotiaci prístup k entite, t. j. to, že entita je v zornom uhle hodnotenia. To znamená, že "dobrý₁" má povahu deskriptívneho komponentu zviazaného s axiologickou presupozíciou ("x je hodnotené", t. j. "x je v hodnotiacom aspekte"); porov. (negačný test preukazuje presupozíčnú povahu obsahového prvku):

(3) *X je dobré.*

(3a) *X nie je dobré.*

Negácia nepopiera, že X je hodnotené. Oproti tomu komponent "dobrý₂" má zreteľnú axiologickú povahu, lebo prostredníctvom neho sa vyjadruje hodnotiaci postoj (preferenčný vzťah).

V tejto súvislosti sa treba zmieniť o funkcii odporúčania, ktorá je vlastná axiologickým slovám a ktorú vyzdvihujú metaetickí preskriptivisti (napr. Hare, 1972, s. 123). Odporúčanie sa nepremiata do významu axiologického slova, ako by to vyplynulo z výkladu citovaného preskriptivistu (R. M. Hare hovorí o funkcii aj o význame odporúčania v súvisi so slovom *dobrý*), ale do ich inherentnej funkcie, ktorá je motivovaná logikou ich významu. Logikou významu rozumieme usudzovanie:

predpoklad₁: X zodpovedá hodnotiacemu štandardu, a preto komunikanti uprednostňujú X;

predpoklad₂: Y je komunikant;

záver: Y má uprednostňovať X.

Príjemca interpretuje napr. výrok (1) ako prejav odporúčania na základe rekonštrukcie tohto motivačného vzťahu.

Z doterajšieho výkladu vyplýva, že do triedy axiologických slov patria aj tie, ktoré sú špecializované na explicitný opis axiologickej reakcie. Máme na mysli predovšetkým slovesá, ktorých význam je založený na opise rozličných prejavov axiologickej reakcie. Názorným reprezentantom tejto podtriedy je sloveso *chváliť*. "Chváliť" znamená istým spôsobom prejsť preferenčný vzťah k istej entite. Týmto slovesom sa opisuje verbálne vyjadrenie preferenčného vzťahu súvisiaceho s uplatnením axiologickej funkcie. Jeho význam sa dá opísať ako "dávať verbálne najavo, že Y je uprednostňované na základe toho, že zodpovedá hodnotiacemu štandardu alebo ho prevyšuje". Dobrým príkladom opisu axiologickej reakcie citovej povahy je význam slovesa *ľúbiť*, ktorý sa dá parafrázovať ako "citovo uprednostňovať niekoho na základe toho, že zodpovedá citovému hodnotiacemu kvázištandardu". Zovšeobecňujúcim reprezentantom tejto podtriedy je sloveso *uprednostňovať*, ktorého význam nešpecifikuje spôsob prejavu preferenčného vzťahu.

Ukazuje sa, že axiologické slová sa členia podľa toho, na ktorý aspekt axiologického konceptu sú orientované. Uvedené ilustračné slová reprezentujú tri skupiny:

(1) axiologické slová orientované na význam axiologickej funkcie (*nadaný*);

(2) axiologické slová orientované na hodnotu axiologickej funkcie (*dobrý*);

(3) axiologické slová orientované na axiologickú reakciu

(*chváliť, ľúbiť, uprednostňovať*).

Z pohľadu vzájomného pomeru týchto skupín axiologické slová predstavujú explicitno-implicitné významové štruktúry, do ktorých sa premieta axiologický koncept z odlišnej perspektívy.

Každý člen tej-ktorej skupiny predstavuje istý typ axiologického slova. Budeme hovoriť o type M (M = miera, ktorá určuje význam axiologickej funkcie), type H (H = hodnota axiologickej funkcie) a type R (R = axiologická reakcia). Pripomeňme si, že hodnotu axiologickej funkcie (H) predstavuje trieda hodnotiacich predstáv. Pri sémantickej interpretácii jednotlivých typov axiologických slov uplatníme už uvedené symboly, ktoré chápeme ako premenné s týmito konštantami:

HP = hodnotiaci štandard, pozitívny/e/ modifikát/y/ hodnotiaceho štandardu, negatívny/e/ modifikát/y/ hodnotiaceho štandardu;

H = dobrý, viac ako dobrý..., absolútne dobrý (t. j. intenzifikáty hodnoty "dobrý"), menej ako dobrý..., absolútne nie dobrý (t. j. dezintenzifikáty hodnoty "dobrý");

R = preferovať, viac preferovať, najviac preferovať, nepreferovať.

Spôsob prejavu axiologickej reakcie označíme ako r (*chváliť, ľúbiť, uprednostňovať*).

V = vlastnosť₁, vlastnosť₂ ... vlastnosť_x (t. j. vlastnosť ako výskyt hodnotiaceho parametra).

Sémantický opis jednotlivých typov axiologických slov zachytáva odlišnú hierarchizáciu komponentov vyplývajúcu z lexikálneho zobrazenia axiologického konceptu z troch aspektov.

Typ M: majúci vlastnosť V v takej miere, že nositeľ vlastnosti V zodpovedá hodnotiacej predstave HP, čo vyvoláva reakciu R.

Tento typ reprezentujú slová ako *nadaný, geniálny, talent, génius, antitalent, usilovný, lenivý, usilovne, lenivo, lenivec, smelý, odvážny, smelo, odvážne, zbabelý, zbabelec, odvážlivec* a pod. Natíska sa tu, pravda, otázka, či jestvujú dajaké jazykové kritériá, ktoré ohraničujú rozsah slov patriacich k tomuto typu (a k axiologickým slovám vôbec). V súvisi so slovami s citovým hodnotiacim komponentom sme poukázali na formálne ukazovatele (Dolník, 1989). Tu neskúmame túto otázku a nateraz sa uspokojíme s tým, že sa obraciame na rovinu konceptov. Za axiologické považujeme slová, do ktorých významu sa premieta hodnotiaci parameter axiologického konceptu s hodnotiacim štandardom (čiže koncept je akceptovaný jazykovým kolektívom). Týmto posunom nastolenej otázky do sféry axiologických konceptov sa už dostávame k filozofickej otázke zameranej na zdôvodnenie faktu, že isté vlastnosti vystupujú ako štandardné hodnotiace parametre a že rozličná miera ich výskytu sa spája s istými zónami hodnotovej škály. To, že isté vlastnosti sa prijímajú ako štandardné hodnotiace parametre, značí, že sa hodnotia ako "dobré" na hodnotenie. Hodnotiaci parameter je teda hodnotená vlastnosť; ide o vlastnosť, ktorá je vhodná na hodnotenie. Hodnotiaci parameter ako hodnotená vlastnosť sa premieta do presupozičnej zložky axiologických slov; porov.

(4) *X je usilovný.*

(4a) *X nie je usilovný.*

(5) *X je lenivý.*

(5a) *X nie je lenivý.*

Negácia nezasahuje komponent významov "usilovný" a "lenivý", ktorý sa vzťahuje na to, že vlastnosť "prejavujúci námahu v istej miere na dosiahnutie niečoho" ("usilovnosť – lenivosť") sa prijíma ako hodnotiaci parameter, t. j. hodnotí sa ako "dobrá" na hodnotenie osoby X. Vyššie uvedený výrok o ohraničení axiologických slov spresňujeme dodatkom, že axiologickosť slova je prvotne zakódovaná v presupozičnej zložke jeho významu (porov. s predchádzajúcou charakteristikou komponentu "dobrý₁").

Typ H: zodpovedajúci hodnotiacej predstave HP, čo vyvoláva reakciu R.

Komponent "zodpovedajúci hodnotiacej predstave HP" implikuje komponent "na základe výskytu vlastnosti V v istej miere". Tento typ predstavujú slová ako *dobrý, výborný, dokonalý, ideálny, zlý, mizerný, pekný, nádherný, škaredý, ošklivý, správny, normálny* a pod. Na lepšie objasnenie rozdielu medzi typom M a typom H (z hľadiska našej koncepcie) dodávame, že diferenciacia medzi nimi vyplýva z protichodného

lexikálneho zobrazenia kauzálneho vzťahu medzi zistenou mierou výskytu vlastnosti a príslušnou hodnotiacou predstavou; porov.

(6) *X je dobré.* – X zodpovedá hodnotiacemu štandardu, pretože má vlastnosť V v miere normy.

(7) *X je nadané.* – X má vlastnosť "nadanosť" v miere normy, a preto zodpovedá hodnotiacemu štandardu.

Vidíme, že ide o odlišné jazykové uchopenie axiologickej identifikácie (stotožňovania hodnotenej entity s hodnotiacou predstavou), ktoré súvisí s tým, či sa pomenúva aspekt hodnotenia alebo nie (porov. termíny "časťnocočnyje" a "obščecocočnyje" slová; Voff, 1985, s. 28). Ďalšie úvahy by nás aj tu vtiahli do oblasti filozofickej analýzy (otázky, čo môžeme považovať za vlastnosť entity), ktorá by nás podnecovala k ďalšiemu lingvistickému skúmaniu sledovaných slov. Na doplnenie predstavy o axiologických slovách treba ešte uviesť, že blízko k typu H sú slová ako *úžasný, príšerný, desný, šialený, pekelný, otrasný* a pod., ktoré sme označili ako slová s afektívnym hodnotiacim významom (Dolník, 1989, s. 38). Ich význam charakterizuje interpretácia "zodpovedajúci krajnej hodnotiacej predstave s maximálnou citovou účasťou, čo vyvoláva krajnú axiologickú reakciu". Čiže:

(8) *Bola to šialená bolesť.* – Bola to bolesť, ktorá zodpovedá predstave o najväčšej možnej bolesti s maximálnym prežívaním, a preto vyvoláva krajne odmietavú reakciu.

Typ R: spôsobom r preferenčne reagovať na entitu E na základe toho, že E zodpovedá hodnotiacej predstave HP.

Komponent "E zodpovedá hodnotiacej predstave HP" implikuje prvok "E má vlastnosť V v istej miere". Rerezentantmi typu R sú slová ako *chváliť, haniť, ľúbiť, nenávidieť, páčiť sa, uprednostňovať, zvýhodňovať, znevýhodňovať, schvaľovať, súhlasiť, odmietnuť; chvála, chvályhodný, láska, nenávisť* a pod. Niektoré slová tohto typu sa používajú (a) performatívne (t. j. ako performatívne slová vyjadrujúce reakciu), (b) deskriptívne (ako slová opisujúce reakciu) aj (c) interpretačne (ako slová interpretujúce reakciu); porov. napr.

(9a) *Za ten výkon t'a musím pochváliť.*

(9b) *Za ten výkon ho verejne pochválil.*

(9c) *"Páči sa mi, že si vydal zo seba všetko", povedal mu tréner.* (Týmito slovami ho pochválil, aby ho povzbudil, lebo preteky nedopadli pre neho najlepšie.)

Na záver našej analýzy vyzdvihujeme základnú charakteristiku axiologických slov. Trieda axiologických slov predstavuje explicitno-implicitné štruktúry, do ktorých sa premietajú komponenty axiologického konceptu – význam axiologickej funkcie, jej hodnota a axiologická reakcia – v odlišnej hierarchizácii. Jednotlivým typom axiologických slov zodpovedajú tieto hierarchie:

Typ M: 1. význam axiologickej funkcie
2. hodnota axiologickej funkcie
3. axiologická reakcia.

Typ H: 1. hodnota axiologickej funkcie
2. význam axiologickej funkcie
3. axiologická reakcia.

- Typ R: 1. axiologická reakcia
2. význam axiologickej funkcie
3. hodnota axiologickej funkcie.

Jednotlivé typy sú pomenované podľa dominantného komponentu axiologického konceptu.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- DOLNÍK, J.: Lexikálne vyjadrenie citového hodnotenia. Slovenská reč, 54, 1989, s. 30–39.
HARE, R. M.: Die Sprache der Moral. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1969.
HLAVSA, Z.: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině. Praha, Academia 1975. 112 s.
IVIN, A. A.: Logiko-filosofskoje issledovanije cennostej. In: issledovanija po neklassičeskim logikam. Red. V. A. Smirnov. Moskva, Nauka 1989, s. 259–277.
KATZ, J. J.: Philosophie der Sprache. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1969. 290 s.
VENDLER, Z.: The Grammar of Goodness. In: Linguistics in Philosophy. Red. Z. Vendler. New York 1967, s. 137–159.
VOLF, J. M.: Funkcionalnaja semantika ocenki. Moskva, Nauka 1985. 228 s.
WARNOCK, G. J.: Naturalismus. In: Seminar: Sprache und Ethik. Zur Entwicklung der Metaethik. Red. G. Grewendorf – G. Meggle. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1974, s. 341–352.

AXIOLOGISCHE WÖRTER

Zusammenfassung

Als axiologisch werden die Wörter bezeichnet, deren Bedeutung durch das axiologische Konzept determiniert ist. Die Struktur des axiologischen Konzeptes wird durch die Relation zwischen der axiologischen Funktion und der axiologischen Reaktion gebildet. Operationell gesehen, die axiologische Funktion und axiologische Reaktion stellen zwei Operationsschritte bei der Bewertung einer Wesenheit dar. Der erste Schritt besteht darin, dass das wertende Subjekt feststellt, ob die zu bewertende Wesenheit dem Wert-Stander oder einer der davon abgeleiteten Wert-Vorstellung entspricht. Anders gesagt, es kommt die axiologische Funktion zur Anwendung, deren Argument durch den axiologischen Parameter und deren Wert durch die Klasse der Wert-Vorstellungen repräsentiert wird. Die Bedeutung der axiologischen Funktion wird durch das Mass bestimmt, das die Exemplar des Wert-Parameters quantitativ voneinander differenziert. Beim zweiten Schritt wird die angewandte axiologische Funktion mit der Realisierung der Präferenz-Relation verknüpft.

Die Subklassen der axiologischen Wörter in ihrem gegenseitigen Verhältnis erscheinen als explizit-implizite Strukturen, in denen die Komponenten des axiologischen Konzeptes in unterschiedlicher Hierarchisierung abgebildet sind. Nach der **Dominanz** der jeweiligen Komponente gibt es drei Typen von axiologischen Wörtern. Beim ersten Typ **dominiert** die Bedeutung der axiologischen Funktion (z.B. *be-gabt*), der zweite Typ zeichnet sich durch die Dominanz des Wertes der axiologischen Funktion aus (z.B. *gut*) und beim dritten Typ steht die axiologische Reaktion im Vordergrund (z.B. *loben*). Anhand der drei Komponenten wird die Semantik der einzelnen Typen beschrieben.

SÉMANTIKA SLOVES A GENUS VERBI

MILOSLAVA SOKOLOVÁ

V práci sa využíva súvislosť medzi sémantikou slovesa, intenciou a možnosťou tvoriť transformované jazykové prostriedky kategórie diatézy na charakteristiku sémantickej štruktúry sloves a ich klasifikáciu na statické, neakčné dynamické a akčné dynamické slovesá. V druhej časti práce sa na pozadí sémantickej štruktúry sloves skúma ich kompatibilita so sémantickou a gramatickou štruktúrou reflexívnych transformátov a rezultatívnych konštrukcií a vymedzujú sa vzájomné vzťahy medzi týmito jazykovými prostriedkami.

Po dôkladnejšom skúmaní slovenských reflexívnych a participiálnych transformátov v rámci funkčno-sémantickej kategórie slovesného rodu (Semjanová, 1981; 1983; 1985; Sokolová, 1986; 1988; 1989; 1991) sme prišli k záveru, že by bolo užitočné preniesť pozornosť od opisovania vzťahov medzi sémantickými participantmi a ich gramatickými funkciami späť k sémantickej štruktúre uvedených transformátov. V nemeckej jazykovede sa už dávnejšie využívali súvislosti medzi možnosťou tvoriť pasívum (*passivfähige Verben*) a sémantikou slovesa na klasifikáciu oboch partnerov tohto vzťahu (Brinkmann, 1962; Helbig, 1983). Pomocou rovnakých sémantických príznakov sa pokúsime porovnať významovú štruktúru reflexívnych a participiálnych transformátov so sémantickou štruktúrou slovenských sloves. Pri opise významovej štruktúry sloves nadväzujeme na výsledky českej (Daneš – Hlavsa a kol., 1981; Kořenský, 1984; Daneš, 1985) a nemeckej sémantickej syntaxe (Grundzüge, 1981; Helbig, 1983; Walther, 1984). Z nemeckých autorov vychádzame najmä pri rozlišovaní všeobecného pojmu dej (*Handlung*) a užšieho pojmu dianie (*Geschehen*). Dianie chápeme ako ekvivalent českých termínov dějovost (Daneš – Hlavsa a kol., 1981), resp. dynamičnost (Daneš, 1985), v ostatných príznakoch sa viac-menej aj terminologicky zhodujeme s prácami českých syntaktikov. Zároveň si všímame aj intencné zaradenie sloves: jednak preto, že v slovenskej lingvistiky sa s intenciou bežne pracuje, a jednak preto, že citované české práce chápeme aj ako isté pokračovanie v sémantickej teórii intencie E. Paulinyho (1943).

Teória intencie je jedným z najoriginálnejších prínosov slovenských jazykovedcov do lingvistiky. E. Paulinymu sa pozoruhodným spôsobom podarilo spojiť významovú a formálnu stránku javu, ktorý nazval "zameraním dejania", tým, že analyzoval plnovýznamové dejové slovesá. V nich sa jednotlivé formálne vydelené intencné typy (okrem malých výnimiek typu *bolí ma hlava*) takmer ideálne zhodujú so sémantickými príznakmi sloves. Máme na mysli to, že subjektovo-objektové slovesá sú väčšinou akčné a nemôžu byť nečlenené, no nečlenené slovesá, rovnako ako bezpodmetové predmetové slovesá, nie sú akčné. Kým v pôvodnej koncepcii E. Paulinyho

VÝVIN TEÓRIE INTENCIE V SLOVENSKEJ

posun k významu ←

→ vychodisko

F. Daneš (1971; 1985)	E. Pauliny (1981)	E. Pauliny (1943)
ČINNOSTNÉ SLOVESÁ +D, +A, +R, + -M a) procesy (-M) <i>niest', íst'</i> b) udalosti (+M, -R) <i>vyrobiť</i> kauzatívne udalosti (+K, +M) <i>posadiť</i>	akčné predmetové	1. A - D - P <i>otec nesie drevo</i>
	akčné bezpredmetové	2. AP - D <i>brat ide</i>
	akčné bezpredmetové s vnútorným zásahom	3. A - DP <i>kostolník zvoní</i>
	komplexné akčné a stavové	4. A/N - D <i>brat šoféruje</i>
STAVOVÉ SLOVESÁ +D, -A, ±M, ±R a) rozčlenené (+R) udalosti (+M) <i>zostarnúť</i> nemutačné (-M) <i>žiť, zelenieť sa</i> b) nečlenené (+R) udalosti a procesy	stavové prebiehajúce	5. Ns - D <i>otec starne</i>
	stavové nemenné	6. Nv - D <i>lúka sa zelenie</i>
	stavové bezpodmetové predmetové	7. D - P/N <i>smädí ho</i>
	bezpodmetové bezpredmetové	8. D <i>prší</i>
STATICKE PREDIKÁTY -D, -A, -M, + -R a) rozčlenené (+R) <i>patriť, zhodovať sa</i> b) nečlenené (-R) <i>bolo zima</i>		

→ posun k forme

J. Ružička (1966)	J. Kačala (1971)	Grepl – Karlík (1986)
1. R - D - Z	1. ← V → subjektovo-objektové	dvojvalenčné a trojvalenčné
2. RZ - D	2. ← V subjektové	pravovalečné jedno- miestne a dvojmiestne s obligatórnym prí- slovkovým určením
3. R - DZ		
a) <i>šofériuje</i> b) <i>je šoferom</i>		
4. N - D		
5. D - Z	3. V → objektové	pravovalečné jedno- a dvojmiestne
6. D	4. (V) bezsubstanciálne	s nulovou valenciou
	a) ← V → ← V b) (V)	

(1943) sa pri vybraných slovesách funkčne prekrýva intencia diania s ich formálnou štruktúrou, jeho pokračovatelia toto splyvanie intencie na úrovni syntaktickej formy a na úrovni významu odkrývajú a diferencujú. Pokúsime sa to ukázať na jednej strane posunom od Paulinyho teórie intencie k formálnej štruktúre – až k valencii sloviess, a to u J. Ružičku (Morfológia slovenského jazyka, 1966), J. Kačalu (1971; 1989), M. Grepla – P. Karlíka (1986), a na druhej strane posunom k sémantickej klasifikácii sloviess u E. Paulinyho (1981) a F. Daneša (1971; 1985) – porov. tabuľku *Vývin teórie intencie v slovenskej a českej jazykovede* na s. 100–101.

Keďže E. P a u l i n y (1943) okrem neplnovýznamových sloviess nerozoberal ani statické slovesá, mohol chápať intenciu ako "zameranie dejania" od ľavointenčného participanta – agensa alebo nositeľa dejania – k pravointenčnému participantu – paciensovi. Takéto vymedzenie je zároveň obmedzením, lebo značí, že sa intencia v jeho chápaní nemôže týkať sloviess, ktoré nemajú príznak "dianie", a okrem toho sa do jeho intenčného systému nedajú zaradiť formálne subjektovo-objektové stavové slovesá typu *hlava ma bolí, obed mi nechutí*. J. R u ž i č k a (Morfológia slovenského jazyka, 1966) nahradil v intenčnej schéme agensa a paciensa abstraktnejšími pojmami riadiaca a závislá substancia a aplikovateľnosť intenčných typov tak rozšíril na všetky plnovýznamové slovesá. Navyše zjednodušil Paulinyho systém ôsmich intenčných typov na šesť zlúčením 5. typu stavových mutačných sloviess (*stamúť*) a 6. typu stálych nemutačných sloviess (*zelenieť sa*) a 4. intenčný typ pričlenil podľa jedného významu k akčným slovesám, podľa druhého k stavovým slovesám. J. K a č a l a (1971; 1989) už dôsledne pokračuje v tomto smere a slovesá člení do štyroch typov podľa formálnej intenčnej hodnoty. Chápe ju ako "schopnosť slovesa realizovať na prednej alebo zadnej strane dynamického príznaku príslušné pomenovanie substancie, s ktorou sa sloveso ustálene spája na základe intencie svojho deja" (Kačala, 1989, s. 29). J. Kačala výraznejšie než J. Ružička odlišuje intenčnú hodnotu sloviess na úrovni syntaktickej formy a intenciu dynamického príznaku na úrovni významu. Intenčná hodnota slovesa je porovnateľná s termínom valencia predikátov a intencia slovesa s termínom intencia predikátov u českých autorov.

Členenie sloviess z hľadiska formálnej intenčnej hodnoty podľa J. Kačalu (op. cit.) pokladáme za vhodné a potrebné spojiť s ich hodnotením podľa sémantických príznakov kauzativnosť (K), akčnosť (A), dianie (D), mutačnosť (M) a príznaku rozčlenenosti (R).

1. intenčnú schému $\leftarrow V \rightarrow$ majú subjektovo-objektové slovesá, väčšinou dvojvalenčné (*nieť*), ale aj trojvalenčné s dvoma pravovalenčnými pozíciami (*darovať*). Sú to kauzatívne slovesá s príznakmi +K, +A, +D, +M, +R (*posadiť*), nekauzatívne akčné slovesá s príznakmi -K, +A, +D, +>-M, +R (*umývať*), zriedkavo aj stavové slovesá s príznakmi -K, -A, +D, +>-M, +R (*oziabať*) a pomerne často majú túto intenčnú schému statické relačné slovesá s príznakmi -K, -A, -D, -M, +R (*patriť, obsahovať*).

2. intenčnú schému $\leftarrow V$ majú subjektové, väčšinou jednovalenčné slovesá, ktoré môžu byť kauzatívne (autokauzatívne – *posadiť sa*), akčné pohybové (*ísť*), polohové

(ležať), slovesá s vnútorným zásahom (zvoniť, svietiť), ale predovšetkým stavové slovesá (starnúť, zelenieť sa) a zriedkavo aj statické relačné slovesá (zhodovať sa, trvať).

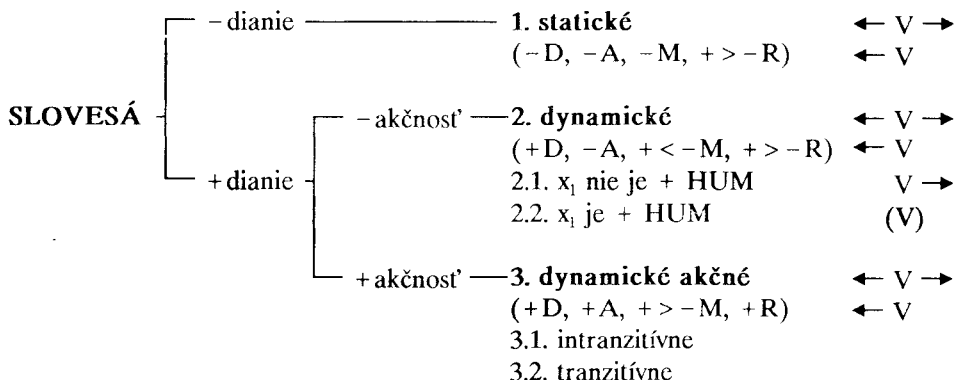
3. intencnú schému $V \rightarrow$ majú objektové pravovalenčné slovesá, a to jedno-miestne (zaviať) alebo dvojmiestne (ul'úťostiť sa). Z hľadiska sémantiky ide o stavové slovesá, a len ak berieme v rámci intencnej hodnoty do úvahy aj analytické predikáty, predpokladáme túto schému i pri statických predikátoch (je mi teplo).

4. intencnú schému (V) majú v Kačalovej terminológii bezsubstanciálne slovesá s nulovou valenciou. Sémanticky ide o stavové slovesá (pršať, zamračiť sa), resp. o statické predikáty typu je chladno.

J. Kačala (1979; 1980; 1989) významne prispel k objasňovaniu zmien v intencnej hodnote sloviac, k problematike viacintencnosti a k otázke intencných homoným. Z pohľadu našej práce treba výraznejšie rozlišovať menej dôležité zmeny intencnej hodnoty sloviac, ak sa pri nich nemenia sémantické príznaky spojené s intenciou sloviac na úrovni významu, napr. *oziaba ma* – *oziabajú ma ruky*, *bežať* – *bežať mĺu*, *posadiť* – *posadiť sa*, *tancovať* – *tancovať valčík*, a dôležitejšie zmeny sémantických príznakov, ktoré môže a nemusí sprevádzať zmena intencnej hodnoty (*zabil ju* – *zabilo ho v bani*, *zlomíť* – *zlomíť sa*; *prejesť sa zákuskov* – *zákusky sa nám prejedli*).

Ostatní pokračovatelia v pôvodnej teórii intencie si všimli viac intenciu na úrovni významu. Tá je úzko spätá so sémantickými príznakmi, podľa ktorých sa slovesá tradične klasifikujú ako činnosti, stavy alebo vzťahy. Ani E. Pauliny v práci *Slovenská gramatika* (1981) prekvapujúco nerozvíjal ďalej svoju pôvodnú myšlienku o intencných typoch (v tomto zmysle píše o slovesnej valencii) a jednotlivé slovesá charakterizuje ako akčné predmetové (*nieť*), akčné pohybové (*ísť*), akčné polohové (*stáť*), akčné bezpredmetové s vnútorným zásahom (*zvoníť*), komplexné akčné a stavové (*šoférovať*, *baníčiť*), stavové prebiehajúce (*starnúť*), stavové nemenné (*zelenieť sa*). V českej lingvistike sa Paulinyho idea uplatnila najmä v teórii vetných vzorcov (Daneš – Hlavsa a kol., 1981). V tejto teórii sa výrazne rozšírilo aplikovanie intencie nielen na všetky plnovýznamové slovesá, ale na všetky predikáty (syntetické a analytické), intencia na úrovni formy sa posunula k valencii, pri ktorej sa berú do úvahy aj obligatórne pozície príslovkových určení. Na analýzu slovesných významov je vytvorená ucelená skupina sémantických príznakov aplikovateľná na všetky typy predikátov (Daneš, 1985): dynamičnosť, mutačná zmena, člennosť, akčnosť, prítomnosť viac než jednoho participantu.

V našej koncepcii na základe príznakov D, A, R, M a prítomnosti ľavointenčného participanta x_1 , pravointenčného x_2 rozdefujeme slovenské slovesá do troch základných skupín:

V 1. skupine sa pomocou príznaku -D vydeľujú statické slovesá (-D, -A, -M, +>-R), ktoré nikdy netvoria skúmané transformáty kategórie genus verbi, ale ani rezultatívne konštrukcie. Odpovedajú na otázku, v akom vzťahu, kde, kedy, aký alebo či je participant x . J. K o ř e n s k ý (1984) ich delí na ďalšie podskupiny, z ktorých na ilustráciu vyberáme: a) symetrické relačné slovesá, napr. *hraničiť*, *súvisieť*, *rovnať sa*, *krížiť sa*, *zhodovať sa*; b) nesymetrické relačné slovesá, napr. *byť v*, *nachádzať sa v*, *stáť v*; c) nesymetrické temporálno-relačné slovesá, napr. *prebiehať*, *konať sa*, *trvať*; d) nesymetrické, resp. polosymetrické posesívno-relačné slovesá, napr. *mať*, *patriť*, *obsahovať*, *pozostávať*, *skladať sa*; e) nesymetrické predikáty vyjadrujúce kvalitu participantov (*byť* + adjektívum) a slovesá v uzuálnom a habituálnom význame (*už číta* – *vie čítať*). O slovesnej intencii ako zameraní slovesného "dejania" nemožno pri statických slovesách uvažovať pre absenciu príznaku D; iná situácia je, ak máme na mysli valenciu, resp. orientovanosť príznaku ako intenčnú hodnotu slovies.

Statické slovesá sú často homonymné s dynamickými slovesami, napr. v kontexte *kniha leží na stole* predpokladáme statické sloveso ("kde je kniha"), ale v kontexte *zo všetkého najradšej leží Jano v posteli* ide o dynamické sloveso ("čo robí Jano najradšej"). G. H e l b i g (1983) pokladá za statické aj existenčné slovesá (*byť*, *existovať*, *žiť*), ďalej zmyslové slovesá (*vidieť*, *počuť*, *cítiť*) a kognitívne slovesá (*vedieť*, *poznať*). Pre nás z hľadiska možnosti tvoriť transformáty kategórie genus verbi je prijateľnejšie hodnotenie týchto slovies ako stavových, ak odpovedajú na otázku "čo sa s ním deje, stalo, stane" (*ešte žije*), lebo sa správajú ako ostatné dynamické slovesá, a ako statických, len ak odpovedajú na otázku "kde je, aký je" (*veľryby žijú v mori*, *slепý nevidí*).

Všetky ostatné nestatické slovesá majú príznak +D. V 2. skupine sú dynamické neakčné slovesá (+D, -A, +>-R, +<-M), ktoré odpovedajú na otázku "čo sa deje, stalo, stane s participantom nositeľom diania". Podľa prítomnosti alebo neprítomnosti personického ľavointenčného participanta ich z hľadiska možnosti tvoriť transformáty kategórie genus verbi rozdelíme na dve podskupiny.

2.1. V prvej podskupine sú slovesá bez personického ľavointenčného participanta neumožňujúce tvoriť nijaké transformáty slovesného rodu, len rezultatívne konštrukcie, ktoré sa tvoria od perfektívnych stavových sloviess a vyjadrujú stav ako výsledok predchádzajúcej zmeny diania, napr. *rana je zahojená, kopce sú zasnežené, pečeň je mierne zväčšená, je zamrznuté, je napršané*. Pri dynamických neakčných slovesách bez personického ľavointenčného participanta x_1 ide o tieto typy: a) dynamické nerozčlenené slovesá (+D, -R, -A, + < -M), ktoré zodpovedajú 8. intenčnému typu u E. Paulínyho, 6. typu u J. Ružičku a 4. typu u J. Kačalu, odpovedajú na otázku "čo sa deje, stalo, stane" a vyjadrujú nemutačné nerozčlenené deje, napr. *snežiť, hrmieť, pršať*, resp. mutačné nerozčlenené udalosti, napr. *zamračiť sa, vyčasiť sa, nasnežiť*; b) neosobné predmetové slovesá s pravointenčným nositeľom diania x_2 , napr. *smädiť, zaviať, zasnežiť, cnieť sa, ul'útosť sa*; c) slovesá s pravointenčným nositeľom diania x_2 a ľavointenčným neaktívnym participantom x_1 , ktoré sú formálne subjektovo-objektové, ale sémanticky ich priradujeme k stavovým slovesám, napr. *mziť, bolieť, omínať, svrbieť, drg'ovať, triasť, dusiť*; d) najpočetnejšie sú stavové a vlastnostné slovesá s ľavointenčným nepersonickým nositeľom diania, stavu alebo vlastnosti, napr. *horieť, kvitnúť, voňať, rozvoníavať, vlnnúť, skrásniať, dozrievať, hnuť, rásť, blednúť, červenieť sa, kysnúť*. Pričleňujeme k nim aj slovesá s derivačným komponentom *sa*, ktoré sa od svojich motivantov odlišujú stratou akčnosti, zámernosti (Kačala, 1980), napr. *otvoriť sa, skaziť sa, stratíť sa, zlomiť sa, zväčšiť sa*.

2.2. V druhej podskupine sú rozčlenené neakčné slovesá s participantom x_1^{+HUM} , od ktorých sa nedá utvoriť participiálny transformát vzhľadom na absenciu príznaku A. Na druhej strane nevylučujú tvorenie a používanie reflexívnych transformátov (*umieralo sa od hladu*) a pri perfektívnych slovesách ani tvorenie rezultatívnych konštrukcií vyjadrujúcich stav ako výsledok predchádzajúcej zmeny diania (*je zoslabnutý*). Do tejto podskupiny zaraďujeme: a) stavové slovesá s personickým ľavointenčným nositeľom diania, napr. *žiť, spať, chor'aviať, ochorieť, starnúť, rásť, umierať, červenat' sa, oslepnúť, šoférovať* (byť šoférom); b) neaktívne zmyslové slovesá formálne aj podmetovo-predmetové, napr. *vidieť, čuť, cítiť, badať, hmatať*; c) neaktívne kognitívne slovesá, napr. *vedieť, rozumieť, veriť, tušiť, pamätať si, poznať*; d) neaktívne postojové slovesá, napr. *súcitiť, trpieť, ľutovať, želiť, závidieť, poslúchať, zúriť*; e) neaktívne konverzné slovesá, napr. *dostať, stratíť*.

Do 3. skupiny sme začlenili akčné slovesá (+D, +R, +A, + > -M), ktoré odpovedajú na otázku "čo robí" (pri kauzatívach "čo spôsobuje") ľavointenčný participant. Pomocou syntaktickej tranzitívnosti (TR) – relevantnej pre tvorenie participiálnych transformátov – delíme akčné slovesá na dve podskupiny.

3.1. V prvej sú syntakticky intransitívne akčné slovesá, od ktorých je v zásade vylúčené tvorenie participiálneho pasívneho tvaru v spisovnej slovenčine, ak neberieme do úvahy príklady z úzu typu *s tým bolo rátané, bolo s ním uvažované, bolo o tom diskutované* a pod. Reflexívny transformát ako bezpredmetový tvar sa v tejto podskupine vyskytuje veľmi často a nie je obmedzovaný sémantickou štruktúrou slovesa. Pri perfektívnych slovesách možno bežne tvoriť rezultatívne konštrukcie vyjad-

rujúce však už stav ako výsledok predchádzajúceho procesu. Do skupiny akčných intransitívnych sloviac patria: a) pohybové slovesá, napr. *ísť, pochodovať, prechádzať sa, kráčať, rozbehnúť sa, cestovať, bežať, utekať, skákať, jazdiť, plachtiť, lietať, liezť*; b) polohové, napr. *sedieť, stáť, ležať, kľačať, posadiť sa, sadnúť si, lahnúť si*; c) intransitívne slovesá s aktívnym ľavointenčným participantom x_1 a vnútorným zásahom x_2 , napr. *pracovať, bojovať, rečniť, llieskať, žobrať, zvoniť, svietiť, kričať, plakať, smiať sa*; d) intrazitívne použité tranzitívne akčné slovesá s nešpecifikovaným participantom x_2 , napr. *fajčiť, variť, píliť, natierať, masírovať, šetriť, sporiť, jesť, spievať, šiť, žehlíť, brúsiť, upratať*; e) najpočetnejšie sú syntakticky intrazitívne sémanticky tranzitívne akčné slovesá, napr. *odporovať, radiť, škodiť, pozeráť, šetriť, plytvať, disponovať, rozhodnúť o, najesť sa, napiť sa*; f) za pseudotranzitívne slovesá pokladáme slovesá vo frazeologických spojeniach, pri ktorých je pravointenčný participant súčasťou spojenia, napr. *robiť radosť, trieť biedu, držať krok*, ale aj slovesá, pri ktorých je pravointenčný participant fyzickou súčasťou ľavointenčného participanta, napr. *dvíhať ruku, stratiť krv, skloniť hlavu, vyťahnúť krk*; g) podobne sa správajú aj reflexívne slovesá s pravointenčným participantom v akuzatíve, ktoré ako samostatnú skupinu vyčleňujeme vzhľadom na možnosť tvoriť niekedy dispozičné reflexívne konštrukcie typu *matematika sa mi ľahko učí*, napr. *učiť sa, bľfovať sa, domnievať sa, modliť sa*.

3.2. Osobitne zaraďujeme akčné tranzitívne (kauzatívne aj nekauzatívne) slovesá, od ktorých možno prakticky bez sémantického obmedzenia slovesom tvoriť všetky skúmané transformáty kategórie genus verbi. Patria k nim nemutačné jednoduché procesy, ktoré vzhľadom na absenciu príznaku -M netvorí výsledkové konštrukcie, napr. *nieť, viezť, ľahať, biť, bojovať (boj), strážiť, spievať, pozorovať, prenasledovať, chrániť, očakávať, sledovať, fajčiť (cigary), viesť*.

Ostatné tranzitívne akčné slovesá majú sémantickú štruktúru kompatibilnú so sémantickou štruktúrou všetkých skúmaných prostriedkov genus verbi. Podľa pôsobenia na pravointenčný participant x_2 sa charakterizujú ako: a) kreatívne alebo výsledkové slovesá so sémantickým vzorcom $\{x_1, \text{akčnosť} \text{ [[dianie}(\sim x_2)] \text{ T [dianie}(x_2)]]\}$, napr. *stvoríť, splodiť, postaviť, vyprodukovať, vybudovať, upiecť, uvariť, namaľovať, vykopať, vypestovať, vyriešiť, vyšliapať, uštrikovať, upliesť, vystríhať, ustanoviť, vymyslieť, vytvoriť, zriadiť, založiť, zostrojiť, realizovať*;

b) deštruktívne slovesá so vzorcom $\{x_1, \text{akčnosť} \text{ [[dianie} (x_2)] \text{ T [dianie}(\sim x_2)]]\}$, napr. *zničiť, rozbiť, zavraždiť, obesiť, zruinovať, zbúrať, zjesť, odstreliť, pošliapať, popraviť, zoťat', spotrebovať, zabiť, vykynožiť, umlčať, zneškodniť, prečiar knuť, vyhladiť, vyničiť, pohltiť, rozložiť, rozbiť, vyvrátiť, anulovať*;

c) slovesá, v ktorých x_1 spôsobí kvantitatívnu zmenu x_2 so sémantickým vzorcom $\{x_1, \text{akčnosť} \text{ [[dianie} (x_2)] \text{ T [dianie} (x_2)]]\}$ pričom pričom x_2 je menšie alebo väčšie než x_2 , napr. *rozšíriť, skrútiť, zväčšiť, predĺžiť, znásobiť, zvýšiť, zmenšiť, zrýchliť*;

d) slovesá označujúce kvalitatívnu zmenu x_2 na x_2 so sémantickým vzorcom $\{x_1, \text{akčnosť} \text{ [[dianie} (x_2)] \text{ T [dianie} (x_2)]]\}$, napr. *zarámováť, zašpiniť, zamrežovať, postriekať, potrestať, pochváliť, pokarhať, pozlátiť, potešiť, prekvapiť, poškodiť, prikryť*,

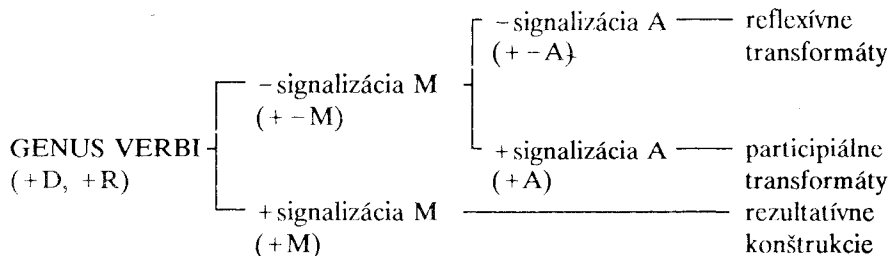
prebodnúť, vydesiť, vyliečiť, vyhrať, naplniť, natriet, naložiť, nadchnúť, ovenčiť, ohroziť, odmeniť, obohatiť;

e) slovesá označujúce lokačnú zmenu x_2 so vzorcom $\{x_1 \text{ akčnosť } [[\text{dianie } (x_2 L)] T [\text{dianie } (x_2 L)]]\}$, napr. *doviesť, posadiť, položiť, postaviť, odvlieciť, vziať, vrhnúť, pozvať, poslať, zahodiť, presídliť, odtransportovať, obrátiť, zavesiť, odnieť, doviest', priviesť, vložiť, dopraviť, pustiť, umiestniť;*

f) konverzné slovesá so sémantickým vzorcom $\{x_1 \text{ akčnosť } [[\text{dianie } (x_3 P x_2)] T [\text{dianie } (x_3 P x_2)]]\}$, napr. *darovať, dať, dodať, zveriť, kúpiť, prideliť, požičať, predať, vrátiť;*

g) aktívne komunikatívne slovesá (*oznámiť, napísať, charakterizovať, vysvetliť, objasniť*), aktívne postojové slovesá (*sužovať, nenávidieť, obdivovať*) a aktívne zmyslové slovesá (*pozorovať, precítiť, vyhmatať, vypočúť*).

Pomocou tých istých sémantických príznakov D, R, A, M budeme charakterizovať aj jazykové prostriedky kategórie genus verbi, aby sa jasnejšie ukázala ich kompatibilita, resp. inkompatibilita s vydelenými sémantickými skupinami slovies. Vychádzame z predpokladu, že pri transformácii východiskových slovesných tvarov sa okrem zmeny participantov x_1, x_2 v syntaktických pozíciách mení aj hierarchia sémantických príznakov A, D v ich sémantickej štruktúre (Walther, 1984). V aktívnych východiskových tvaroch je dominantná akčnosť a aktívny ľavointenčný participant x_1 , v reflexívnych a participiálnych transformátoch je dominantné dianie a neaktívny participant x_2 , vyjadrený formálne v pozícii subjektu. Z toho vyplýva, že na tvorenie transformátov sú nevyhnutné príznaky +R, +D a už sémantická štruktúra statických slovies alebo nerozčlenených dynamických slovies vylučuje ich tvorenie. Na základe signalizácie ďalších príznakov charakterizujeme sémantickú štruktúru základných prostriedkov kategórie slovesného rodu takto:

Reflexívne transformáty pozitívne signalizujú príznaky D, R (+D, +R) a nesignalizujú príznaky A, M (+-A, +<-M), sú kompatibilné so slovesami s príznakmi +R, +D, +-A, +<-M. Participiálne transformáty pozitívne signalizujú príznaky D, R, A, a nesignalizujú mutáciu (+>-M). Možno ich tvoriť od slovies s príznakmi +D, +R, +A, +>-M. Rezultatívne konštrukcie pozitívne signalizujú príznaky +D, +M. Tvoria sa od slovies s príznakmi +D, +M, +-A, +>-R, pričom pri slovesách

s príznakom +A sa rezultatívnou konštrukciou vyjadruje stav ako výsledok predchádzajúceho procesu (*je napísaný*), kým pri slovesách s príznakom -A sa vyjadruje stav ako výsledok predchádzajúcej zmeny diania (*je zostarnutý*).

Sémantickú štruktúru aktívnych tvarov sloviess, ktoré umožňujú participializáciu a gramatickú reflexivizáciu, môžeme zapísať vzorcom [akčnosť x_1 [dianie (x_2)]]

(1) *Stavbári renovujú budovu.* Čo robí x_1 s x_2 ?

Pre ľavointenčný aktívny participant x_1 (*stavbári*) platí, že musí byť schopný a kompetentný realizovať daný dej, ktorý sa skladá z dvoch zložiek (akčnosť – dianie), a pre pravointenčný neaktívny participant x_2 (*budova*) platí, že je schopný byť v dôsledku akčnosti x_1 týmto dianím zasiahnutý. V tom istom kontexte nesmie byť medzi x_1 a x_2 identita. Sémantický vzorec transformátov kategórie genus verbi zapíšeme ako

{[dianie (x_2)] ^ [akčnosť x_1 ^{HUM-SPEC} [dianie(x_2)]]}

(1a) *Budova sa renovuje.* Čo sa deje, stalo, stane s x_2

(1b) *Budova je renovovaná.* pôsobením x_1 ?

Vyzdvihnutie diania v spojení s odsunutím ľavointenčného participanta z pozície gramatického subjektu pokladáme za spoločný invariantný význam obidvoch transformátov.

Okrem transformátov plnia v rámci funkčno-sémantickej kategórie genus verbi v slovenčine podobné funkcie aj tzv. modifikáty, a to tzv. všeobecná 3. os. pl., 1. os. pl. a predikatíva (Sokolová, 1986). Na rozdiel od transformátov sa v nich iným priradením aktantov a participantov nevyzdvihuje dianie, ale nešpecifikovaním participanta x_1 ^{HUM} sa tento vždy personický participant odsúva do pozadia, a tak sa pozornosť sústreďuje na dej. Ich sémantický vzorec zapisujeme ako

[akčnosť x_1 ^{HUM-SPEC} [dianie(x_2)]]

(1c) *Renovujú budovu.*

{akčnosť x_1 ^{HUM+ANONYM} [dianie(x_2)]]}

(1d) *Renovujeme budovu.*

[akčnosť x_1 ^{HUM+GENERAL} [dianie(x_2)]]

Vzhľadom na to, že tieto modifikáty možno tvoriť v zásade od všetkých typov rozčlenených sloviess, ktoré majú personický ľavointenčný participant, sústreďíme sa v ďalšej časti štúdie len na transformáty kategórie genus verbi a na rezultatívne konštrukcie.

Reflexívne transformáty sú najfrekvencovanejším prostriedkom kategórie genus verbi vo všetkých štýloch a sú podstatne častejšie než reflexívne transformáty v češtine (Sokolová, 1991). V reflexívnych transformátoch sa dianie vyzdvihuje spolu s obligátnym odsunutím vždy personického participanta z pozície gramatického subjektu, ktoré môže a nemusí sprevádzať vyjadrenie pravointenčného participanta x_2 v tejto pozícii:

{[dianie(+ x_2)] ^ [akčnosť x_1 ^{HUM-SPEC} [dianie(+ x_2)]]}

(2) *Denne sa tu varili obedy a večere.* (+ x_2)

(3) *Denne sa tu varilo pre 60 osôb.* (- x_2)

Pri neakčných slovesách majú reflexívne transformáty vzorec

[(dianie) ^ [x_1 ^{HUM-SPEC} dianie]]

(4) *Ešte aj po vojne sa umieralo od hladu.*

Participant x_2 je pri akčných slovesách vo väčšine prípadov nepersonický, ak má predsa len príznak +HUM, musí byť na to, aby sa mohol použiť reflexívny transformát, vždy zrejme, že je neschopný alebo nekompetentný sám realizovať dej:

(5) *Dojča sa po prebudení prebalí.*

Výjadrenie alebo nevyjadrenie x_2 v povrchovej štruktúre transformátu má vplyv na jeho syntaktickú podobu. Pri vyjadrení x_2 ide o syntaktický vzorec (subjekt) – predikát a morfológický vzorec (Snom) – VF (refl. 3. os.). Pri nešpecifikovaní x_2 alebo pri jeho neprítomnosti v prípade stavových sloves ide o jednočlenný syntetický vzorec s vetným základom a morfológický vzorec VF(refl. 3. os. sg. neutr.).

Sémantická štruktúra reflexívnych transformátov je kompatibilná so slovesami skupín 2.2. a 3., ktoré majú sémantické príznaky +D, +R (minimálne jeden ľavo-intenčný personický participant), +-A, +-M a formálne príznaky nereflexívnosť a +-TR. Reflexívny transformát je okrem statických sloves (*mat', patrí'*), nerozčlenených sloves (*pršať, zotmieť sa*) vylúčený aj pri rozčlenených impersonálnych slovesách s pravointenčným participantom (*smädiť'*), pri slovesách s nepersonickým ľavo-intenčným participantom, a to akčných (*list padá*) aj neakčných sloves (*horieť'*). Reflexívny transformát nemôžu tvoriť – prirodzene – ani reflexívne slovesá bez ohľadu na sémantickú štruktúru (*nachádzať sa, blyškať sa, červenat' sa, najesť sa, rozbehnúť sa, učiť sa, domnievať sa, naplniť sa, uctiť si*); čiastočne to platí aj o nereflexívnych slovesách, od ktorých existuje reflexívna podoba, napr. *obesiť, kúpať, zničiť, zruinovať, neutralizovať*.

Reflexívne tvary ako jediné transformáty bez synonymných participiálnych transformátov sa tvoria:

a) od neakčných stavových sloves s personickým nositeľom stavu:

(6) *Starne sa pomaly.*

(7) *Nežilo sa, len sa živilo.*

(8) *Na ranných prednáškach sa ešte poväčšine driemalo a spalo.*

b) od neakčných imperfektívnych polohových sloves:

(9) *Celé hodiny sa sedelo a diskutovalo o politike.*

(10) *Je to veľmi namáhavá práca pre ženy, pretože sa pri nej počas celého pracovného času stojí.*

(11) *Ležalo sa na dekách, ba i na holej zemi.*

c) od akčných imperfektívnych pohybových sloves s procesorom:

(12) *Štafeta žien sa beží pred štafetou mužov.*

(13) *Sú len dve cesty, po ktorých sa môže ísť.*

(14) *Potom sa letí k pánu doktorovi.*

(15) *Nevieš, či sa tam cestuje vlakom?*

d) od akčných intranzitívnych sloves s agensom:

(16) *Bojovalo sa o každý meter.*

(17) *Na projekte sa pracovalo dlhé mesiace.*

(18) *Zase sa rečnilo naprázdno.*

e) od neakčných sloviess s personickým experientom, a to od zmyslových sloviess (*vidieť, počuť, badať*), kognitívnych sloviess (*vedieť, poznať, chápať*) a postojových sloviess (*súcítiť, trpieť, závidieť*):

(19) *To sa tak často nevidí.*

(20) *O tejto veci sa málo vedelo.*

(21) *Vták sa pozná po perí, človek po reči.*

f) od komunikatívnych sloviess, pri ktorých pravointenčný participant x_2 tvorí celok s dianím a pri reflexívnom transformáte je vyjadrený zámenom alebo podmetovou vedľajšou vetou:

(22) *Kedysi sa myslelo, že Zem je stredobodom vesmíru.*

(23) *Hovorí sa, že to nepotrvá dlho.*

(24) *Nič konkrétne sa nerobí, iba čo sa vraví.*

g) od intrazitívne použitých tranzitívnych akčných sloviess s nešpecifikovaným x_2 [akčnosť x_1^{+HUM} [dianic(x_2^{-SPEC})]]:

(25) *Medzi jedlom sa fajčilo.*

(26) *Každá minúta, v ktorej sa nejedlo, nepilo, nemilovalo, sa pokladala za stratenú.*

(27) *Búchalo sa tam, píliło a natieralo.*

Synonymia s participiálnym transformátom je vylúčená aj pri všetkých ostatných slovesách, ak reflexívne transformáty majú príznak uzuálnosti, necesitatívnosti alebo preskripcie:

(28) *Kone sa značkujú, nie ľudia.*

(29) *O smrti sa nežartuje.*

(30) *Pred spojkou že sa píše čiarka.*

(31) *Olej sa nalieva až po kontrolnú skrutku.*

Reflexívne a participiálne transformáty sú synonymné pri slovesách, ktoré majú príznaky vyhovujúce obidvom typom transformátov (+D, +R, +A, +TR, +M, -reflexívnosť). Participant x_1 musí mať vlastnosti +HUM, -SPEC a participant x_2 má väčšinou príznak -HUM, vždy príznak +SPEC, +objekt komunikácie. Uvedeným podmienkam vyhovujú tieto typy tranzitívnych akčných sloviess:

a) imperfektíva tantum (*chrániť, očakávať, strážiť, riadiť, pozorovať, sledovať*):

(32) *Čosi také sa vraj očakávalo. Originálne myslenie však nie je nikdy očakávané.*

(33) *Zver sa chráni/je chránená hlavne v zimných mesiacoch.*

b) obojvidové slovesá (*operovať, venovať, konzumovať, rekonštruovať, organizovať, bodovať, verifikovať*):

(34) *Prípád sa bude rekonštruovať/bude rekonštruovaný v prítomnosti svedkov.*

(35) *Tomuto problému sa venuje/je venovaná veľká pozornosť.*

c) sekundárne odvodené imperfektívne mutačné slovesá (*upevňovať, zaokrúhľovať, vytvárať, zlepšovať, kupovať, opisovať*):

(36) *Výsledok sa často zaokrúhľoval/bol často zaokrúhľovaný.*

(37) *Na pracoviskách sa vytvárajú/sú vytvárané lepšie podmienky na kvalitu produkcie.*

d) perfektívne akčné slovesá, ktorých určité slovesné tvary sú však obmedzené len na futúrum a préteritum (*vložiť, ponoriť, vykonať, zavesiť, kúpiť, vybudovať, prefarbiť, prekontrolovať*):

(38) *Systémy kozmickej lode boli posledný raz starostlivo prekontrolované/sa posledný raz starostlivo prekontrolovali.*

(39) *Do roku 1992 sa postaví/bude postavených 500 nových bytov.*

V participiálnych transformátoch je dominantný vzťah dianie a zasiahnutý participant x_2 , pričom sa z pozície subjektu dá odsunúť personický aj nepersonický participant x_1 . Participiálne transformáty môžeme zapísať pomocou sémantického vzorca $\{\{\text{dianie}(x_2)\}^{\wedge}[\text{akčnosť } x_1[\text{dianie}(x_2)]]\}$:

(40) *Výkony boli hodnotené odbornou porotou.*

V odbornej literatúre sa nejednotne hodnotí morfológická a syntaktická štruktúra participiálnych transformátov. Niektorí lingvisti ich hodnotia ako gramatické tvary (Sokolová, 1986; Štícha, 1989), iní ako spojenie spony a participia (Komárek, 1985). Participiálny transformát sa ako gramatický tvar hodnotí na základe nemožnosti vyjadriť ho v aktuálnom prézente pri perfektívnych slovesách. Okrem toho samostatná gramatická morféma, ktorá vznikla gramatikalizovaním spony *byť*, sa nedá nahradiť inými sponami (*zostať, cítiť sa, zdať sa*), kým pri rezultatívnych konštrukciách, ktoré nepochybne sú spojením spony a prídavia, sa spona *byť* dá bežne nahradiť inými sponami a aktuálny prízent sa v nich vyjadruje často (Semjanová, 1985). Jediným dôkazom na hodnotenie participiálnych transformátov ako spojenia spony a prídavia je existencia typov *býval chválený* (Komárek, 1985). Ide o veľmi zriedkavé prípady (väčšinou ak platia obmedzenia pre reflexívne tvary napr. *chváliť*), ktoré by sa mohli vysvetliť gramatikalizáciou préterita a prézenta variantu *bývať* na vyjadrenie sémantického príznaku opakovanosti a zvyčajnosti (uzuálnosti). Menej možností už existuje na vysvetlenie časového obmedzenia prézenta pri spona *byť*, keby sme hodnotili participiálne transformáty ako spojenia imperfektívnej spony a prídavia. Budeme ich zapisovať pomocou syntaktického vzorca (subjekt) – slovesný predikát – (komplement agensa) a morfológického vzorca (Snom) – VF(*byť* + prídavie) – (Sinštr), ktorý môže mať variant Sgen. pl. – VF(*byť* 3. os. sg. neutr. + prídavie v gen. pl.):

(41) *Pri nálete boli zabití dvaja ľudia/bolo zabitých 5 ľudí.*

Zo sémantických vlastností participiálneho transformátu a jeho participantov vyplýva, že nie je kompatibilný so statickými slovesami (*obsahovať*), nerozčlenenými slovesami (*pršať*), akčnými slovesami s jedným participantom (*ísť, stáť, pracovať*), neakčnými slovesami (*smädiť, horieť, spať, vidieť, vedieť*). Participiálny tvar netvorí ani syntakticky tranzitívne slovesá, pri ktorých tvorí participant x_2 nerozčlenený celok s dianím (*hovoriť, stratit' krv, triet' biedu*), reflexíva tantum a reflexívne deriváty (*smiať sa, venovať sa*), ale v zásade ani intrazitívne a tranzitívne použité slovesá (*diskutovať, fajčiť*). Participiálny tvar je sémanticky kompatibilný so slovesami, ktoré majú príznaky +D, +A, +R, +TR, +-M (častejšie +M), konkrétne s kreatívnymi slovesami (*stvorit'*), deštruktívnymi slovesami (*zavraždiť*), slovesami s kvantitatívnou

zmenou x_2 (zväčšiť), s kvalitatívnou zmenou x_2 (odzbrojiť), konverznými slovesami (predať), aktívne komunikatívnymi (písať, vysvetliť), kognitívnymi (spoznávať), postojovými (nenávidieť), slovesami s lokačnou zmenou x_2 (príviest).

Participiálne transformáty nemajú obmedzenie vlastnosťami participantov, preto sa používajú tam, kde sú vylúčené reflexívne transformáty:

a) ak x_2 má vlastnosti +HUM:

(42) *Všetci odsúdení na smrť budú obesení.*

b) ak x_2 je autorom alebo adresátom komunikácie:

(43) *Bol som uist'ovaný, že sa nemôže nič stať.*

(44) *Už sa nepamätáš, v ktorom roku si bol operovaný?*

c) ak x_1 má vlastnosť -HUM, +ŠPEC:

(45) *Tento živočíšny druh je navyše ohrozovaný aj priemyslom.*

Používanie participiálnych transformátov v slovenčine je okrem sémantiky slovesa obmedzené hlavne homonymiou s rezultatívnymi konštrukciami. Základným významom týchto konštrukcií je vyjadrenie stavu ako výsledku predchádzajúceho procesu alebo zmeny diania. Pri akčných slovesách ide o stav ako výsledok predchádzajúceho procesu:

{ $[x_2Lx_3]$ A PREDTÝM [akčnosť x_1 [[dianie($\sim x_2Lx_3$)] T [dianie(x_2Lx_3)]]}

(46) *Kabáty sú zavesené na vešiaku.*

Pri stavových slovesách ide o stav ako výsledok zmeny predchádzajúceho diania:

{ (x_1K) A PREDTÝM [[dianie x_1] T [dianie x_1]]}

(47) *Pacient je zoslabnutý.*

Rezultatívne konštrukcie majú základný syntaktický vzorec (subjekt) – sponovo-slovesný predikát – (komplement) a základný morfológický vzorec (Snom) – VF kopula + perf. participium – (Sinštr).

Na odlíšenie homonymných participiálnych transformátov a rezultatívnych konštrukcií možno použiť niekoľko kritérií.

a) Rozhodujúce kritérium vyplýva z ich sémantickej štruktúry. Pri rezultatívnej konštrukcii sa pýtame "aký, v akom stave je x_2 ", kým pri transformáte sa pýtame "čo sa deje, robí s x_2 pôsobením x_1 ":

(48) *Keď tam prišiel, bola už zavraždená.*

(49) *Bola zavraždená okolo polnoci.*

b) Rezultatívne konštrukcie nie sú synonymné s reflexívnymi transformátmi bez časového posunu:

(50) *Keď sa vrátila, bolo už svetlo opravené – predtým sa opravilo.*

(51) *Neviem, kedy bolo svetlo opravené/kedy sa svetlo opravilo.*

c) Participiálne transformáty perfektív neumožňujú vyjadriť aktuálny prítomný, kým pri rezultatívnych konštrukciách sa prítomný bežne a často používa:

(52) *Kompetencie vašich vlád sú predsa už dávno vymedzené.*

d) Pri rezultatívnych konštrukciách sa dá spona *byť* nahradiť inými sponami (pri futúre sponou *zostať*):

(53) *Obchod zostane celé tri týždne zatvorený.*

e) Doplňenia pri rezultatívnych konštrukciách podčiarkujú statickosť a doplnenia pri transformátoch procesualnosť diania:

(54) *Stôl je postavený v kúte.*

(55) *Stôl bol postavený do kúta.*

Rezultatívne konštrukcie sú v slovenčine veľmi expanzívne a možno ich tvoriť od slovíes s príznakmi +D, +M, +R, +A: *odcestovať, zamrznúť, zaľúbiť sa, vyložiť, umiestniť, postaviť, zavesiť, položiť, zatvoriť, odomknúť, vypočúť, zakliať, pozbierať, navrhnuť, obsadiť, upratať, uvariť, nakúpiť, vymedziť, spracovať, opísať, vykúriť, naukladať* atď.

Rezultatívne konštrukcie vyjadrujú stav ako výsledok diania alebo procesu, potláča sa v nich procesualnosť a sémanticky sa blížia k statickým slovesám (*je postavený – stojí*), s ktorými tvoria spoločné statické predikáty (Kofenský, 1984). Reflexívne a participiálne transformáty vyzdvihujú dianie pred akčnosťou v sémantickú štruktúru, ktorá sa tak blíži k sémantike neakčných slovíes (*chlapec je týraný – trpí*). Táto skutočnosť sa odráža už v klasickom pomenovaní "trpný rod" – novšie na ňu upozornil J. K a č a l a (1976) termínom pasívna sémantická perspektíva. Pre možnosť tvoriť a použiť transformované prostriedky kategórie *genus verbi* má mimoriadne dôležitú úlohu sémantika slovíes. Najviac je ňou obmedzený participiálny transformát, ktorý závisí od príznakov +D, +A, +R, +TR a kompatibilný je len s akčnými dynamickými rozčlenenými tranzitívnymi slovesami, menej rezultatívna konštrukcia (+D, +M) kompatibilná s mutačnými dynamickými (akčnými aj neakčnými) slovesami a reflexívny transformát (+D, +R, a to +l'avointenčný x_1^{HUM}) kompatibilný s dynamickými rozčlenenými slovesami s personickým x_1 . Iná situácia je pri obmedzeniach sémantickými príznakmi participantov x_1, x_2 . Takmer neobmedzené sú participiálne transformáty a rezultatívne konštrukcie, najviac obmedzené majú reflexívne transformáty. Použitím rovnakých sémantických príznakov na opis slovíes a prostriedkov kategórie *genus verbi* prehľadnejšie vidíme ich vzájomnú kompatibilitu alebo inkompatibilitu, ktorá sa dá využiť na charakteristiku a identifikáciu prostriedkov kategórie slovesného rodu aj na klasifikáciu slovenských slovíes.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Ul. 17. novembra 1*

Bibliografia

- BRINKMANN, H.: Die Wortarten im Deutschen. In: Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik. Darmstadt 1962. s. 118 – 122.
- DANEŠ, F.: Pokus o štruktúrnú analýzu slovesných významů. Slovo a slovesnosť, 32, 1971, s. 193 – 207.
- DANEŠ, F.: Věta a text. Praha, Academia 1985. 236 s.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 272 s.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1983. 104 s.

- GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.
- Grundzüge einer deutschen Grammatik. Red. K. E. Heidolph a i. Berlin, Akademie-Verlag 1981. 1028 s.
- HELBIG, G.: Zur semantischen Subklassifizierung der Verben. In: Studien zur deutschen Syntax. 1. Linguistische Studien. Leipzig, Verlag Enzyklopädie 1983, s. 67–105.
- KAČALA, J.: Sloveso, jeho intencná hodnota, intencia slovesného deja a intencná štruktúra vety. In: Sesja naukova Międzynarodowej komisji budowy gramatycznej języków słowiańskich. Wrocław a i., Wydawnictwo PAN 1971, s. 71–82.
- KAČALA, J.: Gramatická a sémantická perspektíva vety. Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 9–18.
- KAČALA, J.: Neosobné slovesá so slovotvorným formantom *sa*. Slovenská reč, 44, s. 321–327.
- KAČALA, J.: Zámernosť a nezámernosť ako komponenty sémantiky slovesa. Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 131–139.
- KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 250 s.
- KOMÁREK, M.: K některým otázkám morfológických kategorií (tzv. pasívum v češtině). In: K princípom marxistickej jazykovedy. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1985, s. 147–152.
- KORENSKÝ, J.: Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Praha, Academia 1984. 164 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- SEMJANOVÁ, M.: Das Genus verbi im Slowakischen unter dem Aspekt der konfrontativen Untersuchung von Passivkonstruktionen im Deutschen und Slowakischen. Zeitschrift für Slavistik, 26, 1981, s. 72–76.
- SEMJANOVÁ, M.: Ku kategórii slovesného rodu v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 6. 1983. Red. M. Štec a i. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 179–191.
- SEMJANOVÁ, M.: N-/t-ové prídavné v spisovnej slovenčine z hľadiska konfrontácie s ekvivalentmi v češtine a nemčine. In: Acta Universitatis Carolinae. Philologica 4–5. 1982. Slavica Pragensia. 25. Red. V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1985, s. 79–86.
- SOKOLOVÁ, M.: Vymedzenie obsahu funkčno-sémantickej kategórie genus verbi v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 51, 1986, s. 37–44.
- SOKOLOVÁ, M.: Slovenské ekvivalenty nemeckých modálnych konštrukcií. In: Slavistika. 22. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 63–78.
- SOKOLOVÁ, M.: Zu den synonymen, konkurrierenden und komplementären Beziehungen in der funktionell-semantischen Kategorie des Genus verbi im Slowakischen. In: Recueil linguistique de Bratislava. 9. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 1989, s. 107–113.
- SOKOLOVÁ, M.: Český jazyk. Diferenčné javy a cvičenia. Košice, Univerzita P. J. Šafárika 1991. 126 s.
- ŠTÍCHA, F.: Utváření a hierarchizace struktury větného znaku. Praha, Univerzita Karlova 1984. 132 s.
- ŠTÍCHA, F.: Současný český jazyk. Význam a konkurence v syntaxi. Praha, Univerzita Karlova 1989. 106 s.
- WALTHER, F.: Zur syntaktischen und kontextuellen Bedeutung des werden Passivs. Linguistische Studien. (Reihe A – Arbeitsberichte). Berlin 1982, 98, s. 1–65.
- WALTHER, F.: Zur Bedeutung des Passivs im Deutschen. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1984. 198 s.

VERBSEMANTIK UND GENUS VERBI

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die semantische Subklassifizierung der Verben und die Passivproblematik hängen eng zusammen. Für die Verben, die die Merkmale + Geschehen (G), + Aktivität (A), + Mutation (M), + Gegliedertheit (GE) aufweisen, wird eine Kompatibilität zwischen den semantischen Eigenschaften der untersuch-

ten Formen des Genus verbi und der Verbsemantik festgestellt. Von den Verben, in denen nicht alle der genannten Merkmale positiv auftreten, können entweder überhaupt keine Transformate gebildet werden, oder es bestehen Beschränkungen hinsichtlich der Bildung bestimmter Formen. Inkompatibilität zwischen den semantischen Eigenschaften der untersuchten Formen und der Verbsemantik besteht bei den Verben mit Merkmalen $-G$, $-M$, $-A$, $+GE$ (*patrit'*), und bei den Verben, die Merkmale $-GE$, $-A$, $+G$, $+M$ (*snežit'*). Für die Bildung der partizipialen Transformate sind Merkmale $+A$, $+G$, $+GE$ und syntaktische Transitivity obligatorisch. Für die resultative Konstruktionen ist das semantische Merkmal $+M$, das mit Merkmalen $+G$, $+A$, $+GE$ auftritt, relevant. Für die Verwendung einer reflexiven Form ist das Merkmal $+G$, $+GE$ und ausserdem die Eigenschaften von Partizipanten $x_j +HUM$ und x_n +Gegenstand der Äusserung, relevant. Trotz der Unterschiede in der Bildung und Verwendung sind die partizipiale und reflexive Form im Slowakischen bei den transitiven Verben mit den Merkmalen $+A$, $+G$, $+GE$, $+M$ als die konkurrierenden sprachlichen Mittel zu werten.

SPÁJATEĽNOSŤ SLOV A JEJ ODRAZ V SLOVNÍKU

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

Predmetom úvah je lexikálna spájateľnosť lexie. Skúma sa protiklad voľné spojenie vs. lexikalizované spojenie a difúznosť hranice medzi týmito typmi slovných spojení. Zúžená spájateľnosť každého z komponentov lexikalizovaného spojenia má odlišný status, čo sa odráža aj v ich lexikografickom spracovaní. V prípade lexikalizovaných slovesno – menných spojení ide o viazanú spájateľnosť slovesnej lexie (*vziať do úvahy, vziať na vedomie*) a reglementovanú (opierajúcu sa o lexikálne štylistické normy jazyka) spájateľnosť abstraktného substantíva (*úvaha, vedomie*). Analogicky v adjektívno – substantívnych lexikalizovaných spojeniach (napr. *ľadový hokej*) z hľadiska adjektíva ide o sémanticky izolované spojenie, a z hľadiska substantíva o jedno z viacerých druhových vymedzení rodu (*ľadový hokej, pozemný hokej*). Ďalším problémom je uvádzanie typických menných spojení (*mrazivé ticho, plamenná výzva*), ktoré sa tak ako lexikalizované menné spojenia (združené pomenovania) vyznačujú pomerne vysokým stupňom reprodukovateľnosti, ale na rozdiel od nich netvoría nové pomenovacie jednotky.

Viacerí jazykovedci a osobitne lexikografi zhodne poukazujú na nekonzistentnosť v uvádzaní spájateľnosti v jednotlivých slovníkoch (Kotelova, 1975; Hausmann, 1988; Benson, 1990; Viehweger 1990).

Spájateľnosť slova je veľmi zložitý jav, pretože sa týka lexiky, morfológie a syntaxe. Spájateľnosť má aj svoju historickú dimenziu, ktorou sa v slovenskej jazykovede podrobne zaoberal V. B l a n á r (1976; 1984). Prvý problémový okruh, ktorého sa chceme dotknúť, je spájateľnosť lexémy oproti spájateľnosti lexie. Z iného uhla sa dá ten istý problém formulovať takto: výskyt inej spájateľnosti možno považovať za kritérium vymedzenia významov polysémickej jednotky. Jestvujú koncepcie, ktoré predstavujú protiklad polysémickej lexémy a jedného z jej možných významov (lexie) ako protiklad "jazykového", systémového slova a "rečového", komunikačného slova (Ufimceva, 1974; Morkovkin, 1984; Brodeľščikova, 1984).

V našej koncepcii je základnou jednotkou lexia, ktorá môže mať tak systémový, ako aj komunikačný status (porov. Horecký, 1986). Predpokladáme teda jej existenciu už v jazykovom systéme a nenazdávame sa, že sa objavuje až pri fungovaní systému, t. j. až v reči. Lexému ako komplex všetkých vyčlenených významov slova považujeme za lexikografický konštrukt.

Vyjasnenie si pojmov lexéma a lexia pokladáme za potrebné aj preto, lebo mnohí autori, keď hovoria o spájateľnosti slova, nemajú na mysli spájateľnosť slova v jednom z významov, ale spájateľnosť lexémy a vidia ju ako komplex typových spojení, ktoré sú indikátorom jednotlivých významov. To znamená, že v spájateľnosti vidia predovšetkým mechanizmus na premenu "jazykového" slova na "rečové" slovo (Ufimceva, 1974; 1986; Brodeľščikova, 1984).

Keď hovoríme o spájateľnosti slova ako kritériu vyčleňovania významov, je pochopiteľné, že v tejto funkcii vystupuje tak syntaktická, ako aj sémantická spájateľnosť.

Syntaktická spájateľnosť slova (koligácia) sa zachytáva v podobe informácie o slovnodruhovej platnosti a morfológickom tvare závislého slova. J. D. A p r e s i a n (1974, s. 61) používa na označenie tohto typu vzťahu presnejšie pomenovanie morfo-syntaktická spájateľnosť. Vo výkladových a dvojjazyčných slovníkoch sa syntaktická spájateľnosť opisuje prostredníctvom opytovacích zámen (ak ide o väzobný vzťah) alebo zámenných prísloviak (ak ide o syntaktické vzťahy vyjadrujúce príslovkové určenia). Na možnosť spojiť heslové podstatné meno so zhodným prívlastkom sa pri tomto spôsobe opisu nepoukazuje. Ale napr. v Slovníku spájateľnosti slov ruského jazyka (1983) sa berie do úvahy aj tento typ závislostného vzťahu. N. Z. K o t e l o v o v á (1975) poukazuje na to, že syntaktické vzťahy opisovaného slova s inými slovami vo funkcii predmetu alebo prísudku (v závislosti od toho, aký slovný druh predstavuje skúmané slovo) nie sú relevantné pre opis syntaktickej spájateľnosti, napr. neosobnosť ako vlastnosť sloviac môže byť opísaná v morfológickej rovine. S týmto názorom korešponduje názor A. G. Z o l o t o v o v e j (1988, s. 112), že ľavá subjektová valencia sa principiálne odlišuje od pravej, pretože jej úlohou nie je rozvíjať slovo, ale konštruovať vetu. V. G. G a k (1984, s. 65) naopak navrhuje, aby sa vo valenčných slovníkoch poukazovalo aj na ľavú valenciu slova. Netradične je spracovaná syntaktická spájateľnosť v anglickom výkladovom slovníku Collins-COBUILD (1990): v úzkom stĺpci na okraji každej strany sú v podobe grafických symbolov uvedené morfológické a syntagmatické vlastnosti heslového slova.

Pri opise morfo-syntaktickej spájateľnosti sa teda berú do úvahy formálno-gramatické charakteristiky závislých slov. Rovnako dôležitá je však aj kvalitatívna stránka spájateľnosti - sémantická spájateľnosť. Na dôležitosť skúmania tohto javu tak pre opis syntaktickej sémantiky ako aj pre poznanie lexikálneho systému poukázal J. K a ě a l a (1989, s. 30).

Prístup k sémantickej spájateľnosti z pozície lexikálnej sémantiky dobre vystihuje formulácia J. D. A p r e s i a n a (1974, s. 61): "Informácia o tom, aké sémantické príznaky musí mať slovo B syntakticky spojené so slovom A, predstavuje sémantickú spájateľnosť alebo sémantické obmedzenia na spájateľnosť slova A." Pri opise lexikálneho významu slúži sémantická spájateľnosť ako jedno z východísk vymedzenia súboru dištingtívnych príznakov lexikálnej jednotky, a teda aj ako nástroj vymedzenia jednotlivých významov polysémickej jednotky (porov. Blanár, 1984, s. 80).

Syntax sa o sémantickú spájateľnosť slov (najmä sloviac) opiera pri vymedzovaní sémanticko-syntaktických skupín slov, pri opise sémantickej stavby vety a pri opise syntaktickej synonymie. Ako príklad syntaktického uhla pohľadu na sémantickú spájateľnosť nám môže poslúžiť formulácia J. K a ě a l u (1989, s. 162): "Najnovšie výskumné výsledky sémanticky orientovanej syntaxe donášajú presvedčivé dôkazy o tom, aké závažné miesto má v stavbe vety sémantika, najmä sémantika jednotiek zúčastňujúcich sa podľa svojich lexikálno-sémantických vlastností na výstavbe jednotlivých vetných typov... Dôležitá je predovšetkým spájateľnosť slovesa s pomenovaniami inej slovnodruhovej platnosti, ktorá sa označuje v zahraničnej jazykovede ako valencia, u nás ako intencia slovesného deja, resp. intencia slovesa."

Na úrovni sémantickej štruktúry vety má opis sémantickej spájateľnosti podobu pomerne všeobecnej kvalitatívnej špecifikácie syntaktických pozícií v okolí skúmaného slova. Počet týchto sémantických jednotiek a miera ich všeobecnosti je v jednotlivých koncepciách rozmanitá. Ide napr. o také sémantické funkcie ako agens, paciens, beneficiens, experiens, objektív, inštrumentatív, mediatív, elementív a pod. (Ondrejovič, 1989, s. 16). Dištinkcia životnosť – neživotnosť je tu naznačená pomocou prípon.

Pre našu lexikológiu a lexikografiu sú veľmi podnetné výsledky sémantickej syntaxe, ktoré dosiahla pri skúmaní javu, ktorý J. Kačala (1989, s. 121) nazýva viacintenčnosťou slovesa. Viacintenčnosť slovesa môže byť viazaná na polysémiu a potom je relevantná z hľadiska lexikálnej sémantiky, alebo môže "súvisieť iba s plnením syntaktických funkcií slovesa" (op. cit., 1989, s. 125) a nemožno pri nej konštatovať významové rozštiepenie slovesa (neosobné varianty sloviess, bezpodmetové zvrtné a trpné tvary sloviess). Viacintenčnosť viazanú na polysémiu ilustruje J. Kačala na dvoch významoch sloviess *predávať* a *prejesť sa*. V prvom prípade ide o zmenu významu spojenú s pohybom v intenčnej hodnote slovesa (prvý význam "dávať za peniaze" je subjektovo – objektový a druhý význam "pracovať ako predavač/ka/" je subjektový). V druhom prípade majú obidva významy (1. kto sa prejedol čím, 2. čo sa prejedlo komu) rovnakú intenčnú hodnotu, ale pretože sa líšia sémantickou kvalitou subjektu (agens – paciens) aj objektu, konštatuje sa tu rozdielna intencia slovesného deja. Vidíme, že z hľadiska sémantickej spájateľnosti poskytujú obidva prípady viacintenčnosti rozdielny obraz. Dva významy slovesa *predávať* sa nelíšia sémantickou kvalitou ľavointenčného participantu, ale gramatická aj sémantická charakteristika pravého participantu je pri obidvoch rozdielna (obligatórny objekt – fakultatívne určenie miesta). Dva významy slovesa *prejesť sa* majú rozdielne sémantické charakteristiky tak pravointenčného, ako aj ľavointenčného participantu. Na úrovni syntaktickej sémantiky ide o rozdiel medzi agensom a paciensom na ľavej strane a medzi zasahovaným objektom a osobným objektom na pravej strane. Na úrovni lexikálnej sémantiky možno sémantickú spájateľnosť významov naznačiť poukazom na relevantnú lexikálno – sémantickú skupinu. Vo výkladových slovníkoch sa to rieši uvedením poznámky v zátvorke napr. (o osobách, o predmetoch, veciach) a pod. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1987, ďalej KSSJ) je polysémia konverzného typu (ilustrovaná na príklade slovesa *prejesť sa*) zachytená pomerne dôsledne.

Isté problémy, ktoré sa vyskytujú pri lexikografickom spracovaní tohto typu polysémie, súvisia s faktom, na ktorý upozorňuje aj J. Kačala (1989, s. 103). Ide o to, že rozdiely medzi konverznými významami sú na úrovni subkategoriálnych príznakov a denotatívna časť semémy je pri oboch totožná. Niekedy sa dá rozdiel medzi konverznými významami dobre zachytiť pomocou výkladu (pozri napr. heslá *hmýriť sa*, *hemžiť sa*, *prejesť sa* v KSSJ.) Pri iných heslách sa zvolil prístup, pri ktorom jeden všeobecnejší výklad pokrýva obidva konverzné významy (takto je v KSSJ spracované napr. sloveso *naplniť*). Niekedy sa uvádza len ten význam, ktorý je frekventovanejší (napr. výklad slovesa *upchať* opisuje dej vykonaný zámerne živou osobou a tento výklad neplatí pre menej frekventovaný konverzný význam predstavený napr. vo vete *Handra upchala odtok*.).

Na tomto mieste treba povedať aj niekoľko poznámok o valencii (bádatelia zvyčajne rozlišujú sémantickú a syntaktickú valenciu).

V akademickej gramatike ruštiny (Russkaja gramatika, 1980) sa pojmy spájateľnosť a valencia stotožňujú. Keď A. K. K u r b e j r a (1984, s. 36) hovorí o schopnosti slova spájať sa s inými slovami v rovine jazykového systému, používa termín valencia, a keď o tej istej schopnosti hovorí v komunikačnej rovine, používa termín spájateľnosť. Podľa V. G. G a k a (1984, s. 62) je spájateľnosť možnosť slova spojiť sa s akýmkoľvek iným slovom a valencia je stupeň obligatórnosti jeho spojitelnosti so slovami určitých gramatických alebo sémantických tried. S. M. P a n k r a t o v o v á (1988, s. 9) formuluje rozdiel medzi spájateľnosťou a valenciou takto: spájateľnosť je schopnosť všetkých jazykových jednotiek spájať sa v lineárnom rade, valenciu majú len tie jednotky, ktoré obsahujú relačné sémy. Analogické myšlienky o valencii, hoci explicitnejšie, vyjadrujú aj iní autori. "Vlastnosť slova opisovať situáciu, v ktorej je účastník X, sa nazýva sémantickou valenciou slova. Slovo má toľko valencií, koľko účastníkov situácie je potrebné vymenovať, aby slovo mohlo byť vyložené vyčerpávajúcim a pritom neredundantným spôsobom" (Boguslavskij, 1980, s. 360). Syntaktická valencia je podľa M. V. V s e v o l o d o v e j (1984, s. 19) realizácia sémantickej valencie v inej, v tomto prípade syntaktickej rovine a charakterizuje sa pomocou pojmov obligatórnosť/fakultatívnosť a variantnosť syntaktických prostriedkov pri vyjadrovaní jednej sémantickej valencie. To znamená, že valencia vyplýva priamo zo sémantickej štruktúry lexie a pojem spájateľnosť okrem valenčnej spájateľnosti zahŕňa aj pripájanie sa rozličných lexikálnych jednotiek okolnostnej povahy.

Sémantická valencia slova sa väčšinou opisuje pomocou pojmového aparátu sémantickej syntaxe, napr. agens, objekt, adresát, smer, miesto, čas a úpod. Táto informácia býva súčasťou valenčných a syntaktických slovníkov.

Predmetom našich ďalších úvah bude lexikálna spájateľnosť slova, resp. slova v jednom z významov (lexie). J. D. A p r e s i a n (1974, s. 61) ju definuje takto: "Informácia o tom, aké má byť samo slovo B alebo trieda slov $B_1, B_2, B_3 \dots B_n$, s ktorými sa syntakticky spája slovo A, predstavuje lexikálnu spájateľnosť." Autor ďalej zdôrazňuje, že slová spájajúce sa s analyzovaným slovom musia byť vymenované jednotlivo, pretože po prvé nemajú spoločný sémantický príznak, po druhé majú spoločný sémantický príznak, ale s analyzovaným slovom sa nespájajú ostatné slová danej lexikálno-sémantickej skupiny. Uvedená definícia naznačuje, že lexikálna spájateľnosť úzko súvisí s problematikou ustálených slovných spojení tak lexikalizovaných ako aj frazeologických (porov. Pisárčiková, 1977; Filipec-Čermák, 1985). Ide o to, že prípady rôznorodej sémantickej spájateľnosti slova sa vo výkladovom slovníku premietnu do štruktúry jednotlivých významov polysémickej jednotky, ale prípady lexikálnej spájateľnosti slova si vyžadujú iné lexikografické spracovanie.

Mnohé problémy týkajúce sa lexikálnej spájateľnosti slov a jej zachytenia v slovníku naznačili už referáty a diskusné príspevky prednesené na I. lexikografickej konferencii v Bratislave v r. 1952. Napr. O. M a n (1953), tak ako mnohí iní autori zoberajúci sa touto problematikou, sa opieral o klasifikáciu slovných spojení V. V. Vinogradova – frazeologické zrasteniny, frazeologické celky a frazeologické spojenia.

Pomerne podrobne sa venoval protikladu "voľné spojenia vs. ustálené spojenia" (op. cit., s. 103). Charakteristiky, ktoré uvádza, sú platné aj pre dnešný stav bádania. Autora veľmi zaujali otázky "prechodnej oblasti" medzi voľnými a ustálenými spojeniami. Mechanizmus "ustalovania" určitého typu spojení veľmi inštruktívne ilustruje na príklade ruského prídavného mena *ľogkij*. Konštatuje, že v niektorom z významov tohto slova sa spájateľnosť začína obmedzovať na určitý okruh slov: *ľogkij zavtrak*, *ľogkaja pišča*, *ľogkaja zakuska*, *ľogkaja dijeta*. Autor pripúšťa, že tu už ide o určitý druh ustáleného spojenia, ktorý je ešte zreteľnejší pri spojení adjektíva *ľogkij* s istými slovami z oblasti vojenstva (*artillerija*, *aviacija*, *kavalerija*). Spojenia *ženščina ľogkogo povedenija* a *ľogkije deňgi* charakterizuje autor ako úplne lexikalizované.

Ani pri frazeologických zrasteninách (slovných komplexoch bez významovej motivovanosti), ani pri frazeologických celkoch (obrazného charakteru s určitou motivovanosťou) nebudeme riešiť otázky spájateľnosti a otázky ich spracovania v slovníkoch. Lexikografické spracovanie týchto frazém je možné pomerne spoľahlivo vyriešiť použitím tradičných postupov. Problémy sa začínajú pri kategórii frazeologických spojení (podľa novej terminológie ide o lexikalizované slovesno-menné spojenia) a typických menných spojeniach. Jeden z komponentov spojenia má výrazne viazanú (obmedzenú) spájateľnosť. O. Man (op. cit., s. 109) pri spojeniach tohto typu (napr. *jíma mne hrůza*, *chytá mne zlost*, *zachvátila mne radost*) uvádza dve možnosti lexikografického spracovania a) uvedenie spojenia v samostatnej časti hesla (zrejme ako typ frazeologizmu); b) uvedenie v podobe posledného významu slovesa. Sám autor sa prihovára za druhé riešenie a svoj výber zdôvodňuje tým, že nejde o izolované spojenie, ale o určitý okruh slov spájajúcich sa so slovesom v tomto "významu". To je pohľad akoby z pozície slovesa a má svoj *raison d'être*. Ide o obmedzenú spájateľnosť slovesnej lexie. Inak sa to javí zo strany substantíva (*radost'*, *zlost'* a pod.). Tu ide o reglementovanú (t. j. predpísanú lexikálnou štylistickou normou daného jazyka) spájateľnosť abstrakta so slovesom, resp. slovesami pri vyjadrovaní určitého zadaného zmyslu (parametra). Tento typ spájateľnosti opisujú I. Meľčuk a A. Žolkovskij v známej teórii lexikálnych parametrov a funkcií, ktorá sa stala základom pre tvorbu ruského kombinačno-výkladového slovníka (Meľčuk – Žolkovskij, 1988). Zjednodušene si môžeme predstaviť tento parameter napr. v podobe laicky sformulovanej otázky: Aké slovo musíme použiť pri subsantíve *hrůza*, ak chceme vyjadriť situáciu, že *hrůza* niečo "robí" s človekom? Očividne hľadáme sloveso *zachvátiť* na realizáciu spojenia *zachvátila ho hrůza*.

V. B l a n á r (1953, s. 117) na spomínanej konferencii v rámci diskusie správne upozornil na fakt, že "pre lexikografickú prácu nie je natoľko dôležitá detailná klasifikácia frazeologických spojení a idiémov, no treba nejako postihnúť hranicu medzi ustálenými a voľnými spojeniami". To isté konštatuje o dvadsať rokov neskoršie L. V. K o p e c k i j (1974, s. 16): "Slabou stránkou všetkých, aj tých najautoritatívnejších slovníkov je syntagmatika a je to predovšetkým preto, lebo je ťažko vymedziť slovné spojenia, ktoré patria do slovníka ako jednotky hotové a reprodukovateľné, a slovné spojenia každý raz vytvárané v závislosti od komunikačného zámeru alebo situácie podľa platných syntaktických modelov, t. j. tzv. slovné spojenia voľné, ktorých miesto

je v syntaxi." Problém je však v tom, čo je to voľné spojenie. V akademickej gramatike (*Russkaja grammatika*, 1980, s. 80) sa v rámci voľných spojení rozlišujú spojenia lexikálne obmedzené a lexikálne neobmedzené. Voľné spojenia lexikálne obmedzené (v inej terminológii voľné spojenia typické – porov. Kučerová, 1971) sú prechodnou oblasťou medzi frazeologickými ustálenými spojeniami a vlastnými voľnými spojeniami. Pri tom člene slovného spojenia, ktorý vyjadruje príznak (t. j. pri adjektíve, slovese a príslovke), ide o úzko viazanú spájateľnosť, prípadne až o monokolokabilitu, napr. *treskúci* (mráz, zima), *tajit'*₂ (dych), *úhlavný* (nepriateľ, protivník, odporca), *detný* (deti), *úmrtný* (list, oznámenie), *baľkat'*₂ (o rušni, motorke), *bahniť sa* (o ovci), *chúlostivý* (prípád, otázka, situácia), *nepreložiteľný* (výraz, zvrät), *zamotať sa*₄ (o hlave), *plamenný*₂ (výzva, protest), *odblaniť* (mäso), *vyplaziť* (jazyk), *vyceriť* (zuby), *vyočiť si* (oči), *mrazivý*₂ (pohľad, ticho, dojem); príklady sme vybrali z KSSJ. Pri substantíve ide o reglementovanú (danú lexikálnou štylistickou normou) spájateľnosť s adjektívom, resp. so slovesom. Toto rozličné videnie (zo strany substantíva aj zo strany slova vyjadrujúceho príznak) toho istého spojenia vyplýva z faktu rozličnej informačnej hodnoty komponentov spojenia. (Problematika veľkej skupiny monokolokabilných prísloviak a substantív by si vyžadovala samostatnú analýzu, ktorú by sme radi urobili na inom mieste.) Substantíva vyskytujúce sa v určitom typickom spojení patria zväčša medzi frekventované nočionálne pomenovania so širokou spájateľnosťou. Je málo pravdepodobné, že by si bežný používateľ slovníka potreboval ozrejmiť význam takých slov ako *mráz*, *nepriateľ*, *deti*, *rušeň*, a pod. To isté platí o abstraktnom substantíve (*žiaľ*, *túžba*, *pozornosť*) v lexikalizovaných slovesno-menných spojeniach. Ale zapájanie týchto abstrákt do vety býva neraz aj pre nositeľa jazyka určitým problémom. Ak chce používateľ opísať z istého hľadiska situáciu, v ktorej vystupuje ako aktant abstraktum, musí poznať jeho reglementovanú spájateľnosť, t. j. štylisticko-normatívnu spájateľnosť. V akých rôznorodých lexikalizovaných spojeniach vystupuje abstraktum *pozornosť*, veľmi pekne ukázal v svojom článku J. K a č a l a (1978).

Vyriešenie úlohy, ktorá stojí v takých prípadoch pred používateľom, je funkciou slovníkov kódovacieho typu (slovníky spájateľnosti, slovníky ustálených slovesno-menných spojení). Dobrý výkladový slovník by mal spĺňať aj túto funkciu. Na to je potrebné uvádzať najfrekventovanejšie lexikalizované spojenia v heslách aj pri slovesách aj pri substantívach (takto postupujú autori KSSJ). Slovesný komponent lexikalizovaného slovesno-menného spojenia skôr podnieti záujem používateľa slovníka ozrejmiť si jeho sémantiku, pretože slovesá v týchto spojeniach nemajú svoj nominatívny význam. To znamená, že používateľ v prípade slovesného komponentu slovného spojenia využíva dekodovaciu funkciu slovníka: stretol sa so slovesom v určitom spojení a chce si overiť jeho význam. V tomto prípade nájde v slovníku príslušný význam slovesa (alebo prídavného mena) v prípade, že vychádza z lexikalizovaného alebo typického menného spojenia, napr. *prejsť niečo mlčaním*, *gregoriánsky kalendár*, čierna *svedomie*, kde bude uvedené dané spojenie. V prípade monokolokabilných slov, resp. významov (spájajúcich sa s jedným, maximálne dvoma – troma lexikálnymi jednotkami) sa v KSSJ uvádza formulka "iba v spojení"

napr. *záležat'*₃ – iba v spojení *d(áv)at' si záležat'*. Ak je spájateľnosť slova širšia, ale vysoko frekventované je len jedno alebo dve spojenia, uvedie sa formulka "obyčajne v spojení (resp. v spojeniach)," napr. *tanúť'* kniž. – obyč. v spoj. *tanie mu to na myslí*.

V prípade obmedzenej (viazanej) spájateľnosti určitých významov polysémického slovesa musí sa lexikograf rozhodnúť medzi tromi možnosťami: a) zaradiť tieto významy s veľmi obmedzenou spájateľnosťou jeden za druhým k paradigme ostatných významov a lexikalizované spojenia uvádzať ako ilustračný kontext daných významov; b) všetky lexikalizované spojenia zlúčiť do jedného "významu" a opatriť ho formulkou "ako súčasť lexikalizovaných spojení" (ako sa to praktizuje napr. vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku); c) uviesť všetky lexikalizované spojenia za osobitným znakom na konci všetkých významov (ako sa to praktizuje napr. v KSSJ). Druhý prípad sa využíva najmä vtedy, ak je pôvodný význam slovesa značne desémantizovaný a okruh spojení dosť veľký (napr. spojenia so slovesami *dávať'*, *brať'*, *urobiť'*; porov. aj Ondrejovič, 1988). Obmedzená spájateľnosť slovies resp. niektorých slovesných významov sa v slovníku naznačuje poukazom na sémantickú črtu spájajúcich sa substantív (potom ide o prípad obmedzenia sémantickej spájateľnosti) alebo vymenovaním lexikálnych partnerov (potom ide o prípad viazanej lexikálnej spájateľnosti). Táto informácia sa uvádza pred jednotlivými významami v zátvorke (tzv. sémantizácia), napr. *bučať'* (o hovädzom dobytku), *panáčkovať'* (o štvornohých zvieratách), *parkovať'* (o motorových vozidlách), *bručať'* (o medveďovi, o balse), *jatríť sa* (o rane alebo o citoch), *klipkať'* (o očiach), *kysnúť'* (o ceste), *opršať'* 1. (o stromoch, vtákoch); 2. (o lístí, perí); (príklady z KSSJ).

Pri adjektívach treba povedať, že pomerne vysoko viazanou spájateľnosťou sa vyznačujú vzťahové adjektíva (Kučerová 1971, s. 34). Pri nich je potrebné pomerne vyčerpávajúco uviesť okruh substantív – nositeľov daného príznaku. Tvoria typické voľné spojenia, napr. *snečné počasie*, *hornatý kraj* alebo lexikalizované menné spojenia *nákladné auto*, *písací stroj* a pod.

Akostné adjektíva so "širokým" významom majú aj širokú spájateľnosť. Tvoria vlastné voľné spojenia. Podľa E. K u č e r o v e j (1981, s. 114) nezáleží na tom, aké substantívum použijeme ako exemplifikačný kontext; treba dávať pozor na konzistentnosť spôsobu uvádzania týchto spojení v dokonavom a nedokonavom vide (porov. napr. sloveso *dať'/dávať'* vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku. I., 1979).

Pri slovesách vyskytujúcich sa v lexikalizovaných slovesno-menných spojeniach ide najčastejšie o obmedzenosť ich pravovalenčnej spájateľnosti (jestvuje len obmedzený okruh slov vyjadrujúcich objekt daného deja). Pri slovesách vyskytujúcich sa v typických voľných spojeniach ide zväčša o obmedzenú ľavovalenčnú spájateľnosť, t. j. je výrazne obmedzený okruh slov vyjadrujúcich subjekt deja (môže byť zredukovaný až na jedno slovo, napr. *uhníličiť sa* (o hruške), *bahniť sa* (o ovci), *oprasiť sa* (o svini) a pod. Niekedy aj v typických spojeniach ide o viazanosť pravovalenčnej spájateľnosti, napr. *ceriť'* (zuby), *mrašiť'* (čelo).

Aj iné slovesá, nielen tie, ktoré vystupujú v lexikalizovaných alebo typických spojeniach, majú zníženú ľavovalenčnú spájateľnosť. Nebýva však natoľko znížená, že by sa obmedzovala na uzavretý okruh slov, ale zahŕňa určitú väčšiu lexikálnosémantickú skupinu (napr. ľudia, veci, rastliny a pod.). Na rozdiel od reglementovanej spájateľnosti abstrákt je spájateľnosť konkrét zameraná na vyjadrenie druhových diferenciácií v rámci rodu (*stôl*: jedálenský, kuchynský, písací, pracovný; *dom*: tehlový, panelový; *uterák*: froté, ľanový atď.). Diferenciácia rodu sa opiera o funkcie predmetu a materiál, z ktorého je vyrobený; tieto druhové pomenovania sa vyskytujú zväčša v skupinách. E. K u č e r o v á (1981, s. 116) ich zaraďuje k lexikalizovaným: predstavujú dobrý exemplifikačný kontext a vo výkladovom slovníku stredného typu ich treba zachytiť s dostatočnou úplnosťou. Podľa autorky ich netreba uvádzať za osobitnou značkou, odporúča typograficky odsadiť len tie lexikalizované spojenia, "ktoré jestvujú jednotlivo".

Pri ilustrovaní spájateľnosti sloviess treba vychádzať zo sémantickej valencie slovesa (tu je potrebné zdôrazniť dôležitosť dobrej definície významu, v ktorej by mali byť sémantické valencie zachytené). Nie všetky sémantické valencie sú obligatórne v syntaktickej rovine. Sú slovesá, ktoré majú objektívnu valenciu obligatórnu a valenciu časového úseku alebo príčiny (cieľa) fakultatívnu, napr. *pozastaviť účinnosť nariadenia* (na dva mesiace), *odmeniť niekoho* (za niečo), *prenajať chatu* (na dva roky). Slovné spojenia ilustrujúce dané slovesá by mali odrážať aj tieto skutočnosti, pretože úplnejšia exemplifikačná nepriamo pomáha zvýrazniť rozdiely medzi sáväzujúcimi slovami (*pozastaviť* – *zastaviť*, *požičať si* – *prenajať si* – *kúpiť si*).

Na záver by sme krátko zhrnuli javy súvisiace so spájateľnosťou slov, ktoré sú problematické z hľadiska teórie aj z hľadiska lexikografickej praxe.

V prvom rade ide o skupinu lexikalizovaných slovesno-menných spojení. Sloveso má v nich viazanú spájateľnosť v istom význame. Viazaná spájateľnosť slovesa so substantívami sa môže týkať menšej lexikálnosémantickej skupiny alebo len dvoch slov. Vtedy sa uvažuje o umiestnení týchto slovných spojení za určitým typografickým znakom.

Substantívum má v týchto spojeniach reglementovanú spájateľnosť opierajúcu sa o štylistické lexikálne normy daného jazyka. Lexikalizované slovesno-menné spojenia tvoria natoľko idiomatickú (v širšom význame tohto slova) skupinu, že vo výkladovom slovníku stredného typu ich treba uvádzať aj pri slovesnom, aj pri mennom komponente. Odkazovanie zaberá skoro toľko miesta ako uvedenie spojenia.

Pri združených pomenovaniach (lexikalizovaných menných spojeniach) treba brať do úvahy osobitosť ich adjektívnej a substantívnej zložky. Napr. spojenie *ľadový hokej* sa vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku pokladá za lexikalizované spojenie, ktoré si pri hesle *ľadový* zaslúži byť typograficky odsadené napr. znakom "romb", pretože význam, ktorý nadobudne adjektívum *ľadový* v tomto spojení, je unikálny. Ale pri hesle *hokej* je spojenie *ľadový hokej* členom radu lexikalizovaných spojení (*pozemný, kanadský*), a preto sa typograficky neodsadzuje.

Ďalším problémom je uvádzanie typických menných spojení, ktoré sa tak ako lexikalizované spojenia vyznačujú vysokým stupňom reprodukovateľnosti, ale na rozdiel od nich netvorí novú pomenovaciu jednotku. Adjektívum má v týchto spojeniach mimoriadne zúženú spájateľnosť: *zničujúci* (kritika, úder), *neotrasiteľný* (autorita, dôvera, postavenie), *spásny* (myšlienka); často vyjadrujú vysoký stupeň príznaku a určitým spôsobom ho kvalifikujú. Býva v nich aj zreteľný hodnotiaci prvok. To, či niektoré z typických menných spojení sa bude hodnotiť už ako frazeologizované, závisí od stupňa metaforickosti adjektíva (napr. *nekonečná trpezlivosť* vs. *anjelská trpezlivosť*). Stupeň metaforickosti však každý lexikograf môže posudzovať rozlične. Dôležitým momentom je tu aj počet spojení s daným adjektívom.

Výkladový slovník musí spĺňať nielen dekodovaciu, ale aj kódovaciu funkciu, a preto treba uvádzať dostatočné množstvo spojení na viacerých miestach, napr. adjektíva *bezhraničný*, *neotrasiteľný* by mali byť aj pri hesle *dôvera* ako ich typický exemplifikačný kontext.

Lexikalizované a typické slovné spojenia je potrebné v priebehu koncipovania sledovať, zhromaždený materiál analyzovať, na jeho základe vypracovať typológiu lexikografických riešení, ako aj unifikované spracovanie v celom lexikografickom diele.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Panská 26

Bibliografia

- APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja **semantika**. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.
- BENSON, M.: Collocations and General-Purpose Dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 3, 1990, s. 23–34.
- BLANÁR, V.: Z diskusie. In: Lexikografický zborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej 5.–7. júna 1952 v Bratislave. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 117.
- BLANÁR, V.: Zmeny spájateľnosti slova ako ukazovateľ lexikálnosémantických zmien. *Slavica Slovaca*, 11, 1976, s. 281–288.
- BLANÁR, V.: Lexikálno – sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 208 s.
- BOGUSLAVSKIJ, I. M.: O poňatii sfery dejstvija predikatnych slov. *Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka*, 39, 1980, s. 359–368.
- BRODEŠČIKOVA, O. A.: Sočetajemost' kak sredstvo ustanovlenija semantičeskoj struktury mnogoznačnych slov. In: Sočetajemost' slov i voprosy obučenija russkomu jazyku inostrancev. Red. V. V. Morkovkin. Moskva, Russkij jazyk 1984, s. 42–48.
- Collins – COBUILD English Language Dictionary. 6. vyd. Red. J. Sinclair. London – Glasgow, Collins 1987. 1703 s.
- FILÍPEČ, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.
- GAK, V. G.: Glagol'naja sočetajemost' i jejo otryženije v slovach glagol'nogo upravlenija. In: Sočetajemost' slov i voprosy obučenija russkomu jazyku inostrancev. Red. V. V. Morkovkin. Moskva, Russkij jazyk 1984, s. 61–73.

HAUSMANN, F. J.: Grundprobleme des zweisprachigen Wörterbuches. In: Symposium on Lexicography III. Proceedings of the Third International Symposium of Lexicography 1986 Gopenhagen. Red. K. Hyldgard-Jensen – A. Zettersten. Lexicographica. Series Maior 19. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1988, s. 137–154.

HORECKÝ, J.: Zložky a dimenzie jazykového znaku. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 64–71.

KAČALA, J.: Slovesá v spojeniach so substantívom *pozornost'*. Slovenská reč, 43, 1978, s. 139–146.

KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 248 s.

KOPECKIJ, L. V.: O statje dvujazyčného slavianskeho slovaria. In: Voprosy istoričeskoj leksikologii i leksikografii vostočno-slavianskich jazykov. Red. F. P. Filin. Moskva, Nauka 1974, s. 15–21.

KOTELOVA, N. Z.: Značenie slova i jeho sočetaťemost'. Leningrad, Nauka 1975. 163 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala–M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

KUČEROVÁ, E.: Menné slovné spojenia ako exemplifikačný kontext. Slavica Slovaca, 6, 1971, s. 31–44.

KUČEROVÁ, E.: Exemplifikácia v dvojjazyčnej leksikografii. Československá rusistika, 24, 1981, s. 111–117.

KURBEJRA, A. K.: Sočetaťemost' kak objekt rassmotrenija v kurse leksikologii. In: Sočetaťemost' slov i voprosy obučenija russkomu jazyku inostrancev. Red. V. V. Morkovkin. Moskva, Russkij jazyk 1984, s. 35–42.

MAN, O.: Ustálená spojení a frazeologické jednotky, jejich podstata a hranice. In: Lexikografický sborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej 5.-7. júna 1952 v Bratislave. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 101–110.

MELČUK, I. – ZHOLKOVSKY, A.: The Explanatory Combinatorial Dictionary. In: Relational Models of the Lexicon. Representing Knowledge in Semantic Networks. Red. M. Walton Evens. Cambridge – University Press 1988, s. 41–74.

MORKOVKIN, V. V.: Semantika i sočetaťemost' slov. In: Sočetaťemost' slov i voprosy obučenija russkomu jazyku inostrancev. Red. V. V. Morkovkin. Moskva, Russkij jazyk 1984, s. 5–15.

ONDREJOVIČ, S.: O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 53, 1988, s. 337–358.

ONDREJOVIČ, S.: Medzi slovesom a vetou. Jazykovedné štúdie 23. Bratislava, Veda 1989. 128 s.

PANKRATOVA, S. M.: Valentnosť jedinic leksiko-frazeologičeskogo urovňa. Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1988. 160 s.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach typu *dat' súhlas*. Slovenská reč, 42, 1974, s. 144–153.

Russkaja grammatika. 2. Sintaksis. Red. N. J. Švedova a i. Moskva, Nauka 1980. 709 s.

Slovar sočetaťemosti slov russkogo jazyka. 2. vyd. Red. P. N. Denisov – V. V. Morkovkin. Moskva, Russkij jazyk 1983. 686 s.

UFIMCEVA, A. A.: Tipy slovesnych znakov. Moskva, Nauka 1974. 203 s.

UFIMCEVA, A. A.: Leksičeskoje značenie. Princip semiologičeskogo opisania leksiki. Moskva, Nauka 1986. 240 s.

Veľký slovensko-ruský slovník. 1. Red. D. Kollár a i. Bratislava, Veda 1979. 992 s.

VIEHWEGER, D.: Probleme der Beschreibung semantischer Vereinbarkeitsrelationen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. In: Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Red. F. J. Hausman – O. Reichman – H. E. Wiegand – L. Zgusta. I. část. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1989, s. 888–893.

VINOGRADOV, V. V.: Ob osnovnych tipach frazeologičeskich jedinic v russkom jazyke. In: Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografija. Moskva, Nauka 1977, s. 140–161.

VSEVOLODOVA, M. V.: Nekotoryje zakonomernosti sočetaťemosti slov i slovoform v predložении. In: Sočetaťemost' slov i voprosy obučenija russkomu jazyku inostrancev. Red. V. V. Morkovkin. Moskva, Russkij jazyk 1984, s. 15–26.

ZOLOTOVA, G. A.: Sintaksičeskij slovar. Red. J. N. Karaulov. Moskva, Nauka 1988. 440 s.

COLLOCABILITY OF WORDS AND ITS REPRESENTATION IN THE DICTIONARY

S u m m a r y

Speaking about collocability of word, it is necessary to differentiate the collocability of the whole lexeme from the collocability of the single word sense quite explicitly (inspite of the fuzzy sense boundaries phenomena, the notion of the "major" senses is given). After giving the short review of some opinions about syntactic collocability and valence the paper focuses attention on lexical collocability of the single word sense. The opposition "free combinations of words" vs. "set combinations" and also the fact of their fuzzy boundaries is explored. The collocability of each of the set combination components has a different status, which is reflected in their lexicographical presentation. In verb + noun collocations (*obrátiť pozornosť* - "to pay attention") we can speak from the aspect of the verb sense about restricted or bounded collocability and from the aspect of the abstract noun about the reglamented (conditioned by lexical-stylistic norms of the given language) collocability. Analogically, the meaning of adjective in multi-word lexical units (*ľadový hokej* - "ice hockey") is unique, it stands isolatedly and does not enter the "sense paradigm" of this polysemous adjective (*ľadový* - "ice"). From the point of view of the noun component (*hokej* - "hockey") its differentia specifica have place (*ľadový, pozemný hokej* - "ice hockey, bandy hockey"). Another problem is a lexicographical presentation of "typical" adjective + noun collocations (*úhlavný nepriateľ, plamenná výzva, mrazivé ticho*), which have a high degree of reproducibility, but in the comparison with multi-word lexical units they do not create a new lexical units.

PRÍNOS DIALEKTOLÓGIE K VÝSKUMU HISTORICKEJ SYNTAXE (NA PRÍKLADE ČASOVÉHO PODRAĎOVACIEHO SÚVETIA)

ADRIANA FERENČÍKOVÁ

Výskum vývinu slovenskej syntaxe sa nezaobíde bez poznania stavu v nárečiach. Aj zistenia jazykového zemepisu o časovom podraďovacom súvetí poskytujú mnoho cenných podnetov pri diachrónnom výskume tohto javu. Geografická členitosť výrazových prostriedkov medzivetného časového vzťahu je pomerne zložitá – ide napr. o geograficky diferencované uplatňovanie celoslovenských spojok *ked'*, *ako/jak*, o územne obmedzený výskyt niektorých spojok a spájajúcich výrazov, o územné rozdiely v súbore synonymných spojok a v stupni ich produktívnosti, o osobitné súvetné konštrukcie vyjadrujúce časové zaradenie nečakaného deja a pod. Tento stav je výsledkom prirodzeného vývinu jazyka a súčasne dôležitým zdrojom informácií pri rekonštrukcii vývinových etáp časového podraďovacieho súvetia v slovenčine.

Mnohokrát sa už konštatovalo, že pri skúmaní vývinu jazyka sú popri písomných pamiatkach dôležitým zdrojom informácií nárečia. Na výskum syntaktickej roviny jazyka sa to vzťahuje dvojnásobne. J. B a u e r , autor rozsiahlej a metodologicky priebornej monografie *Vývoj českého souvětí* (1960), už v príspevku *Staročeská věta a staročeské souvětí na základe srovnávacím* (1958, s. 109–110) upozornil, že o celkovej stavbe vety a súvetia v predhistorickej dobe dávajú v mnohom ohľade jasnejší obraz dnešné nárečia než staré literárne pamiatky, a vyjadril ľútosť, že syntaktická stránka nárečí nie je dostatočne preskúmaná. Podľa názoru J. C h l o u p k a (1958, s. 138; 1968, s. 184) nárečia nielen môžu poskytovať dôležité svedectvo o vývine syntaktických javov, ale nárečové výpovede môžu v sebe niesť zárodky vývinu nových syntaktických typov.

Výskum nárečovej syntaxe aj dnes, žiaľ, zaostáva za dialektologickým výskumom iných jazykových rovín. Dôvodom je tak náročná metóda získavania spoľahlivých a komplexných terénnych údajov, ako aj spôsob ich spracovania. Ako je známe, pri skúmaní syntaktických javov sa možno len v malej miere opierať o dotazník. Hlavným zdrojom ich poznania je analýza dostatočne reprezentatívneho súboru súvislých nárečových prehovorov. Iba na takomto základe sa dá získať pomerne spoľahlivý obraz o inventári, systémovej zaradení, stupni produktívnosti a štylistickej charakteristike jednotlivých syntaktických typov či syntaktických prostriedkov. V syntaxi – ako na to upozornil B. H a v r á n e k (1958, s. 80–81; 1962, s. 69) – veľmi často nejde o náhradu jedného typu druhým typom, geneticky starší typ ostáva naďalej bežným vyjadrovacím prostriedkom, len sa funkčne prehodnocuje, mení sa jeho miesto v systéme.

Pohľad na syntaktickú rovinnu národného jazyka vychádzajúci z analýzy nárečových textov môže zisteniami o územnom rozsahu synonymných syntaktických prostriedkov a o ich fungovaní účinne pomôcť aj pri riešení vývinovej problematiky.

Z analýzy súvislých nárečových textov vychádzal aj náš výskum časového podradovacieho súvetia na celom teritóriu slovenského jazyka (Ferenčíková, 1986).

Už najstaršie písomné pamiatky predstavujú časové súvetie ako výrazný hypotaktický typ s členitou sémantickou štruktúrou. V priebehu vývinu sa táto štruktúra ďalej diferencuje, ustávajú sa syntaktické prostriedky vyjadrenia jednotlivých druhov alebo významových odtienkov medzivetného časového vzťahu, pribúdajú nové špecifické spájacie výrazy (Žigo, 1984 a; 1984 b). Súčasné slovenské nárečia disponujú bohatým súborom takýchto prostriedkov a v zásade môžu vyjadriť všetky významové odtienky časového vzťahu dvoch viet, ktoré sa ustálili v spisovnom jazyku. (O sémanticko-syntaktickej štruktúre časového podradovacieho súvetia v spisovnom jazyku porov. Ferenčíková, 1986, s. 13-24.) Popri všeobecnom časovom zaradení deja nadradenej vety v pomere k deju podradenej vety vyjadrujú aj špecifikované časové zaradenie, pri ktorom sa okrem informácie o časovom umiestnení hlavného deja v pomere k vedľajšiemu deju podáva informácia aj o spôsobe ich realizácie, poukazuje sa na ich súběžnosť, protikladnosť, nečakanosť alebo väčšiu intenzitu jedného z nich, minimálny časový odstup medzi nimi či stotožnenie momentu uskutočnenia hlavného deja s niektorým bodom časového rozpätia vymedzeného trvaním vedľajšieho deja.

Druhú sémantickú skupinu predstavujú súvetia s významom časového ohraničenia priebehu hlavného deja vedľajším dejom, teda s významom určenia, ako dlho trvá alebo za aký dlhý čas prebehne hlavný dej. Časová hranica môže byť viazaná na začiatok trvania súčasného deja alebo na moment uskutočnenia predchádzajúceho deja, čiže vedľajšia veta vyjadruje, odkedy trvá, odkedy prebehol hlavný dej, alebo sa časová hranica udáva koncom trvania súčasného deja alebo momentom uskutočnenia následného deja a vedľajšia veta vyjadruje, dokedy trvá/dokedy prebehne hlavný dej. Aj súvetia s týmto druhom časového určenia hlavného deja vedľajším dejom sú v nárečiach pevne organizovaným hypotaktickým útvarom.

Geografická diferencovanosť sa ukazuje tak pri súvetiach s významom časového zaradenia deja – všeobecného aj špecifikovaného –, ako aj v súvetiach s významom časového vymedzenia deja. Charakter tejto diferencovanosti však nie je rovnorodý. Pri význame všeobecného časového zaradenia ide v prvom rade o geograficky diferencované využitie celoslovenských spojok *ked'* a *ako/jak*, majúcich široký rozsah časovej funkcie, v druhom rade o územne obmedzený výskyt iných spájacích prostriedkov a podmienok ich uplatnenia. Tento druhý prípad reprezentuje pretrvávanie spájacieho výrazu *kedí* (*kedy*) vo východoslovenských nárečiach pri význame všeobecného časového zaradenia súčasným dejom a používanie spojky *až* v západoslovenských nárečiach pri budúcich dejoch alebo aj pri minulých dejoch, ak sa má zdôrazniť, že hlavný dej sa uskutoční len po vedľajšom alebo len súčasne s ním. Pri spojkách so širokým rozsahom časovej funkcie je závažným faktorom miera uplatnenia spojky *ked'* v súvetiach s podmienkovou vedľajšou vetou. V tej miere, ako stúpa jej frekvencia pri podmienkovom vzťahu, klesá pri vzťahu všeobecného časového zaradenia, a v dôsledku toho tu zasa narastá frekvencia spojky *jak*. Väčšie zaťaženie, resp. primárne používanie spojky *jak* pri všeobecnom časovom zaradení zasa spôsobuje, že táto spojka sama, bez opory o iný prvok súvetnej konštrukcie

nemá schopnosť signalizovať význam špecifikovaného časového zaradenia. Vo východoslovenských a juhozápadoslovenských nárečiach, kde je spojka *jak* primárnym spájacím prostriedkom pri význame všeobecného časového zaradenia, ustupuje z časových viet s významom vymedzenia začiatočnej hranice hlavného deja. Na jej miesto ako špecifický spájací výraz tohto významu nastupuje vzťahné príslovkové zámeno *otkedi* (odkedy), v juhozápadoslovenských nárečiach aj výraz *čo*.

V stredoslovenských nárečiach s podmienkovými spojkami *ak*, *ač* je frekvencia spojky *ked'* (*ked*, *kej*, *kod*, *koj*) v podmienkových vetách podstatne nižšia, a tak pri význame všeobecného časového zaradenia hlavného deja súčasným alebo predčasným vedľajším dejom prakticky nemá konkurenciu. Z toho potom vyplýva aj iné miesto spojky *ako* v systéme časových spájacích prostriedkov. Naše zistenia teda potvrdzujú tézu J. C h l o u p k a (1968, s. 184), že na prvý pohľad rovnaké syntaktické typy môžu v rozličných dialektoch zaujímať nerovnaké postavenie. Aplikujúc tento poznatok na výskum vývinu časového súvetia, môžeme predpokladať, že na prvý pohľad rovnaké súvetné konštrukcie nebudú mať v rozličných historických etapách rovnaké systémové zaradenie.

Pri špecifických spojkách, ktoré časový pomer dejov alebo sprievodný významový odtienok časového zaradenia hlavného deja vedľajším dejom vyjadrujú bez nevyhnutnej opory o iný komponent súvetnej konštrukcie, má geografická diferencovanosť iné črty. Tu sa buď nerozšírila rovnaká špecifická časová spojka vo všetkých nárečiach – tak je to v súvetiach s významom "hlavný dej sa uskutoční prv, ako sa uskutoční vedľajší dej", t. j. pri časovom zaradení všeobecne následným dejom –, alebo popri jednej celonárodnej spojke jestvuje viacero synonymných výrazov rozličného územného rozsahu, rozličného stupňa produktívnosti a expresívnosti – takto je to v súvetiach s významom rýchleho sledu hlavného deja za dejom, ktorým sa časovo zaraďuje, čiže pri bezprostredne predchádzajúcom vedľajšom deji. V súvetiach s týmto významom sa jasne ukazuje, ako isté výrazy patriace pôvodne do iného slovného druhu strácajú svoj prvotný význam, tesnejšie sa primkávajú k všeobecnej spojke a stávajú sa jej súčasťou. Veľká formálna variabilita takýchto útvarov signalizuje, že ide o nezavršený proces. Tak napríklad pôvodne obmedzovacia častica *len* sa stala komponentom spojok *len čo*, *lem jak*, *jak len*, *lem nak*, *lem tel'o co*, *tel'o lem co*. Konfrontácia inventára spojok s významom "len čo" v súčasných nárečiach so stavom v písomných pamiatkach ukazuje, že ide o jav relatívne mladý – začínajú sa zapisovať v priebehu 18. storočia (Stanislav, 1973, s. 278; Žigo, 1984 b, s. 10). Podobný stav – hypertrofiu špecifických spojok s významom "len čo" v súčasných nárečiach a ich neprítomnosť ešte v pamiatkach zo 17. stor. – zaznamenala aj bieloruská jazykoveda (Narysy pa belaruskaj dyjalektalohii, 1964; Hruca, 1970).

Pestrá je geografická situácia aj pri súvetiach s významom nečakaného vstupu hlavného deja do rozvíjajúceho sa vedľajšieho deja. Tu však nejde o územné rozdiely v podobe časovej spojky – vo všetkých slovenských nárečiach sa totiž pri tomto významovom odtienku časového vzťahu používa všeobecná spojka *ako*, *jak* aj špecifikovaná spojka *ako tak*, *jak tak* –, ale ide o výskyt a frekvenciu rozličných súvetných konštrukcií vydeľujúcich sa na základe toho, aký komponent vyjadrujúci, resp.

zdôrazňujúci význam nečakanosti časovo zaraďovaného deja stojí na čele nadradenej vety, umiestnenej zásadne za vedľajšou vetou. Býva ním a) plnovýznamová príslovka (*naraz, odrazu, najedno*): *jak tí ženi tú lixvu nahánali, narás k ním dobehli Turci Sereď*; *ako tag jedľi, naras prišla k nim žaba jedna Lipt. Osada RUŽ*; b) príslovkové zámeno *vtom*: *jak sem išla od doline, oni ftem strelili Šenkvice MOD*; c) zdôrazňovacia častica *tu, iba, len*; *ako id'e potme hapkajúci, tu hapňe xlapovi na hlavu Brusno BRE*; *ako ja id'em s pivňici, iba id'e do dvoru edom voják Zambor MK*; *ako sä tak škrābal'i čes tem plot, l'en ix tam čuosi škaredánski upralo Žaškov DK*; d) dvojslovný výraz *iba keď, len keď* v platnosti zdôrazňovacej častice; *ako id'eme už na orsácku, iba kod nás xlapí zastavil'i Pondelok LUC*; *ako tak sedíme pri stol'e, l'en keď vol'agdo zatrepau na oblok Ležiachov MAR*; e) kombinácia príslovkového zámena s časticami: *ako sa tag host'ia, ftom hima ke tu príde do kolibi bača Podkonice BB*; f) spojka *a, i*: *ako mi spíme, a l'en starkí príde ko mñe Turie Pole MK*; *jak tak xozi vavčaci, i našol tam hlavu Niž. Kručov VRN*; g) spojka *a* kombinovaná s plnovýznamovou príslovkou (*a naraz, a najedno*): *ako si ta kráčam, a naras to l'en šuxoce Ondrášová MAR*; *jag išl'i za drahu, a najedno stañe baba napred ñix Krivany SAB*; h) spojka *a* kombinovaná so zdôrazňovacou časticou (*a len*): *ako som pot Kārľovú doxođiu, a l'en sa mi čosi dalo obzerať Socovce MAR*.

Starobylá súvetná konštrukcia *jak - a*, resp. po náhrade všeobecnej spojky špecifikovanou spojkou konštrukcia *jak tak - a* je dodnes živým prvkom syntaktického systému východoslovenských nárečí. V stredoslovenských nárečiach majú dominantné postavenie konštrukcie s časticou na čele hlavnej vety, teda *ako/ako tak - tu/iba/len/iba keď/len keď*, súvetia s nadradenou vetou pripojenou spojkou *a* sú tu už zriedkavé. Pre západoslovenské nárečia je zas charakteristická konštrukcia *jak - naraz*. Časové súvetia so spojkou *a* na čele hlavnej vety, stojacej na druhom mieste, už od začiatku minulého storočia v písaných prejavoch chýbajú (zo starších období sú doložené), z konštrukcií s časticovým komponentom sa zatiaľ v spisovnom jazyku výraznejšie uchytili len konštrukcie *ako - tu, ako tak - tu*. Prenikanie súvetí s časticami *len, iba, len keď, iba keď* na čele postponovanej nadradenej vety do spisovnej slovenčiny je iba sporadické. Vzhľadom na svoj expresívny charakter majú však aj tieto súvetia predpoklad uplatniť sa v hovorovom a umeleckom štýle spisovného jazyka.

Pri geografickom pohľade na časové súvetia s významom vymedzenia deja nadradenej vety z hľadiska jeho konca sa v slovenčine ukazuje, že časové spojky zdedené zo spoločného slovanského základu alebo ich formálne varianty (*dokád, pokád, zakád, dokial', -ál, -el', -úl, -la* atď.) ustupujú spojkám, ktoré funkciu vyjadrovať takýto medzivetný časový vzťah nadobudli až v slovenskom prostredí (*čím, než, niž, lež*) alebo priamo v ňom vznikli (*dočím, počím, poči, kím, pokím, dokím, kímkoľvek, dokedi, pokedi, zakedi*). Pôvodne porovnávacie spojky *než, niž, čím* získali časový význam v spojení s príslovkovým výrazom *prv, skôr, predtým*. Funkciu vyjadrenia všeobecnej následnosti vedľajšieho deja rozšírili neskôr aj o funkciu vyjadrenia konečnej hranice trvania hlavného deja momentom uskutočnenia následného vedľaj-

šieho deja – takto funguje juhozápadoslovenská spojka *než, lež* – a o vyjadrenie konečnej hranice trvania hlavného deja momentom skončenia platnosti súčasného vedľajšieho deja – tento proces v rozličných historických obdobiach prebehol pri stredoslovenskej spojke *čím* a východoslovenskej spojke *niž* a pri takomto časovom vzťahu sa už začína používať aj juhozápadoslovenská spojka *lež* (Ferenčíková, 1986, s. 88). Dôsledkom rozšírenia spojok *čím, než* a *niž* aj do časových viet vymedzujúcich dĺžku trvania deja hlavnej vety súčasným dejom bola zmena konštrukcie časových viet s vymedzujúcim následným dejom – začala sa v nich používať a neskôr prevládla záporná forma prísudku podľa časových viet so spojkami typu *dokád, dokial*, napr. *musel tam byť, než ho neprekontrolovali* Dubovica SAB; *tak som do toho času bil, nič som sebe neprebil ščerublu* Veľký Šariš PRE.

Pri stredoslovenskej spojke *kým* bol pohyb v rozširovaní jej funkcie opačný, od významu všeobecnej súčasnosti dejov cez význam vymedzenia dĺžky trvania hlavného deja dĺžkou trvania vedľajšieho deja k významu určenia konečnej hranice momentom uskutočnenia vedľajšieho deja (porov. Ferenčíková, 1990). Táto spojka (v spisovnej grafickej podobe *kým*) má pôvod v inštrumentáli zámene *ký* používaného vo vzťaznej funkcii po spojení *tým časom* "vtedy" (Trávníček, 1936). Vznikla v stredoslovenských nárečiach a postupne rozširovala a stále rozširuje svoj geografický areál. Od polovice minulého storočia aj zo spisovného jazyka začala vytláčať staršie spojky *dokial*, *pokial*, *zakial* – tie boli už v tridsiatych rokoch 20. storočia neproduktívne (Letz, 1934–35). Vo svojej prvotnej funkcii uvádzať časové vety zaraďujúce dej hlavnej vety všeobecne súčasným dejom spojka *kým* do písaného jazyka neprenikla ani v začiatkovej fáze svojho ustáľovania, no v nárečiach ju takto – hoci už veľmi sporadicky – nachádzame aj dnes, napr. *fteďi sa to ňerobilo, kým som ja bouj ešte mladí* Staré Hory BB; *to bolo ešte dávno, kým Orava ľekla tag visoko* Žaškov DK. V súčasnom spisovnom jazyku – na rozdiel od nárečí – ďalej rozširuje svoju funkciu, začína sa používať aj pri všeobecnom časovom zaradení následným dejom, teda pri význame "skôr ako". Túto funkciu preberá od pôvodne porovnávacej spojky *než*, ktorá je jej synonymom pri vyjadrovaní ohraničenia hlavného deja následným dejom, napr. *kým zaznie Lýra, predstavíme vám účinkujúcich spevákov*. Ako sme si všimli v dennej tlači, podľa spojky *prv než* sa v písaných prejavoch začína používať aj spojka *prv kým*.

Tieto poznámky o geografickej situácii časového súvetia v slovenčine mali za cieľ podporiť tézu, že výsledky výskumu jednotlivých syntaktických javov na celom území národného jazyka môžu pri riešení problémov, ktoré stoja pred výskumom vývinu syntaktickej roviny jazyka, poskytovať mnohé cenné impulzy.

Bibliografia

- BAUER, J.: Staročeská věta a staročeské souvětí na základe srovnávacím. In: K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Daňhelka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 108–123.
- BAUER, J.: Vývoj českého souvětí. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960. 402 s.
- FERENČÍKOVÁ, A.: Časové podrad'ovacie súvetie v slovenských nárečiach. Jazykovedné štúdie. 20. Bratislava, Veda 1986. 136 s. + 1 príloha.
- FERENČÍKOVÁ, A.: Vývin slovenských časových spojok kým, čím, dokiaľ, pokiaľ, zakaľ, než, lež. In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 3. Red. J. Reichan. Wrocław-Warszawa-Kraków, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1990, s. 163–168.
- HAVRÁNEK, B.: Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Daňhelka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 77–88.
- HAVRÁNEK, B.: K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků. In: Otázky slovenské syntaxe. Red. J. Bauer. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 69.
- HRUCA, A. P.: Razvicio skladanazaležnaha skaza v belaruskaj move. Minsk, Navuka i tehnika 1970. 272 s.
- CHLOUPEK, J.: K povaze věty a souvětí v nářečí. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Daňhelka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 136–138.
- CHLOUPEK, J.: Nářeční výpověď. Slovo a slovesnost, 29, 1968, s. 181–188.
- LETZ, B.: Podrad'ovacie časové spojky. Slovenská reč, 3, 1934–35, s. 254–259.
- Narysy pa belaruskaj dyjalektalohii. Red. R. Avanesov. Minsk, Navuka i tehnika 1964, s. 336–341.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 5. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 668 s.
- TRÁVNÍČEK, F.: Slovenská spojka kým. In: Sborník Matice slovenskej. 14. Red. L. Novák. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1936, s. 154–157.
- ŽIGO, P.: Vyjadrenie časovej následnosti v textoch z predkodifikačného obdobia. Slovenská reč, 49, 1984 a, s. 29–36.
- ŽIGO, P.: Časové vedľajšie vety v predpisovnej slovenčine. [Autoreferát dizertácie na získanie hodnosti kandidáta filologických vied.] Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1984 (b). 21 s.

Značky administratívnych centier

(podľa stavu z r. 1950)

BB – Banská Bystrica, BRE – Brezno, DK – Dolný Kubín, LUČ – Lučenec, MAR – Martin, MK – Modrý Kameň, MOD – Modra, PRE – Prešov, RUŽ – Ružomberok, SAB – Sabinov, VRN – Vranov nad Topľou.

THE CONTRIBUTIONS OF THE DIALECTOLOGY TO RESEARCH IN HISTORICAL SYNTAX
(ILLUSTRATED WITH EXAMPLES FROM COMPLEX ADVERBIAL SENTENCES OF TIME)

S u m m a r y

Without an understanding of the situation that exists in the dialects, it is not possible to carry out research in the area of historical syntax. Dialectal data on the complex adverbial sentences of time also present valuable informations for the diachronic study of this phenomenon. The geographical differentiation of the means of expressing the temporal relationship of two actions is relatively complicated: in the Slovak dialects there are geographical differences in the usage of the nationwide temporal conjunctions *keď*, *ako/jak*, in the number of synonymic conjunctions and in their degree of productivity, in the complex sentence constructions expressing the temporal localization of an unexpected action etc. This situation is a result of a spontaneous development of language and the same time it is a valuable source of information concerning the tendencies, that functioned in the development of this syntactic phenomenon.

DISKUSIE

EŠTE RAZ O IDEÁLNÝCH JAZYKOVÝCH ZNAKOKH A OZNAČOVANÍ

JÁN HORECKÝ

Autor reaguje na kritiku svojej štúdie z r. 1986 z pera logika P. Cmoreja. Pri sémantickej analýze navrhuje rozlišovať vzťah označenia (na označenie sa v konkrétnej situácii, v konkrétnom texte môžu používať výrazy reprezentované nielen jazykovými znakmi, ale aj kombináciami znakov) a vzťah zastupovania (na zastupovanie sa v systéme jazyka môžu používať bilaterálne jazykové znaky ako ucelené útvary, ktoré fungujú ako celok).

V oneskorenej reakcii P. Cmoreja na moju štúdiu *Zložky a dimenzie jazykového znaku* (Horecký, 1986) sa veľmi výrazne ozrejmuje zmysel a používanie sloves "označovať" a "zastupovať". Možno súhlasiť s Cmorejovou tézou, že tieto dve slovesá nie sú synonymné. Ani ja ich nepokladám za lexikálne synonymá, len som konštatoval, že P. Cmorej pokladá výraz "označovať" za takmer synonymný s výrazom "zastupovať". Tento stav potvrdzuje P. Cmorej aj vo svojom príspevku *O ideálnych jazykových znakoch a označení* (Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 122–129). Výslovne tu hovorí: "Vo vetách, v ktorých 'zastupovať' znamená to isté ako 'označovať', k slovu 'zastupovať' zvyčajne pripájam výraz 'označovať'; vynechávam ho iba vo vetách, v ktorých sa explicitne hovorí o znaku a z kontextu je zrejmé, že 'zastupovať' môže v nich znamenať len to čo 'označovať'" (s. 123).

Túto tézu však treba doplniť o konštatovanie, že slovo "označovať" sa lepšie hodí pri analýze konkrétnych výrazov, ktorú robí P. Cmorej, kým "zastupovať" znamená stáť za niečo, a to vždy, teda nielen v konkrétnej výpovedi, ale napr. aj v istom systéme znakov reprezentovanom slovnou zásobou daného jazyka. Potvrdzuje to aj prax samého P. Cmoreja, ktorý napriek citovanému rozlišovaniu pri analýze výrazov používa len sloveso "označovať". Tu je niekoľko príkladov: "*Neoznačuje* azda jazykovedcom skúmaný ideálny znak 'prezident ČSFR' to isté ako ktorákoľvek jeho realizácia ...?" (s. 125). – "Hoci fyzikálne znaky spravidla *neoznačujú* ideálne znaky, *označujú* však iné ideálne objekty, a to svoje významy" (s. 126). – "... čo *označujú* výrazy ako 'prezident ČSFR', 'žena, ktorá sedí na vrátnici Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV', 'policajt, ktorý riadi dopravu pred budovou UK v Bratislave'?" (s. 127) – "Ak jazykový znak je výraz, ktorý niečo *označuje*, musíme spomedzi znakov vylúčiť obrovské množstvo výrazov, ktoré sa bežne pokladajú za znaky a svojou stavbou sa od znakov ničím nelíšia" (s. 127), – "...medzi zvukovými reťazcami a ich významami existuje tiež vzťah *označenia*..." (s. 128).

Cmorejove úvahy o vzťahu označenia medzi citovanými výrazmi a tým, čo označujú, sú nepochybne správne. Len by sme pripomenuli, že tento vzťah nie je

bezprostredne medzi významami a zvukovými reťazcami, ale ide cez isté významové prvky, ako sú slová a morfémy. Je však otázka, prečo môžu tieto výrazy niečo označovať a či ich možno pokladať za jazykové znaky. Výraz "policajt, ktorý riadi dopravu" nie je jazykový znak, lebo sotva ho možno pokladať za prvok napr. lexikálneho systému; je to skôr označenie, nanajvýš znak vôbec. (Treba povedať, že v názve jazykový znak nepokladáme prívlastok *jazykový* za konštrukčný prvok, teda za časť determinatívnej syntagmy, ale za výraz príznaku "týkajúci sa jazyka, vyskytujúci sa v jazyku".) Inými slovami: spojenie jazykový znak je pomenovanie, ktoré vstupuje do syntaktických konštrukcií ako celok.

Z tohto hľadiska výrazy, s ktorými pracuje P. Cmorej, sú vlastne kombinácie jazykových znakov. Tieto jazykové znaky jestvujú v danom jazyku aj vtedy, keď ich daná kombinácia nič neoznačuje (a napriek tomu je gramaticky správna). Pravda, nejde o jazykové znaky v zmysle P. Cmoreja, ktorý hovorí: "Jazykový znak (zvukový reťazec, grafický útvar, prípadne ich ideálny reprezentant) vstupuje do obidvoch vzťahov ako unilaterálna entita (s. 128)." Do citovaných označení vstupujú jazykové znaky už ako bilaterálne útvary, t. j. útvary, v ktorých sa formová zložka (do nej patrí nielen rad foném, ale aj prípadné morfémy vyjadrujúce isté gramatické kategórie) – teda nejde len o zvukový reťazec –, viaže so svojím obsahom, s tým, čo sa myslí. Toto spojenie ako sa všeobecne uznáva, nie je ľubovoľné. Takéto jazykové znaky majú schopnosť stáť za niečo iné. Neoznačujú objekty alebo významy, ale stoja za pojmy (a práve preto majú schopnosť aj označovať – denotovať mimojazykové objekty, referovať o nich). Takéto jazykové znaky umožňujú hovoriť aj o neprítomných alebo dávno minulých javoch a udalostiach.

Ako azda vyplýva z týchto poznámok, treba rozlišovať vzťah označenia a vzťah zastupovania. Na označenie sa v konkrétnej situácii, v konkrétnom texte môžu používať výrazy reprezentované jazykovými znakmi, ale aj kombináciami jazykových znakov. Na zastupovanie sa v systéme jazyka môžu používať bilaterálne jazykové znaky ako ucelené útvary, v ktorých z hľadiska významu, resp. z hľadiska prenášanej informácie nemá zmysel rozlišovať, či formová zložka označuje obsahovú alebo naopak. Fungujú ako celok.

Zdá sa, že väčšina nedorozumení v diskusii vyplýva predovšetkým z rozdielnych východísk: kým P. Cmorej analyzuje konkrétne texty, mne ide o jazyk ako systém verbálneho správania, v ktorom nevyhnutnou zložkou je aj systém pomenovaní ako reprezentantov jazykových znakov.

900 31 Stupava, Marianska 15

Bibliografia

- CMOREJ, P.: O ideálnych jazykových znakoch a označení. *Jazykovedný časopis*, 42, 1991, s. 122–129.
HORECKÝ, J.: Zložky a dimenzie jazykového znaku. *Jazykovedný časopis*, 37, 1986, s. 64–72.

NOCH EINMAL ÜBER DIE IDEALEN SPRACHZEICHEN UND DIE BEZEICHNUNG

Z u s a m m e n f a s s u n g

Es zeigt sich, dass man zwischen der Bezeichnung und Vertretung unterscheiden muss. Zur Bezeichnung benützt man Ausdrücke, die durch Sprachzeichen repräsentiert sind. Zur Vertretung kann man bilaterale Sprachzeichen repräsentiert sind. Zur Vertretung kann man bilaterale Sprachzeichen benützen, die als breitere Gebilder auftreten.

SPRÁVY A POSUDKY

PÄTĎESIAT ROKOV DOCENTA JURAJA DOLNÍKA

V slovenskej jazykovednej komunite je dobrým a chvályhodným zvykom uverejňovať pri životných jubileách jej členov personálne bibliografie. Prvá z nich – pri päťdesiatke – podáva celkový obraz o orientácii jubilujúceho bádateľa, ďalšie tento obraz dopĺňajú a ukazujú spravidla zreteľne stupne dozrievania.

Aj personálna bibliografia doc. PhDr. Juraja Dolníka, DrSc., podáva celkový obraz, ale aj orientáciu a čiastočnú preorientáciu. Vidieť v nej nielen tematiku publikovaných prác, ale aj ročnú produktivitu, ba aj rozdelenie na publikačné orgány. Tak v akomsi prípravnom období sú tu príspevky v časopise *Cizí jazyky ve škole* ako reakcia na absenciu fundovaného lingvistického komponentu v metodike vyučovania cudzích jazykov na Slovensku (najmä v oblasti slovnjej zásoby). Potom sa do popredia dostáva *Jazykovedný časopis*, neskôr sa Dolníkova priazeň rozdeľuje medzi *Jazykovedný časopis* a *Slovenskú reč*, a to aj tematicky: v *Jazykovednom časopise* sú štúdie o teórii jazyka, v *Slovenskej reči* o lexikologických otázkach. Popri tom sa stále – ale už akosi na vedľajšej koľaji – objavujú príspevky v časopise *Cizí jazyky ve škole*, a to až do r. 1987. Ale už od r. 1985 sa pripájajú štúdie publikované v rozličných zborníkoch. Aj pri hlavnom prúde v *Jazykovednom časopise*, resp. od r. 1984 v dvojprúde *Jazykovedný časopis – Slovenská reč*, sa vynára vedľajší prúd reprezentovaný štúdiami v *Kultúre slova*, sporadicky v *Slovenskom jazyku a literatúre v škole* a inde (*Slavica Slovaca*, *Philologica*). Na záver sa v bibliografii objavujú aj monografické práce: doktorská dizertácia, lexikológia (skriptá) a lexikálna sémantika.

Je pozoruhodné, že po rozšírení publikačnej činnosti na *Jazykovedný časopis* a *Slovenskú reč* nastáva aj sústavnejšia recenzná činnosť, najmä v *Jazykovednom časopise*. Súvisí to zrejme aj so vstupom J. Dolníka do redakčných rád obidvoch týchto časopisov.

Tematicky možno hlavnú orientáciu J. Dolníka vymedziť heslom *lexikálna sémantika* (ktorá sa stala aj názvom jeho súbornej práce r. 1990). Už v prvej publikovanej štúdiu *Slovný význam a jeho explikácia* (JČ 1978), ktorá je vlastne najvýraznejším výsledkom jeho kandidátskej dizertačnej práce, zreteľne vystupuje Dolníkov dôraz na logicko-kognitívnu stránku významu slova. Definuje ho vzorcom $SUK + ME + SUK + ŠTY$, kde SUK znamená substačnú kolekciu, t. j. semioticky interpretované kognitívne minimum slovného významu, pričom kognitívne minimum je tá schopnosť prijímateľa, ktorá umožňuje spoznávať tú kognitívnu hodnotu, ktorú slovu dáva vysielateľ. Ďalšie dva prvky predkladaného modelu predstavujú modálne elementy a štylistické príznaky. V ďalších štúdiách (JČ 1982) sa J. Dolník vracia k základnej myšlienke a upozorňuje na sémantické vlastnosti slova, v konkrétnom prípade slovesa, ktoré vyplývajú z kontextu; nazýva ich relačné zložky a dobre rozlišuje syntakticko-sémantické a lexikálno-sémantické komponenty (valencia, presupozícia). Ďalej spresňuje vzťahy medzi obsahom, pojmom a významom; obsah slova vymedzuje ako kognitívny potenciál. Túto sériu štúdií završuje príspevkom *Sémový rozbor obsahových rovín slova a jeho dynamiky* (JČ 1982). Pozoruhodné je tu rozlišovanie štyroch typov sém: aktuálnej, konkrétnej, reálnej a potenciálnej.

V ďalšej etape rozvíjania svojich bádateľských záujmov J. Dolník prechádza ku skúmaniu slovnjej zásoby ako celku, resp. ako súboru jednotiek vyznačujúceho sa istou organizovanosťou. Skúma jednak vzťahy medzi lexikálnymi jednotkami (napr. problémy vnútroslovnej konvencie, dezignačné vzťahy, presupozičné vzťahy, antonymické vzťahy) a vždy sa usiluje o ich zreteľnú a konzistentnú klasifikáciu. Tak napr. pri skúmaní konverzie rozlišuje vnútroslavnú konverzívu, čiastočnú konverzívu, čiastočne konverznú metonymiu a konverznú, čiastkovo konverznú metaforu. Pri opisovaní súboru dezignátov zisťuje zhodu, inklúziu a nezohodu, nachádza tu opozície privatívne, ekvipolentné a identické. Pri štúdiu antonym rozlišuje protiklad kontrárny (zahŕňujúci krajné protiklady) a kontradiktorkický (v podstate komplementárny, ale zase rozlišuje vzťahy komplementárne, vektorové a graduálne).

Za uzavretie tejto kapitoly výskumu J. Dolníka možno azda pokladať štúdiu *Logické princípy organizácie slovnjej zásoby* (SR 1987). Na základe klasifikácie, implikácie a presupozície, ale aj na rozlíšení formálnych a významových vzťahov načrtáva organizáciu celej slovnjej zásoby. Jej prvky pritom vyjadruje

formulkami typu FI/SD (čítaj: forma je identická, sémantika disjunktívna – platí pre homonymiu). Ide tu vlastne o konkretizáciu všeobecnejšie koncipovaných úvah o logickom základe štruktúrnosti. J. Dolník chápe štruktúrnosť ako istý stupeň závislosti lexikálnych významov navzájom alebo i jednostranne a rozlišuje vzťahy klasifikačné (založené na počte spoločných črt), implikačné (vyjadrujúce povahu závislosti, t. j. nevyhnutnosť, voľnosť a implikáciu) a presupozíčné (vyjadrujúce závislosť od predchádzajúcich, ale nevyjadrených prvkov).

Doplnkom, komplementom k týmto štúdiám sú Dolníkov metodologické úvahy v príspevkoch o prístupoch pri výklade lexikálneho významu. V štúdií *Tri prístupy vo výklade lexikálneho významu* (SR 1990) rozoznáva ontologicko-gnozeologický prístup, ktorý vlastne predstavuje jazykovo stvárnený opis denotácie, ďalej kontextový prístup, ktorý tvorí súbor poznatkov, predstáv a hodnotení, a napokon komunikačný prístup, pri ktorom sa využívajú také pojmy ako scéna, rámec, schéma. Z pragmatického hľadiska sú tu tri možnosti vymedzenia lexikálneho významu: pri maximálnej redukcii exemplárov sa skúma štruktúrna invariantnosť sémantických komponentov, pri optimálnej redukcii sa berú do úvahy invariantné aj variantné sémantické komponenty, kým pri nulovej redukcii sa predmetom skúmania stáva súbor komponentov explicitne vyjadrovaných v kontextoch lexikálnej jednotky.

V sérii štúdií publikovaných v Jazykovednom časopise ide o problémy teórie jazyka. V štúdií *Funkcie jazyka* (1983) predkladá J. Dolník nielen podrobne hierarchizovaný systém funkcií (pričom si pomáha systémom desiatinného triedenia), ale aj úvahy o spôsoboch existencie jazyka. Paralelne s typmi myslenia uvádza aj typy jazyka: proti gnozeologickému mysleniu stavia individuálne virtuálny jazyk, proti gnozeologicko-komunikatívne mysleniu ide o kolektívne virtuálny jazyk, proti komunikatívne mysleniu je kolektívne realizovaný jazyk a napokon proti komunikatívno-gnozeologickému mysleniu kladie individuálne realizovaný jazyk. Dovedna tvoria tieto mody postulovaný jazyk, t. j. jazyk ako objektívne konkrétne celok.

Súhrnný pohľad J. Dolníka na jazyk predstavuje štúdia *Jazyk ako konkrétny systém* (JČ 1989). Po výklade o troch základných postojoch (F. de Saussure chápe jazyk ako abstraktnú celosť, J. Kořenský ako dialektickú jednotu jazykových predpokladov komunikantov, rečovej činnosti a jej výsledkov, mnohí bádatelia zdôrazňujú potrebu subjektívneho prístupu k jazyku) predkladá svoje chápanie jazyka ako konkrétneho systému, teda vlastne ide o postulovaný jazyk. Ako vidieť zo schémy na s. 46, istý výsek skutočnosti sa odráža (na strane vysielateľa i na strane prijímateľa) v individuálnom vedomí a zobrazuje sa individuálne virtuálnym jazykom. Ale medzi vysielateľom a prijímateľom jestvuje komunikačné pole a realizovaný jazyk pri jazykovej interakcii. Jazyková interakcia je časť sociálnej interakcie a sociálnych procesov vôbec, no nad všetkými uvedenými prvkami stojí spoločnosť, sociálne vedomie a konkrétny virtuálny jazyk.

Bibliografia ukazuje, že J. Dolník vynaložil najviac úsilia na skúmanie kognitívnej stránky lexikálneho významu, potom sa jeho záujem presúva na analýzu emocionálneho komponentu v lexikálnom význame a najnovšie je stredobodom jeho pozornosti axiologický aspekt v spätosti s metactickými koncepciami hodnotenia výrazov (pozri jeho článok *Axiologické slová* v tomto čísle časopisu).

Na okrají záujmov J. Dolníka stojí syntaktická problematika. Dotýka sa jej vlastne len v úvahách o sémantickom vyjadrení podmetu (JČ 1980) a podrobnejšie v diskusií o syntagme (SR 1987). V súlade so svojím filozofickým školením tu rozoznáva zložitý systém vonkajšej i vnútornej formy i vonkajšieho a vnútorného obsahu, rozlišujúce v obsahoch ešte ideálnu a materiálnu zložku.

V spomenutých vedľajších línkách sa realizujú viaceré zložky Dolníkových výskumov. V príspevkoch uverejnených v Kultúre slova si všima akoby vedľajšie komponenty (napr. terminológiu), v ktorých ide o aplikáciu výsledkov na školskú prax, kým štúdie publikované v rozličných zborníkoch preukazujú schopnosť a chuť J. Dolníka uplatniť svoje teoretické postoje v problémoch, ktoré sa ako aktuálne nastoľujú na rozličných jazykovedných podujatiach.

Celkový pohľad, o ktorý sme sa tu na základe analýzy personálnej bibliografie pokúsili, zreteľne ukazuje, ako sa J. Dolník z učiteľa nemčiny na veľku okrajovej vysokej škole stáva dôkladným znalcom prístupnej jazykovednej literatúry, ako sa postupne vyzbrojuje teoretickými i metodologickými poznatkami a ako sa úporne usiluje preniknúť do zložitej problematiky lexikálnej sémantiky i do podstaty jazyka vôbec.

K obrazu jubilanta patrí aj to, čo nie je v personálnej bibliografii, teda beh jeho života. J. Dolník sa narodil 20. augusta 1942 v mestečku Irsa (Maďarsko), strednú školu vychodil v Šamoríne, na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave vyštudoval kombináciu slovenský jazyk – nemecký jazyk. Po absolvovaní učil na stredných školách v Kysuckom Novom Meste a v Žiline, potom na jazykovej katedre tamojšej vysokej školy a neskôr v Liptovskom Mikuláši, odkiaľ r. 1985 prišiel na katedru slovenského jazyka FF UK v Bratislave. Roku 1980 obhájil kandidátsku dizertáciu *Sémantika slova a jej explikácia*,

r. 1990 doktorskú dizertáciu *Lexikálna sémantika*. J. Dolník je predsedom komisie pre obhajoby kandidátskych dizertačných prác zo všeobecnej jazykovedy a vedúcim výskumného projektu *Vedecký opis slovenčiny ako cudzieho jazyka*. Od októbra 1990 pôsobí v Inštitúte slavistiky na Humboldtovej univerzite v Berlíne a pri tej príležitosti vystúpil s prednáškami o česko-slovenských jazykových kontaktoch na výročných zasadaniach SLE v Berne (1990) a v Kiele (1991) a na letnom seminári Bohemicum/Slovacicum na Humboldtovej univerzite (1992). Tematicky sa teda J. Dolník vrátil k svojmu východisku, ale na podstatne vzopätejšom teoreticko-metodologickom oblúku. To je tá správna dráha vedca aj jazykovedca.

Ján Horecký

SÚPIS PRÁC DOC. JURAJA DOLNÍKA ZA ROKY 1973–1991

Bibliografia jazykovedných prác doc. Juraja Dolníka je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdié v odborných jazykovedných a iných odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (obyčajným typom písma) články, referáty, recenzie, správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť.

1973

Prekladať články z učebníc? – *Cizí jazyky ve škole*, 16, 1972/73, s. 319–322.

1975

Problémy náčuvu. – *Cizí jazyky ve škole*, 19, 1975/76, s. 23–27.

1976

Orientačná inštruktáž pri rečovo usmernenom vyučovaní cudzích jazykov. – *Cizí jazyky ve škole*, 19, 1975/76, s. 153–158.

1978

Slovný význam a jeho explikácia. – *Jazykovedný časopis*, 29, 1978, s. 112–122, rus. res. s. 122.

1980

Sémantika slova a jej explikácia. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filozofických vied. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1980. 20 s.

Podmet a jeho sémantický ekvivalent. – *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 14–20, rus. res. s. 20.

Synonymické syntaktické konštrukcie pri výučbe cudzích jazykov. – *Cizí jazyky ve škole*, 23, 1979/80, s. 433–438.

1981

Kontextová sémantická vlastnosť slovesa. – *Jazykovedný časopis*, 32, 1981, s. 25–32, rus. res. s. 32.

Metódy práce pri vytváraní vzťahu k štúdiu na vysokej škole a návykov vysokoškolského štúdia. – In: *Zvyšovanie efektívnosti výchovnej stránky výchovnovzdelávacieho procesu*. Red. D. Troch. Žilina, Vysoká vojenská škola tylového a technického zabezpečenia hrdinu ČSSR Jana Švermu 1981, s. 59–62.

Otázka lexikálnych synonym pri výučbe cudzích jazykov. – *Cizí jazyky ve škole*, 24, 1980/81, s. 407–412.

Sémantizácia odvodených slov. – *Cizí jazyky ve škole*, 24, 1980/81, s. 452–456.

Otázka jazykovej normy pri výučbe cudzích jazykov. – *Cizí jazyky ve škole*, 25, 1981, s. 116–121.

1982

Obsah, pojem a lexikálny význam. – *Jazykovedný časopis*, 33, 1982, s. 11–19, rus. res. s. 19–20.

Sémový rozbor obsahových rovín slova a jeho dynamika. – *Jazykovedný časopis*, 33, 1982, s. 109–118, rus. res. s. 118.

K otázke "metodologického efektu" vyučovania pri spracovaní metodík predmetov na vysokej škole.
– In: Výmena skúseností zo spracovania a vyučovania metodík predmetov na vojenských vysokých školách ČSLA. Red. D. Troch. Žilina, Vysoká vojenská škola tylového a technického zabezpečenia hrdinu ČSSR Jana Švermu 1982, s. 45–48.

1983

Funkcia jazyka. – Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 97–107.

Motivácia a hodnota termínu. – Kultúra slova, 17, 1983, s. 133–140.

Zur Frage der Kasusrollen. – Philologica Pragensia, 65, 1983, s. 34–43.

Objasňovanie významu lexikálnych jednotiek. – Cizí jazyky ve škole, 26, 1982/83, s. 304–309.

K otázke druhotných lexikálnych významov. – Cizí jazyky ve škole, 26, 1982/83, s. 349–353.

Miloslavskij, I. G.: Voprosy slovoobrazovatel'nogo sinteza. Moskva 1980. – In: Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 81–83 (rec.).

1984

Vzťahy medzi významami v polysémických slovách. – Slovenská reč, 49, 1984, s. 329–337.

Slovotvorný a lexikálny význam činiteľských mien s príponou -tel. – Slovenská reč, 49, 1984, s. 13–20.

Vnútoraná forma slova pri osvojovaní si lexiky. – Cizí jazyky ve škole, 27, 1983/84, s. 410–413.

1985

Poznávací funkcia slova. – In: K princípom marxistickej jazykovedy. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede. (Smolenice 21. – 23. novembra 1983.) Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 50–54.

Otázka motivovanosti a systémovosti slova. – Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 13–22, rus. res. s. 22.

Logický základ štruktúrovanosti lexikálnosémantických zoskupení. – Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 120–131, rus. res. s. 131.

Vnútroslovná konverzia v slovenčine. – Slovenská reč, 50, 1985, s. 257–265.

Komponentová analýza a lingvistické modelovanie rečovomyšlienkového činnosti. – In: Zborník vedeckých prác. Red. L. Chebeň. Liptovský Mikuláš, Vysoká vojenská technická škola československo-sovietskeho priateľstva 1985, s. 171–186.

Slovo v jazykovej komunikácii. – In: Sborník studií a zpráv kateder jazyků VVŠ. Red. J. Hladký. Brno, Vojenská akademie Antonína Zápotockého 1985, č. 2, s. 13–21.

Typy slovných významov z hľadiska ich objasňovania. – Cizí jazyky ve škole, 28, 1984/86, s. 206–210.

Blanár, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984. – In: Slovenská reč, 50, 1985, s. 367–370 (rec.).

Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava 1984. – In: Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 189–191 (rec.).

1986

Teoretické zobrazenie komunikatívneho uplatnenia slova. – Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 29–38, rus. res. s. 38.

Presupozíčné vzťahy v slovnej zásobe. – Slovenská reč, 51, 1986, s. 10–20.

Formálno-sémantické obmieňanie slova a paronymá. – Slovenská reč, 51, 1986, s. 153–162 (spoluautorka J. Benkovičová).

Paronymá v slovenčine a ich štylistické využitie. – In: Studia Academica Slovaca. 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 103–116.

Základné termíny lexikálnej semaziológie. – Kultúra slova, 20, 1986, s. 161–169.

Ku kultúre jazykového vyjadrovania. – In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17.–19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 197–203.

Gnozeologické vymedzenie jazyka. – Zápisník slovenského jazykovedca, 5, 1986, č. 1, s. 15–17 (týž prednáška konanej dňa 19. 11. 1985 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (1.–4. marca 1983 v Smoleniciach). Red. J. Kačala. Bratislava 1984. – In: Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 93–96 (ref.).

Bosák, J. – Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. Morfematika, slovtvorba. Bratislava 1986. – In: Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 96–98 (rec.).

Donskich, O. A.: Proischozhenije jazyka kak filosofskaja problema. Novosibirsk 1984. – In: Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 195–196 (ref.).

1987

Gnozeologické vymedzenie jazyka a vývin jeho poznania. – Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 3–11, rus. res. s. 11–12.

Designácia a vzťahy v slovnej zásobe. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 223–231, nem. res. s. 231.

Logické princípy organizácie slovnej zásoby. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 129–139.

Odraz hodnotenia vo význame slov. – Kultúra slova, 21, 1987, s. 39–46.

Sémantická obmena slova a homonymia. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 92–101.

Hodnotiace slová v slovenčine. – In: Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1987, s. 67–83.

Obsah a forma syntagmy. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 34–44.

Die Semantik des Wortes der individuell-virtuellen Sprache bezüglich der semiologischen Typologie des Wortes. – In: Abstracts der Sektionvorträge und Rundtischgespräche. XVI. Internationaler Linguistenkongress. Berlin, 10.–15. August 1987. Organisiert unter der Schirmherrschaft des CIPL. Herausgeberkomitee, Berlin, Mai, 1987 (paralelné angl. znenie), s. 190.

Lexikálnosémantická diferencovanosť jazykov. – Cizí jazyky ve škole, 30, 1986/87, s. 219–223.

Pavlov, V. M.: Poňatije lexemy i problema otnošeniia sintaxisa i slovoobrazovanija. Leningrad 1985. – In: Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 99–101 (rec.).

Issledovanie rečevogo myšlenija v psiholingvistike. Red. E. F. Tarasov. Moskva 1985. – In: Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 97–99 (rec.).

Filipec, J. – Čermák, F.: Česká lexikologie. Praha 1985. – In: Slovenská reč, 52, 1987, s. 174–179 (rec.; spoluautor J. Mlacek).

Životné jubileum doc. Eugénie Bajzíkovej. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 45–46 (k 50. narodeninám).

1988

Lexikálna sémantika v lexikologickom a všeobecnolingvistickom aspekte. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti doktora filologických vied. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1988. 40 s.

Gnozeologické základy dynamiky opisu jazyka. – In: Funkční lingvistika a dialektika. Linguistica. 18/1. Red. J. Nekvapil – O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1988, s. 25–31.

Antonymá z logického a lingvistického hľadiska. – Slovenská reč, 53, 1988, s. 83–93.

Expresívna zložka slovnej zásoby slovenčiny. – In: Studia Academica Slovaca. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 106–125.

Hodnotenie a hodnotiace slová. – Kultúra slova, 22, 1988, s. 35–42.

Expresívnosť lexikálnych jednotiek. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 34, 1987/88, s. 289–294.

Kvalifikátor expresívnosti v Krátkom slovníku slovenského jazyka. – Slovenská reč, 53, 1988, s. 188–189.

Linhart, J. – Novák, V. J. A.: Princip odrazu v biologii a psychologii. Praha 1985. – In: Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 97–99 (rec.).

Kuznecov, A. M.: Ot komponentnogo analiza k komponentnomu sintezu. Moskva 1986. – In: Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 101–103 (rec.).

Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Dome vedeckých pracovníkov SAV 17.–19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava 1986. – In: Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 89–92 (ref.).

Znak, systém, proces. K problémom marxistickej semiotiky. (Litteraria. 24.) Red. N. Krausová. Bratislava 1987. – In: Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 192–194 (ref.).

Životné jubileum docenta Petra Baláža. – Slovenská reč, 53, 1988, s. 170–172 (k 60. narodeninám).

1989

Jazyk ako konkrétny systém. – Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 42–50, rus. res. s. 50.

Lexikálne vyjadrenie citového hodnotenia. – Slovenská reč, 54, 1989, s. 30–39.

Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie. – Kultúra slova, 23, 1989, s. 321–329.

Rozbor paronymie vymedzenej v štylistike. – In: *Textika a štylistika. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie.* Bratislava 29.–31. 1. 1986. Red. J. Mistrík. Bratislava, Univerzita Komenského 1989, s. 195–198.

Svojrázne sémantické javy v lexike súčasnej slovenčiny. – In: *Studia Academica Slovaca. 18. Prednášky XXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 53–74.

Vnútorňá forma slova. – *Slovenský jazyk a literatúra v škole, 36, 1989/90, s. 33–39.*

Prístupy k skúmaniu lexikálneho významu. – *Zápisník slovenského jazykovedca, 8, 1989, č. 3, s. 10–13* (tézy prednášky konanej dňa 28. 3. 1989 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Sidorov, J. V.: *Problemy rečevoj sistemnosti.* Moskva 1987. – In: *Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 180–182* (rec.).

Ako je to správne? – *Nedeľná Pravda, 22, 1989, č. 51, s. 7.*

1990

Lexikálna sémantika. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 304 s.

Súčasný slovenský jazyk. Lexikológia. Seminárne cvičenia. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 105 s.

Efektívnosť jazykovej komunikácie. – In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23.–25. mája 1988.* Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 147–153.

Prístupy ku skúmaniu lexikálneho významu. – *Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 49–60, rus. res. s. 60.*

Súčasná semaziológia a výklad lexikálneho významu. – In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovan-ských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24.–26. apríla 1989).* Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 45–55.

Tri prístupy vo výklade lexikálneho významu. – *Slovenská reč, 55, 1990, s. 74–86.*

Ciele a princípy konfrontačnej lexikológie. – *Slavica Slovaca, 25, 1990, s. 3–16, rus. res. s. 16.*

Lexikálno-sémantický aspekt slovných spojení v slovenčine. – In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 37, 1988.* Red. J. Dolník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 27–40, rus. res. s. 40.

Mnohovýznamové slová v slovenčine. – In: *Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky XXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 47–70.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava 1987. – In: *Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 92–95* (rec.).

Onďrejovič, S.: *Medzi slovesom a vetou.* Bratislava 1989. – In: *Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 95–97* (rec.).

Recueil linguistique de Bratislava. 9. Dynamic Tendencies in the Development of Language. Red. K. Buzássyová. Bratislava 1989. – In: *Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 189–191* (ref.).

Jubileum Vincenta Blanára. – *Slovenská reč, 55, 1990, s. 358–360* (k 70. narodeninám).

1991

Pragmatizácia pojmu lexikálneho významu. – *Slovenská reč, 56, 1991, s. 193–202.*

Lexikálna sémantika a onomastika. – In: *X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 13.–15. septembra 1989. Zborník referátov.* Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991, s. 209–214.

Doslov. – In: *Krupa, V.: Jazyk – neznámy nástroj.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991, s. 159–162.

Redakčná činnosť

Jazykovedný časopis, 37, 1986, č. 2 – 42, 1991 (člen red. rady).

Slovenská reč, 51, 1986, č. 4–6 – 56, 1991 (člen red. rady).

DOLNÍK, J.: *LEXIKÁLNA SÉMANTIKA*. Univerzita Komenského v Bratislave 1990. 304 s.

Monografia J. Dolníka je venovaná problematike lexikálnej sémantiky a javom s ňou súvisiacim. Autor mnohých zaujímavých a podnetných vedeckých štúdií z danej problematiky zhŕňa v nej výsledky svojich výskumov do ucelených okruhov. Ide o tri okruhy, podľa ktorých sa práca člení na dve "lexikologické" a jednu "lingvisticko-sémantickú" kapitolu: 1. Sémantika slova a spájanie slov. 2. Paradigmatické vzťahy v lexike. 3. Slovo a spôsoby existencie jazyka.

V úvodnej časti autor načrtáva súčasný stav lexikálnej sémantiky. Poukazuje na to, že prudký rozvoj tejto disciplíny v ostatných desaťročiach bol podmienený úsilím o celistvé poznanie slovného významu, ktoré predpokladá odhaľenie jeho stavby v spätosti s jej determinantmi, t. j. opis jeho vnútornej organizácie v jednote s jeho vonkajšími vzťahmi.

V prvej kapitole sú závažné konštatovania uvedené pod názvom *Obsah, pojem, hodnota a lexikálny význam* (s. 21–42). Autor určuje štruktúru obsahu slova vo vzťahu k lexikálnemu významu, určuje vzťah medzi pojmom a lexikálnym významom z gnozeologického hľadiska a pritom sleduje, ako sa tieto vzťahy prejavujú pri rečovom uplatnení istých slov. Po interpretácii viacerých názorov z tejto problematiky formuluje vlastné stanovisko: lexikálny význam sa vyčleňuje z obsahu vedomia (psychického odrazu) ako osobitná entita prostredníctvom lexikálnej formy, ktorá ho objektivizuje. Lexikálny význam a logický pojem nie sú totožné – tvorenie pojmov prebieha nezávisle od konkrétneho jazyka, hoci bez jazyka sa nemôže realizovať, kým konštituovanie lexikálneho významu závisí od štruktúry jazykového systému. Dodáva však, že nemožno poprieť pojmovú povahu lexikálneho významu, čím sa rozumie, že sa skladá z pojmových prvkov a má zväčša pojmovú štruktúru. Štruktúra významového pojmu závisí od formálne vyjadrenej pojmovej štruktúry lexikálnych subsystémov daného jazyka, pričom logický pojem je od tejto štruktúry nezávislý.

Zaujímavé sú aj ďalšie časti prvej kapitoly: *Lexikálne vyjadrenie citového hodnotenia* (s. 43–56), *Sémový rozbor obsahových rovín slova a jeho dynamiky* (s. 57–72), *Lexikálny a slovtvorný význam* (s. 73–91), *Vzťah medzi významami v polysémických slovách* (s. 92–107), *Vnútroslovná konverzia* (s. 108–121), *Lexikálnosémantický aspekt slovných spojení* (s. 122–142). V tejto poslednej časti autor pracuje s pojmami syntagmema, syntagma a slovné spojenie, pričom syntagmu a slovné spojenie pokladá za synonymné.

J. Dolník nastoľuje aj aktuálnu otázku syntagmatickej usúvzťažnosti slov, hľadá podmienky lexikálnosémantického aspektu syntagmatického spájania slov, s čím súvisia dve základné, navzájom sa dopĺňajúce otázky: 1. Aké sú podmienky sémantickej spájateľnosti slov. 2. Podľa akých pravidiel sa skladajú lexikálne významy.

Ako odpoveď na prvú otázku sa uvádza, že isté slová sú spojitelné vtedy, keď sú sémanticky kongruentné, t. j. majú aspoň jednu spoločnú sému. Druhá otázka sa rieši v rámci kombinačnej semaziológie a dotýka sa pravidiel skladania lexikálnych významov slov tvoriacich syntagmu. Autor formuluje štyri pravidlá, podľa ktorých sa skladajú (syntetizujú) lexikálne významy v rámci slovného spojenia, a to pravidlo adície, konjunkcie, disjunkcie a funkcie (s. 139); tieto pravidlá ďalej rozvádza.

Druhá kapitola *Paradigmatické vzťahy v lexike* obsahuje tieto časti: *Motivovanosť a systémovosť slova* (s. 145–161). *Logické princípy organizácie slovného zásoby* (s. 162–175). *Antonymá z logického a lingvistického hľadiska* (s. 176–190). *Presupozičné vzťahy v slovných zásobách* (s. 191–206). *Motiváciou slova sa rozumie nepriamy alebo priamy kauzálny vzťah medzi jeho formálnou (výrazovou, materiálnou, zvukovou) a významovou (ideálnou) zložkou, ktorý je podmienený vzťahom slova k paradigmaticky súvzťažným slovám daného jazyka* (s. 149). Za logické princípy, na ktorých organizovaná slovná zásoba, sa považuje klasifikácia, implikácia a presupozícia (s. 164); podrobnejšie sa rozoberá klasifikačný vzťah a jeho vplyv na organizáciu slovného zásoby.

Z rozboru vzťahov v slovných zásobách autorovi vyplýva, že klasifikačným princípom sa zakladajú nielen nederivačné vzťahy (homonymia, synonymia, antonymia, paronymia, hyperonymia, hyponymia, kohyponymia), ale aj isté derivačné vzťahy, a to tie, ktoré zahŕňajú transpozičný a modifikačný typ onomaziologickej kategórie.

V tretej kapitole *Slovo a spôsoby existencie jazyka* autor spracúva závažné témy: Funkcia jazyka (s. 209–226), Teoretické zobrazenie komunikatívneho uplatnenia slova (s. 227–242), Jazyk ako konkrétny systém a jeho poznávanie (s. 243–272). Vyslovuje názor, že otázka nestojí tak, či priznávame prioritu myšlienkovú alebo komunikatívnu funkciu jazyka, ale tak, ktorá funkcia je imanentnou funkciou jazyka, vyplývajúcou z jeho podstaty. Za imanentnú funkciu jazyka sa pokladá funkcia myslenia. Východiskom hierarchickej systémovej koncepcie jazykových funkcií je poznatok o korelácii rôznych spôsobov existencie myslenia s primeranými spôsobmi existencie jazyka. Podľa najnovších lingvistických výskumov jazykovednými metódami sa dá vniknúť do podstaty rečového mechanizmu, takže pomocou nich možno teoreticky zobrazit' sústavu jazykovomyšlienkových operácií, prostredníctvom ktorých sa realizujú rečové akty.

Dalo by sa azda namietat', že tretia kapitola, v ktorej sa riešia základné teoretické otázky jazyka a jeho funkcií, mohla byť umiestnená ako prvá; to však neovplyvňuje jej závažnosť.

J. Dolník vo svojej monografii načrel do hĺbky teoretických problémov lexikálnej sémantiky, poukázal na ich zložitosť a závažnosť i šírku okruhu, ktorý zaberajú. Preukazuje dôkladnú znalosť domacej i zahraničnej literatúry predmetu, pracuje s konkrétnym materiálom a s jemu vlastnou schopnosťou uchopiť pravú podstatu problémov prináša ich originálne riešenie, ako aj mnohé podnety na ďalšie výskumy. Dokazuje, že lexikálnej sémantike (semaziológii) je vlastný systémový prístup v skúmaní lexikálnej jednotky z lexikologického aj lingvistikosémantického hľadiska.

Ella Sekaninová

METÓDY VÝSKUMU A OPISU LEXIKY SLOVANSKÝCH JAZYKOV. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24. - 26. apríla 1989). Zost. V. Blanár. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1990. 292 s.

Stalo sa už dobrou tradíciou, že zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri MKS bývajú spojené s tematizovanými sympóziami. A treba privítať fakt, že vďaka starostlivosti Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV ako usporiadateľa 7. zasadnutia tejto komisie a sympózia na tému *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov* podarilo sa materiály z tohto podujatia pohotovo vydať v rovnomennom zborníku. Zborník je pripísaný na počtu sedemdesiatročného životného jubilea iniciátora a významného slovenského predstaviteľa Lexikologicko-lexikografickej komisie pri MKS prof. PhDr. Vincenta Blanára, DrSc.

Tematiku zborníka tvoria štyri okruhy, ktoré všetky predstavujú z hľadiska slovanskej lexikológie a lexikografie aktuálnu problematiku: 1. Dynamika súčasnej slovnej zásoby v slovanských spisovných jazykoch; Problematika slovtvorby (s. 15–100); 2. Vývin a diferenciácia slovanskej slovnej zásoby (s. 101–158); 3. Lexikológia lexikografie (na materiáli synchronických a diachronických opisov slovanskej lexiky – s. 159–248); osobitnú aktuálnosť najmä s ohľadom na medzinárodný kontext má 4. okruh Počítačové spracovanie slovnej zásoby (s. 249–287).

V úvodnom príspevku prvého tematického okruhu J. F i l i p e c vo všeobecnej rovine ukazuje, ako veda o slovnej zásobe reaguje na tzv. pragmaticko-komunikačný obrat vo vývine lingvistiky. Autor azda až priveľmi vyhrotil protikladnosť prístupov orientujúcich sa na systém (a paradigmaticku) a prístupov orientovaných na fungovanie jazyka v komunikácii. Nemyslíme si, že systémová a komunikačná orientácia treba predstavovať ako (relatívne) samostatné a nezávislé teoreticko-metodologické platformy, skôr ide o prestupujúce sa a komplementárne orientácie (ako to v diskusii zdôraznil aj J. Kačala). Podnetná je Filipcova "inventarizácia" problémových pojmov, ako sú pragmatika, konotácia, textové významy slova, typy spájateľnosti a i.

Kľúčového pojmu dynamiky (súčasnej) slovnej zásobe sa týkajú najmä príspevky N. Savického, O. Martinovej a K. Buzássyovej. N. S a v i c k ý tak robí postulovaním teórie jazyka ako štruktúro-tvorného procesu. Tento "postštrukturalistický termín" predstavuje v autorovom chápaní návrat k humboldtovskej dichotómii ergon a energeia v jazyku, ako aj návrat k starobylej, ale stále aktuálnej antinómii analógie a anomálie. Jednotky dotvárané na princípe analógie predstavujú kreativitu riadenú (jestvujúcimi) pravidlami, anomálne jednotky predstavujú kreativitu porušujúcu (meniacu) pravidlá. – Blízke tomuto zneraniu je stanovisko O. M a r t i n o v e j, zdôrazňujúcej stabilizačnú úlohu neologizmov. Je to iba zdanlivo prekvapujúce, keď si uvedomíme, že súbory nových slov uchovávajú pretrvávajúce alebo ustaľujú obmenené slovtvorné súvislosti. – K. B u z á s s y o v á vyzdvihla zasa funkciu okazionalizmov

ako indikátora synchronnej aj diachrónnej dynamiky. Jej príspevok vyústil do tézy o graduálnej (nie absolútnej) platnosti vlastností, ktorými sa okazionálne slová odlišujú od uzuálnych (kanonizovaných) slov.

Na dynamický charakter preberania slov poukázali autori pripravovaného slovníka slov cudzieho pôvodu (v češtine) L. Kroupová, V. Mejstřík a V. Petráčková. – J. D o l n í k predstavil hlavné súčasné teoretické koncepcie výskumov lexikálneho významu, pričom diferenciaciu jednotlivých prístupov dáva do súvislosti s otázkou, odkiaľ sa dajú čerpať spoľahlivé informácie o význame lexikálnych jednotiek a ako sa tieto informácie premietajú do "ideálneho" výkladu lexikálneho významu. – H. S c h u s t e r - Š e w c dokumentoval na bohatom materiáli (najmä z reči dvojязыčných hovoriacich) nominačné postupy v lužickej srbčine. Títo hovoriaci výraznejšie siahajú po nemeckých lexémach (známych z nemčiny ako druhého jazyka), ktoré sa iba foneticky a morfológicky prispôbujú zákonitostiam lužickej srbčiny.

Z príspevkov druhého tematického okruhu zaujme netradičný názor O. N. T r u b a č o v a , ktorý využíva materiál Etymologického slovníka slovanských jazykov, aby dokázal, že jazykové fakty svedčia skôr o zložitosti a variantnosti praslovanskej nárečovej lexiky na jej začiatku než o praslovanskej "jednote". Preto kontrapunkticky k van Vijkovmu predpokladu vývinového pohybu od primárnej praslovanskej jednoty k posteriornej pluralite hovorí o vývine od "primárnej plurality" k "posteriornej pluralite", teda mnohosti slovanskej lexiky. – V. B l a n á r poukázal na pôsobenie jednotlivých vývinových stimulov vo viacerých čiastkových lexikálno-sémantických systémoch, aby tak dokumentoval všeobecnejšie vývinové zákonitosti slovanskej lexiky. Za najvšeobecnejšiu zákonitosť pokladá protiklad medzi relatívne dynamickým obsahom a (relatívne stálou) formou jazykového znaku. – Metodologický charakter má aj príspevok R. K r a j č o v i č a , ktorý popri synchronicko-onymicko-lexikálnej komparácii (porovnávanie lexiky zistenej zo starej toponymie s lexikou toho istého jazyka alebo jazykov v rovnakom časovom úseku) pokladá za prínosnú aj asynchronickú komparáciu (porovnávanie toponymickej lexiky s protohistorickou lexikou identifikovanou etymologickými postupmi na indoeurópskom základe).

Užitočnosť poznávania variantov frazeologických jednotiek zdôraznili dvaja bádatelia. R. E c k e r t využil variantnosť výskum pri novom objasnení etymológie ruskej frazémy "gol kak sokól". J. S k l a d a n á zasa ukázala, že protirečenie ustálenosť – neustálenosť (variantnosť) sa výrazne ozrejmuje pri diachronickom pohľade na frazeológiu. Identitu frazémy možno určiť na základe viacerých variantov príslušného ustafujúceho sa slovného spojenia s totožným významom. – Špecifické postavenie slovenčiny na rozhraní troch slovanských makroareálov podoprel A. H a b o v š t i a k ténoraz využitím lexém, ktoré sú izolémické v slovenčine a vo východoslovanských jazykoch. – M. M a j t á n o v á ukázala, ako sa v botanických názvoch z predspisovného obdobia odráža cudzokrajnosť prostredia, z ktorého alebo prostredníctvom ktorého bol objekt označený príslušným názvom importovaný na Slovensko.

V čase, keď sme svedkami prudkého rozvíjania teórií lexikografie, vrátane tých, ktoré sa súhrnne označujú ako metalexikografia alebo výskum tvorby slovníkov (Wörterbücherforschung), ako to dokumentuje napr. medzinárodná ročenka Lexicographica alebo encyklopédia Wörterbücher. Dictionaries... (1989) s medzinárodným autorským a editorským obsadením, je potešujúce, že aj v recenzovanom zborníku má miesto tematický okruh venovaný prevažne metodickým a teoreticko-lexikografickým otázkam. Na rozdiel od citovaných metalexikografických úvah príspevky v zborníku, ako vôbec výskumné výsledky slovanských, resp. iných bádateľov zo slovanských krajín sa väčšmi opierajú o skúsenosti z vlastnej lexikografickej práce. E. S e k a n i n o v á sa v príspevku o lexikologickej a lexikografickej konfrontácii lexiky dvoch jazykov vracia k opakovaným (a zdá sa, že už skutočne zbytočným) pokusom rozhrničiť vlastnú kontrastívnu a konfrontačnú lingvistiku. Obidve predsa skúmajú zhody aj rozdiely, ide teda, hoci to E. Sekaninová tak neinterpretuje, o terminologickú konvenciu vyplývajúcu aj z toho, že výraz konfrontačný, resp. jeho paralela v angličtine aj v ruštine obsahuje negatívny konotačný príznak. E. Sekaninová navrhuje trojúrovňovú konfrontáciu lexikálnych jednotiek: lexikologickú, ktorej výsledky potvrdzuje lexikografická konfrontácia čiže ekvivalenciácia, a kontextovú konfrontáciu, ktorá sa realizuje prekladovými ekvivalentmi (v textoch). – V. S t r a k o v á v príspevku o typoch jazykových asymetrií zdôraznila potrebu vyčleňovať v rámci konfrontačnej analýzy slovanskej lexiky "izojednotky" ako nositeľ konfrontačnej identity. Ide o dvojice izosémia – heterosémia, izomorfná jednotka – heteromorfná jednotka, izopozičná (napr. prízvuk, postavenie člena v slovoslednom útvare) – heteropozičná jednotka. Navrhovaný postup umožňuje rozlišovať rozličné typy ekvivalencie vrátane bezekvivalentných jednotiek a tzv. náhradkových ekvivalentov.

Súvislosť medzi skúmaním dejín lexikografie národných jazykov a teórie lexikografie sa zdôrazňuje v príspevkoch V. Kjuvlievovej-Mišajkovej a G. Bogatovovej-Trubačovovej. Jasnou teoretickou pozíciou sa vyznačuje príspevok M. P i s á r č i k o v e j , ktorá predstavila postupy uplatňované v pripravovanom synonymickom slovníku slovenčiny. Má sa nimi dosiahnuť základný cieľ postihnúť sémantické a štylistické diferenčné sémy jednotlivých členov synonymických radov, čo vedie k typu slovníka spájajúceho črty špe-

ciálneho (synonymického) slovníka s výkladovým slovníkom. – Zásady spracovania derivačného slovníka srbochorvátskych slovies ako typu gramatického slovníka predstavil B. Panzer. – Čiastkových problémov sa týkajú ďalšie príspevky (M. Kucaľu, A. Jarošovej, E. Krošlákovej, L. Manolovej). M. Kuc a ľ a pripomenul aktuálny problém /ne/zachytávania informácií encyklopedického charakteru v slovníkových definíciách. A. J a r o š o v á poukázala na závažnosť semiologickej typológie slovného znaku (v chápaní A. A. Ufimcevovej) pri výbere sémantizačných prostriedkov. – Do istej miery rozporný je príspevok I. K o t u l i č a o lexikálno-sémantickom hodnotení a lexikografickom spracovaní tzv. intenzívnych reflexív s predponou *na-* (typu *načakať sa*) v našich výkladových a prekladových slovníkoch. Na jednej strane správne poukazuje na potrebu presnejšie vymedziť rozsah tejto lexikálno-sémantickej (a slovo-tvornej) skupiny slovies, na druhej strane vyslovuje kategoricky formulované jednotné odporúčania na spracovanie tohto typu slovies bez ohľadu na žáner, resp. typ slovníka. – Ohľad na typ slovníka sa naopak zdôrazňuje v príspevku M. M a j t á n a , ktorý ukazuje, že dokumentárna hodnota môže viesť k rozhodnutiu zaradiť do historického slovníka aj výrazy zo samého okraja slovnej zásoby (nevzité neologizmy, okazionalizmy, exotizmy).

Programový charakter majú príspevky štvrtého tematického okruhu *Počítačové spracovanie slovnej zásoby*. Poukazuje sa v nich na perspektívne možnosti využívanie počítačov pri tvorbe korpusov a v lexikografickej praxi. Reálne premyslený a metodologicky dobre pripravený projekt komplexného kvantitatívneho výskumu slovo-tvorneho systému slovenčiny pomocou počítača predstavil J. F u r d í k . Projekt má prispieť k podstatnému spresneniu štatistických údajov o stupni slovo-tvornej motivovanosti slovnej zásoby, o produktívnosti jednotlivých slovo-tvorných spôsobov, kategórií, typov atď. – O perspektívach počítačových tezaurov apelatívnej a propriálnej lexiky hovorí P. Ž i g o . O prvé skúsenosti s využitím počítačov v slovníkovej práci sa podelili L. J o r d a n o v a (informovala o príprave slovníka neologizmov bulharského jazyka) a J. S u k o p o v á (informovala o príprave dvojazyčného rusko-českého slovníka právnických termínov).

Napokon sa žiada povedať toto: Ak sa text príspevku J. H o r e c k é h o *Projekt bázy dát slovenského jazyka* vnímal v čase konania sa sympózia ako vzdialená a ešte iba v hrubých kontúrach formulovaná utópia, možno dnes konštatovať, že **budovanie** korpusu slovenského jazyka v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV nadobudlo medzi časom už oveľa konkrétnejšiu podobu. Takisto sa už stalo realitou využívanie počítačov v rozličných štádiách prípravy slovníkov, na ktorých sa v súčasnosti v tejto jazykovednej inštitúcii pracuje. To je azda najvýrečnejšie svedectvo o aktuálnosti problematiky v recenzovanom zborníku.

Klára Buzássyová

VŠEOBECNÉ A ŠPECIFICKÉ OTÁZKY JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE. 2 zv. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3.–5. septembra 1991. Zost. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991. 338 s.

Nebýva(čo?) u nás zvykom, aby jazykovedné časopisy v priebehu polroka mohli informovať o uskutočnení nejakej (v tomto prípade celoštátnej komunikačnej) konferencie (J. Klincková, *Jazykovedný časopis*, 43, 1992, s. 77–79; V. Patráš – P. Odaloš, *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 244–247) a vzápätí aj o zborníku z tejto konferencie, ktorý jej účastníci dostali do rúk necelého polroka po pracovnej návšteve Banskej Bystrice. Azda sa aj táto promptnosť stane súčasťou tradície, na začiatku ktorej by mala byť práve konferencia o jazykovej komunikácii. Naznačil to v záverečnom slove J. Findra, keď navrhol ďalšie aktuálne komunikačné a štylistické témy, ktoré by sa mohli prerokovať na nasledujúcich banskobystrických stretnutiach jazykovedcov.

Z citovaných informácií by sme sa ešte pristavili pri úvodných konštatovaniach V. Patráša a P. Odaloša, ktoré vyznievajú trochu paradoxne. Na jednej strane autori tvrdia, že "sa jazykovej komunikácii – interindividuálnej či sociálnej – sústredená, tematicky koordinovaná pozornosť dosiaľ výraznejšie nevenovala" (s. 244), sami však, pochopiteľne, uvádzajú orientáciu konferencie okrem iného na tvorivú *syntézu predošlých výskumov* (zdôraznila M. Š.) a iste to neboli iba jednorazové krátkodobé výskumy. V rámci prezentácie sústredenejšieho záujmu o problematiku komunikácie v našom (slovenskom) prostredí by sme pripomenuli aspoň ostatnú vedeckú konferenciu podobného druhu konanú v Smoleniciach 23.–25. mája 1988 (porov. zborník *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Zost. J. Bosák. Bratislava, Jazy-

kovedný ústav L. Štúra SAV 1990. 192 s.). Napriek tomu, že sme si vedomí, čo všetko pozitívne sa v oblasti výskumu jazykovej komunikácie vykonalo, takisto sa nemôžeme ubrániť pocitu, že v jeho vývine a postavení medzi systémovo orientovanými výskumami existuje istá paradoxnosť (porov. ďalej).

Recenzovaný zborník je rozdelený do piatich tematických okruhov; ich názvy vo väčšine prípadov jasne naznačujú zameranie jednotlivých príspevkov: I. Všeobecné teoreticko-metodologické otázky komunikácie (s. 9–51), II. Štylistické a komunikačné otázky textu (s. 52–85), III. Parciálne komunikačné otázky (s. 86–166), IV. Výskum bežných hovorených komunikátov (s. 187–255), V. Špecifické problémy pedagogickej komunikácie (s. 256–295). Vzhľadom na obsah pojmu "bežný hovorený komunikát" sa nám však zaradenie referátov J. Šikru a M. Sokolovej do IV. okruhu nezdá celkom adekvátne – ich výskumy založené na dotazníkovej metóde by patrili skôr do III. okruhu.

Úvodný referát J. Horeckého *Systémový základ jazykovej komunikácie* charakterizuje tvorivé napätie, ktoré v tejto oblasti lingvistického výskumu dominuje už dlhší čas a zrejme bude aj naďalej pretrvávať, a to napätie medzi systémovým a komunikačným (pragmatickým) prístupom k jazyku, resp. k jazykovej komunikácii (o reči ako druhom člene klasickej dichotómie sa tu neuvažuje; pojem "jazyková komunikácia" v sebe prirodzene zahŕňa pojem "reč" a, nazdávame sa, jasne odráža fakt, že výskum komunikácie má istú oporu v jazyku, teda v systéme). V každom tematickom celku sa toto oscilovanie medzi systémosťou a "ne-systémosťou" zreteľne odráža v konkrétnych príspevkoch, a to aj v súvislosti s pohybom na ďalších osiach: medzi tradičným (tradicionalistickým) a aktuálnejším (sociolingvistickým, pragmatickým) prístupom, či medzi teoretickým a praktickým (materiálovým – najmä bežne hovorené komunikáty) charakterom výskumu. (Do istej miery tu registrujeme aj generačnú rozvrstvenosť.)

Tak sa nám na jednej strane (systémosť, tradičnosť, teoretickosť) pomerne zreteľne zoskupujú vystúpenia J. Horeckého (hoci v iných prípadoch by sme ho našli na opačnej strane), J. Findru (*Individuálne a sociálne determinanty komunikátu*), J. Kačalu (*Komunikačné činitele vo vete*), ale aj napr. J. Chlouпка (*Komunikačné aspekty funkčných štýlov*), J. Bosáka (*Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch*), K. Buzássyovej (*Štylistický, sémantický a komunikačno-pragmatický aspekt fungovania gramatických kategórií*).

Na druhú stranu ("ne-systémosť", sociolingvistický či pragmatický charakter, bohatý materiál) by sme zaradili predovšetkým príspevky J. Kořenského (*Okolnosti, predpoklady a zásady zkoumání řeči a jazyka z hlediska komunikativního*); hoci tento referát už nepôsobí až tak terminologicky "deštruktívne" ako napr. ten, ktorý predniesol na spomínanej konferencii v Smoleniciach – vždy však ide o pozitívnu deštruktivnosť v záujme terminologickej i metodologickej čistoty inej orientácie výskumu), M. Hirschovej (*Pojem komunikativní funkce a jeho specifikace*), M. Krčmovej (*Stálé komunikativní faktory a možnosti jejich využití při deskripci stylu*), J. Klinckovej (*Syntaktická analýza obsahovo-pragmatických jednotiek rozhlasového inzerátu*), J. Bartoška (*Ke srozumitelnosti rozhlasových sportovních zpráv*), V. Patráša (*Exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste*), O. Müllerovej (*Ke vzťahu spisovnosti a nespisovnosti v nevěřejných dialogických projevech*), S. Ondrejoviča (*Bratislava versus střední Slovensko I*).

Tieto skupiny však nie sú homogénne ani ostro vyhranené, k takto vymedzeným pólm inklínujú na základe prevažujúcej prítomnosti aspoň dvoch z kritérií. Do oblasti okolo stredu osi by sme potom umiestnili príspevky, ktorým chýba výraznejšia tendencia k niektorému pólu, resp. minimálne jedno kritérium (svoju úlohu tu zohráva aj spracúvaná téma): M. Nábělková, *Metakomunikačné vyjadrenie ako indikátor jazykového vedomia*; S. Machová, *Projevy kooperativního chování v odpovědích na otázky*; P. Odaloš, *Základná charakteristika penitenciárnej komunikácie*; J. Skácel – J. Mezulánik, *Baréry verbální pracovní komunikace*; J. Glovňá, *Fungovanie ustálených obrazných pomenovaní v reči*; F. Uher, *Iniciální jazykové prostředky náhodné komunikace*; R. Brabcová, *Ke konotaci v češtině*; F. Jandová, *Sekundární funkce slovesné osoby v mluvené komunikaci*.

Mimo stanovených kritérií samostatnejšie uvádzame príspevky M. Sokolovej (*Komunikativna efektivnost českých kontaktoých javov v súčasnej slovenčine*) a D. Davidovej (*Distribuce morfologických koncovek a motivace jejich užití v jazykově komplikovaném prostředí polsko-českého přechodného pásu*) – to kvôli zameraniu na problematiku (problémy) interferencie dvoch spisovných jazykov. Celkom samostatnú skupinu z hľadiska interdisciplinarity predstavujú referáty I. Nebeskej (*Psycholingvistické aspekty řečové komunikace*), J. Hoffmannovej (*Umělecký text a literární komunikace v současném teoretickém klimatu*) a K. Kamišar (*Syndrom gramatičnosti u vybraných psychických poruch z biolingvistického hlediska*). Oblasťou a čiastočne aj cieľom výskumu (závery uplatniteľné v pedagogickej praxi) sa osobitne vylínil piaty tematický okruh: K. Zelinková, *Aserivita v pedagogickej komunikácii začínajúceho učiteľa*; D. Slančová, *K východiskám výskumu rečového prejavu učiteľky v materskej škole*; J. Svobodová, *Specifika školské komunikace (se zaměřením na výzvu)*; J. Zeman, *Několik poznámek k intonaci tzv. pedagogického "echa" v dialogu učitel – žák ve vyučovací jednotice*; M. Stejskalová, *K analýze verbálnej kreativity na prvom stupni*

základnej školy; I. Martinec, Některé specifčnosti dětské řeči v běžné komunikaci a v umění. Hoci sú spoločensky aktuálne a zaujímavé (lebo do praxe smerujúce) výskumy, ktoré by mali nájsť ohlas najmä medzi vysokoškolskými bádateľmi, zväčša ide len o prvé alebo iba veľmi čiastočné sondy do nastolenej problematiky.

Načrtnutie zoskupení (predovšetkým prvé tri skupiny) netreba chápať ako snahu o delenie jednotlivých príspevkov na komunikačné a nekomunikačné alebo pseudokomunikačné (povedané slovami J. Kořenského, s. 19). Pokúsili sme sa len plastickejšie zachytiť súčasnú situáciu vo výskume jazykovej komunikácie, pre ktorú je charakteristická istá polarizácia a ustaľovanie terminologickej sústavy i predmetu výskumu. Najmä na Slovensku tento proces prebieha prevažne na individuálnej báze, vrátane zhromažďovania výskumného materiálu; komunikačno-pragmatický obrat, od 70. rokov výrazne ovplyvňujúci vývoj svetovej lingvistiky, má v slovenskej jazykovede skôr podobu odbočiek na vedľajšie cesty (čo je do istej miery spôsobené aj personálno-ekonomickou náročnosťou napr. sociolingvistických projektov a ustaľivou prioritizáciou teoreticko-systémových výskumov).

Z tohto hľadiska zaujímavovo vyznieva konštatovanie J. Horeckého na margo "skoro neprehľadnej literatúry o analýze textu ako hotového a štruktúrovaného útvaru aj ako výsledku komunikačnej činnosti": "... skúma sa viac to, ako sa komunikuje, než to, čím sa komunikuje" (s. 10). Ak by tomu tak bolo, zodpovedala by táto situácia Kořenským analyzovanému vedeckému kontextu komunikačnej orientácie, ktorá mala byť prirodzenou reakciou na predchádzajúce obdobie languizácie jazykovedy. Proti tomu však stojí tvrdenie M. Krěmovej: "Mnohé studie z české stylistiky i dnes směřují více k popisu jazyka určitého textu nebo textů, ... méně však ... usilují o odpověď" na otázku, jaké jednotlé principy skutečně volbu a uspořádání jazykových prostředků vedou" (s. 78).

Príznačné je aj to, ako J. Horecký chápe text a používa výlučne pojem "jazyková komunikácia". J. Kořenský (s. 19) zase dôsledne uvádza komunikačný prístup k reči a jazyku, pričom "predmetom nielen empirickej, analytickej, ale aj teoretickej a modelačnej pozornosti je sám proces aktuálnej reči ako proces produkcie a percepcie textu (v najširšom zmysle tohto pojmu)", a preto je aj terminologicky účelnejšie hovoriť skôr o súbore predpokladov tohto procesu ako o inštrumentalisticky a stratifikačne chápanom systéme jazykových prostriedkov (s. 21).

Každý zo svojho stanoviska, zo svojho uhla pohľadu zdôrazňuje aj ďalšie perspektívy naznačených postupov. J. Horecký žiada (keďže komunikácia prebieha vždy na pozadí, na základe toho, čím sa komunikuje), aby sa do výskumu jazykovej komunikácie vo zvýšenej miere zahrnilo aj fungovanie jazykového systému, systému verbálneho správania (s. 15). J. Kořenský by v prospech komunikačného prístupu nepokladal za vhodné predbežné, apriórne posudzovanie toho, či nejaký jav procesu aktuálnej komunikácie je alebo nie je jazykovým, lingvistickým faktorom; z komunikačného hľadiska musí byť reč ako nesmierne komplexný jav najprv poznaná v úplnosti svojich vzťahov a až potom sa môže robiť medzi-odborová distribúcia javov (s. 21).

Problémy všeobecného teoreticko-metodologickeho charakteru sa odrážajú aj v obsahovej a formálnej nevyjasnenosti termínu-pojmu komunikatívna funkcia. Sama autorka príspevku o špecifikácii tohto pojmu M. Hirschová (s. 44–51) používa nediferencovane raz podobu komunikatívna, raz komunikačná funkcia; k tejto synonymii (?) foriem sa navyše pridáva homonymia obsahu v rámci terminologickeho a neterminologickeho použitia. Na rozdiel od zvyčajného stotožňovania komunikatívnej funkcie s ilokučnou funkciou autorka zdôrazňuje, že "každá funkcia, ktorú má výpoveď ako komunikát, je funkciou komunikatívnu, komunikatívna funkcia je však konštrukčná, ilokučná alebo strategická" (s. 50–51).

Podobne klasická typológia štýlov je už dlhší čas predmetom viacerých pokusov o jej zmenu, k čomu v nemalej miere prispievajú práve poznatky z "ne-systémových" oblastí výskumu. Z vystúpení J. Lindru (bázový pojem komunikát/text), J. Chlouпка (funkčné štýly), J. Bosáka (komunikačné štýly) a M. Krěmovej (jej formulácie sú pozitívne opatrné, hovorí len o štýle ako takom alebo o štýlovej zložke textu) vyplynul ako najprogresívnejší spôsob nového štruktúrovania tejto jazykovej (jazykovo-komunikačnej) roviny systém konfigurácií jednotlivých vlastností (determinantov, aspektov, faktorov) komunikátu či štýlu. Na čele by tentoraz azda mala stáť opozícia ústnosť – písomnosť, tesne súvisiaca s dvojicou spontánnosť – pripravenosť, ktoré sú determinované prostredím/podmienkami oficiálnosti – neoficiálnosti, verejnosti – súkromnosti, monologickejšosti – dialogickejšosti a pod. Medzi týmito pólmi sú skutočne rozľahlé priestory a možnosti škálovania a "stylistice se tu otevírá nekonečné pole nových pohledů" (M. Krěmová, s. 85).

Každý výskum môže prebiehať v podstate dvoma spôsobmi: 1. na základe predchádzajúcich skúseností sa vytvorí teória, model, ktorý sa dopĺňa ďalšími poznatkami z analýzy výskumného materiálu; 2. na základe predchádzajúcich poznatkov a skúseností sa zbiera, analyzuje a vyhodnocuje materiál, čo v istej fáze vyústi do vytvorenia syntézy, teórie, modelu, ktorý sa ďalej precizuje. Problémy v súčasnej teórii

štýlov, v teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry dosvedčujú, že druhý spôsob by mohol byť pre teóriu i prax (napr. lexikografickú) aktuálny a prínosný. V nijakom prípade to neznamená zavrhovanie výskumu jazykového systému, pretože ten je, opakujeme, prirodzene prítomný aj v komunikačnom (pragmatickom, sociolingvisticom či psycholingvisticom) prístupe k jazyku; ide tu len o zohľadňovanie ďalších aspektov fungovania jazyka, o poznanie praktických realizácií toho, čo je doteraz opísané v teórii, v konečnom dôsledku o komplexnejšie poznanie jazykového systému. Banskobystrická konferencia by mohla byť tou dobrou križovatkou, na ktorej sa bočné cesty začínajú zbiehať do hlavného prúdu, aby z neho nielen čerpali, ale aby ho svojou prítomnosťou aj posilňovali.

Mária Šimková

PRAMENE K DEJINÁM SLOVENČINY. Zostavili M. Majtán – J. Skladaná. Bratislava, Veda 1992. 400 s. + 24 s. obr. príloh.

Jednou z možností, ako priblížiť kultúrnej slovenskej verejnosti, odborníkom slavistom i študentom filológom isté vývinové obdobie národných dejín, je zobraziť ho prostredníctvom zachovaných jazykových pamiatok. Túto cestu si zvolili zostavovatelia recenzovanej publikácie, dlhoroční erudovaní vedeckí pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, odborníci v oblasti dejín slovenského jazyka a spoluautori nedávno vydaných dvoch zväzkov *Historického slovníka slovenského jazyka* (1. zv. 1991, 2. zv. 1992). Lexikograficky spracovaná slovná zásoba v slovníku neumožňuje kompletnejšie a v celej šírke sprístupniť zachované slovné jazykové pamiatky, ktoré predstavujú zaujímavý, žánrovo a štýlovo bohatý jazykový materiál. So zreteľom na to zostavovatelia z edície pripravených textov viacerých pracovníkov JÚĽŠ (V. Blanár, J. Doruľa, I. Kotulič, E. Krasnovská, R. Kuchar, M. Majtánová) pripravili prvý súbor prameňov k historickému slovníku slovenčiny, na ktorý budú nadväzovať ďalšie zväzky súborov historických textov.

V Prameňoch predstavujú donedávna neznáme texty z písomných pamiatok zo 16. – 18. storočia, ktoré neboli publikované v starších odborných edíciách slovenských jazykovedcov (J. Stanislav, J. Orlovský, R. Krajčovič a i.), historikov (B. Varsík, P. Horváth, P. Ratkoš) a literárnych historikov (J. Minárik a i.). Používa sa diplomatický spôsob prepisu, texty sú transliterované; upravené je písanie veľkých písmen a interpunkcia. V hranatých zátvorkách sú rozpísané skrátené slová. Na písarsku chybu alebo na netradičný a pozoruhodný zápis sa poukazuje výkričníkom alebo otáznikom v okrúhlych zátvorkách. Troma bodkami sa naznačuje, že text bol nečitateľný, resp. originál bol poškodený a text sa nedal prečítať. Z pragmatických dôvodov (rozsah výberu) a z hľadiska funkcie a cieľa publikácie sa neuvádzajú dlhšie po latinsky písané časti textov.

Uverejnené pamiatky odzrkadľujú zložitú spoločensko-politickú a jazykovú situáciu na Slovensku v 16. – 18. storočí. V tomto období sa popri sebe uplatňovali texty s výraznými slovakizujúcimi prvkami i texty slovakizované v menšej miere. V 16. storočí, ako to dokumentujú vybrané texty, sa ešte neprejavovalo úsilie po jednotnom jazyku, skôr si v pamiatkach rozličnej žánrovej povahy uvedomujeme výraznú účasť nárečových prvkov (napr. texty č. 20/Zvolen, 24/Spiš, 67/Tnava). Najvýraznejší bol prienik stredoslovenských nárečových prvkov, stredná slovenčina prejavovala najväčšiu expanziu pri formovaní celoslovenského slovenského kultúrneho jazyka. V priebehu 17. storočia až do polovice 18. storočia potom podiel stredoslovenského a východoslovenského jazykového vplyvu klesal a postupne sa vypracúvala celoslovenská jazyková forma na základe kultúrnej západnej slovenčiny.

V publikovaných textoch sa výrazne odráža vplyv domáceho, živého, komunikatívneho jazyka, t. j. kultúrnej podoby slovenského jazyka s istými českými vplyvmi a nárečovými interferenciami. Vybrané jazykové pamiatky poukazujú na existenciu kultúrnej slovenčiny z viacerých aspektov a dokumentujú jej žánrovú rozvrstvenosť v systémovo usporiadaných tematických okruhoch. Podávajú tak konkrétne svedectvo o tom, že jazyková norma v 16. – 18. storočí nebola ustálená; ustálený a jednotný nebol ani

grafický systém, ktorý bol často ovplyvňovaný osobou pisára, jeho pôvodom, ale aj miestnymi pomermi a tradíciou.

Výber jazykových pamiatok je žánrovo a tematicky rôznorodý, čo pomáha dotvoriť celkový obraz o materiálnej a duchovnej kultúre slovenského etnika v 16. – 18. storočí. Texty sú rozdelené do šiestich tematických okruhov, pričom pamiatky v každom z okruhov sú žánrovo diferencované.

Prvá časť – administratívno-právne písomnosti – zostavovatelia rozčlenili detailnejšie podľa konkrétneho zamerania a obsahu textu. Hospodárske inštrukcie zahŕňajú rozličné pokyny pre hospodárskych úradníkov, správcov, mýtnikov a i.; súpisy výdavkov, inventáre, účty, príkazy; žiadanky a potvrdenky (najmä z Bardejova). V majetkovo-právnych písomnostiach osôb sa uvádzajú rozličné súpisy majetku občanov. V súdnych spisoch sa zachytávajú najmä výpovede svedkov pri rozmanitých sporoch (č. 69, 70); z vecného a štylistického hľadiska sú tu pozoruhodné texty z Krupiny týkajúce sa výsluchu stríg v roku 1741. Posledný okruh – iné administratívne písomnosti – obsahuje potvrdenia, vyhlásenia a prosby poddaných.

Z terminologickej a obsahovej stránky je zaujímavý text č. 5 zo Zvolena z roku 1669, v ktorom sa píše o limitácii mier a váh, cien dobytky, hydiny a poľnej zveriny, cien za výrobky mäsiarskeho, ševcovského, čizmárskeho, grznárskeho, kováčskeho, šlosiarskeho, klobočníckeho, krajčírskoho, remenárskeho, garbiarskeho, stolárskeho a sedlárskeho cechu.

Z malého okruhu súkromnej korešpondencie osobitosťou výrazu a srdečnosťou zaujmú listy Alžbety Szelényiovej manželovi barónovi Adamovi Balašovi (v ktorých namiesto oslovenia manžela všade v texte je nakreslené malé srdiečko).

V súbore odborného-náučných textov prevládajú pamiatky obsahujúce lekárske rady a lekárnické návody a recepty, ktoré sú dobovým svedectvom o úrovni a praktických liečiteľstva na Slovensku v 17. a 18. storočí. Možno sa z nich napríklad dozvedieť, ako liečiť choroby novorodencov, choroby, akými boli "milostná zymnica" a "melancholija panenská", bolesti zubov, hrdla, srdca a iné. Vo viacerých pamiatkach sú návody, ako správne pestovať rozličné poľnohospodárske plodiny, ďalej rady pri chove volov, kráv, teliatok, návody a recepty na liečenie najrozmanitejších chorôb zvierat (napr. text 112 zo stredného Slovenska z 18. stor.). V texte č. 117 pod názvom *Krátke poznamenáni sweta, to gest Malý spis kragén, měst, wód, áno y národuw rozličných. Roka Páne 1759, dokonane 1760* je bohatá dobová terminológia a pamiatka zaujme aj z odborného hľadiska. Spis podáva všeobecné zemepisné informácie, definície, poučenie o zvieratníku a o rozličných mierach a váhach vo svete. Podrobné a konkrétne sú informácie o "uherskej kragine", systematicky (od západu, cez stred až na východ) sú zaznačené jednotlivé stolice s významnými mestami a pamiatkami. Autor v predhovore naznačuje cieľ svojej práce takto: "*Žebys y ty, mug milý Slowaku, zabawku statečnu mel, a tobe podobne gak ginim gsúcu, ano, že wedomost vlasti tego, do ktereg zrozenj gest élowek, welmy sslussna, hle spisány sweta gak z litermy, tak w obrazoch tobe obetugem*" (s. 257).

Náboženské spisy sú zastúpené výberom z biblie kamaldulských mníchov z Lechnice (1756–1759). Zostavovatelia vybrali časti z knihy *Genesis, Kniha prjslow, Pjsné pjsěň Ssalomúnowych a Swate ewangelium Yežysse Krysta podlé swatého Jána*. Z pamiatky nazývanej Bystrická agenda, ktorá obsahuje Knihu obradov evanjelickej cirkvi z r. 1585, je uverejnený aktuálny text o bohatosti manželského stavu, o funkcii manželstva a o podmienkach vstupu do manželského stavu.

Z mravoučnej literatúry sú uverejnené dva texty: v jednom je heslo *Adulatio. Adulator* (lichotenie, pätolizažstvo, podlizovanie sa; pochlebník/pochlebovač, úlisník, pätolízač), druhý predstavuje časť prekladu rukopisu L. Blosyusa *Raywernég dussí*, obsahujúceho náboženské úvahy, žalmy, modlitby, rady a poučenia pre duchovný a rehoľný stav. Polemický, kritický tón sa ozýva v preklade kázne s dobovým, tradične rozsiahlym názvom, ktorý sa začína slovami *Oswjcene temnosti, w. Díkčienjen...* Ide o preklad kázne, v ktorej sa hovorí o poklese morálky vo vysokých cirkevných kruhoch.

Kázňová, homiletická tvorba je zastúpená dvoma kázňami na určené nedele a sviatky s témami *Moc božj v/privetivosty k bližnému a Dejte, czo gest cisarowo cisarowi a czo gest božiu Bohu*. Z príležitostných kázní J. Zachariáša Kabarca, duchovného v Lakšári, zostavovatelia vybrali kázeň pri stom výročí založenia františkánskeho kláštora a kostola v Malackách. Autor v kázni okrem náboženských úvah vyslovuje úprimnú vďaku rodu Pálfiocov za založenie a podporu chrámu a kláštora.

Na ilustráciu jedného zo starších spôsobov lexikografického spracovania slovnjej zásoby slovenčiny z predpisovného obdobia sú v Prameňoch uvedené ukážky z rukopisných slovníkových diel, a to výber z latinsko-slovenského slovníka kamaldulských mníchov z Lechnice - z Kamaldulského slovníka, časť z maďarsko-slovensko-latinského slovníka od A. Latsného, ktorý pôsobil v Nécpaloch. Obidve ukážky dokumentujú stupeň rozvoja slovnjej zásoby slovenčiny v predpisovnom období.

Obraz staršej slovenčiny dopĺňajú ukážky prekladov latinských textov do slovenčiny. Prvou ukážkou je časť slovenského prekladu diela *Život Mariae Stuarty...* Autor prekladu je neznámy (v preloženom nadvpis je uvedené iba ...*skrze gistiho reholnjka... na slowěnsku řeč preloženi*), preklad je lokalizovaný do Šaštína, záznam je z roku 1764. Z roku 1778 pochádza preklad románu Francisska de Selignac de la Motte *Fenelon, Prybehí Telemacha, sina Ulíssesa...* Autorom prekladu je Elek Nozdroviczky.

Uverejnené texty zo 16. - 18. storočia obsahujú množstvo starších termínov, rozličné alúzie na dobovú situáciu a vzťahy, veľký počet starých názvov a pod. Preto publikáciu dopĺňa aj bohatý aparát poznámok a vysvetliviek (precízne spracovaný P. Horváthom), na ktorý nadväzuje slovník zameraný na výklad významov historizmov, archaizmov a slov prevzatých z latinčiny, maďarčiny a nemčiny.

Na lepšiu miestnu a chronologickú orientáciu vo výbere textov slúži menný a chronologický register. Aby čitateľ bol dôkladne informovaný aj o formálnych údajoch týkajúcich sa textov, resp. aby bol umožnený ďalší výskum textov, v závere je uverejnený prehľad archívov a knižníc, v ktorých sú uložené originály pamiatok. Obrazová príloha umožňuje utvoriť si reálnu predstavu aj o grafickej, formálnej stránke týchto textov.

Z chronologického hľadiska sú najviac zastúpené texty zo 17. storočia (55 %), najmenej pamiatok je z druhej polovice 16. storočia (20 %). Podľa miesta 55 % tvoria texty zo stredného Slovenska (najväčší počet je z bývalej Zvolenskej stolice); zo západného Slovenska (najmä z bývalej Trenčianskej stolice) je zastúpených 20 % a východné Slovensko (predovšetkým bývalá Šarišská stolica) reprezentuje 26 % pamiatok.

Starostlivo vybrané historické texty sú svedectvom vývinovej kontinuity slovenčiny v jej starších fázach a prispievajú k hlbšiemu poznaniu mnohotvárnej a zložitej jazykovej situácie v 16. - 18. storočí. V tejto etape vývinu slovenčiny, ako to možno sledovať v publikovaných textoch, latinčina, nemčina a maďarčina ovplyvňovali v prvom rade slovnú zásobu slovenčiny, kým čeština, geneticky najpríbuznejší jazyk, pôsobila aj na hláskovú a gramatickú podobu písomných prejavov.

Recenzovaná publikácia svedčí aj o bohatých odborných skúsenostiach zostavovateľov, o ich erudícii v historickej lexikológii a v oblasti dejín slovenského jazyka. Táto výberová pramenná základňa bude užitočným východiskom pri štúdiu dejín slovenského jazyka, historickej gramatiky a historickej lexikológie pre domácich jazykovedcov, slovakistov, ako aj pre zahraničných odborníkov a bude prospešná všetkým, ktorí sa zaujímajú o dejiny slovenského národa prostredníctvom dejín jazyka. Jazyková a grafická podoba textov, ako aj ich diplomatický prepis poslúžia i študentom slovakistom pri štúdiu historických jazykovedných disciplín.

Ema Krošláková

KOŘENSKÝ, J.: *TEORIE PŘIROZENÉHO JAZYKA. INTERDISCIPLINARITA, APLIKACE, PROGNOZY*. Praha, Academia 1989. 112 s.

Kľúčovým pojmom prvého stupňa je v Kořenského úvahách interdisciplinarita. Vymedzuje ju (na s. 15) ako súvzťažnosť danej vedy (vednej disciplíny) s inými vedami (inými disciplínami istej vedy). Ako vidieť z tohto vymedzenia, rozlišuje interdisciplinaritu medzivednú a vnútrovednú. Dôležitá tu je poznámka, že súvzťažnosti sa týkajú objektu daných vied, resp. vedných disciplín, ale aj teórie tohto objektu.

Od disciplinarity J. Kořenský odlišuje interdisciplinárny prístup k danému objektu (tu by sme však skôr navrhovali termín multidisciplinárny, viacodborový prístup). Aj v týchto súvislostiach uvádza dva

možné postupy. Pri prvom skúma daný objekt každá špeciálna veda svojím pojmovým aparátom a vlastnými metódami (to je spomenutý multidisciplinárny prístup). Pri druhom postupe – a ten pokladá J. Kořenský právom za jedine odôvodnený – treba predovšetkým vypracovať skutočný interdisciplinárny postup, pri ktorom viacero vied využíva aspoň základné spoločné nástroje (metódy, pojmy a postupy). Ukázať možnosti takéhoto interdisciplinárneho výskumu je vlastne cieľom Kořenského monografie. Preto v knižke predkladá návrh analytického aparátu pre špecifický jazykovedný (teda vlastne nie viacodborový) interdisciplinárny prístup, ktorý by sa mal uplatňovať pri výskume rečovej činnosti v riadiacich procesoch (s. 33–34), ako aj konceptuálnu sústavu graduálnej (na inom mieste hovorí o vertikálnej) interdisciplinárnej analýzy (s. 49–53).

Ako názorný príklad na interdisciplinárnu graduálnu analýzu J. Kořenský uvádza konceptuálnu sústavu pri výskume riadiacej činnosti (s. 50 n.). Na najvyššej úrovni sa uplatňujú koncepty teórie systémov ako napr. otvorený – uzavretý systém, autoregulačný systém, ale aj konkrétne prvky ako riadenie, priama a spätná väzba, autoregulácia. Na nižšom stupni sa uplatňujú koncepty teórie riadenia sociálnych procesov. Sú to jednak typy riadenia (živelné – cieľavedomé, vedecké – administratívne), jednak koncepty sociálnej komunikácie (vysielateľ – prijímateľ), ale najmä jednotlivé fázy riadenia: vytýčenie úlohy, reagovanie, rozhodovanie, evidencia, kontrola.

Potom nasleduje úroveň psychológie riadenia, zahrňujúca napr. typy komunikantov, a napokon na jazykovednej úrovni sa skúmajú predovšetkým výrazové prostriedky.

Treba však povedať, že spätosť uvedených úrovní sa nezdá dost' vyvážená. Kým z hľadiska teórie riadenia sa text pokladá len za komunikačnú konzervu, ktorej vlastnosti sa podrobnejšie neskúmajú (prenccháva sa to zrejme jazykovede), z hľadiska jazykovedy ide o komunikačnú udalosť, ktorá sa dá reprezentovať pomocou pragmatického a sémantického obrazu, ale treba ju charakterizovať aj z hľadiska teórie systémov (účastníci komunikácie, používaná aparátúra a pod.), aj z hľadiska teórie sociálnej komunikácie (napr. hierarchické vzťahy medzi účastníkmi komunikácie), i teórie psychológie (psychické vlastnosti komunikantov, ich pragmatické a sémantické plány). V pragmatickom obraze ide o zmeny v stave komunikantov, ale aj o zmeny v samej komunikačnej udalosti. Vlastný jazykovedný rozbor sa potom týka len sémantického obrazu v termínoch teórie textu, teórie dialógu a teórie sémantickej bázy, ako aj opisu vyjadrovacích prostriedkov.

Ukazuje sa tak, že konštant, ktoré by podľa J. Kořenského mali vystupovať na všetkých úrovniach, je veľmi málo a to podľa našej mienky nestačí na formovanie skutočne spoločného (viacodborového) celostného pohľadu na skúmaný objekt. Vidieť to aj na analýze výrobnjej porady (s. 51–59), ktorá sa charakterizuje ako celostný dynamický otvorený autoregulačný systém, resp. na nižšej úrovni ako forma riadiacej činnosti špecifikovaná termínmi teórie osobnosti a napokon vymedzená ako verbálna komunikačná udalosť.

Druhým kľúčovým pojmom J. Kořenského je objekt výskumu. Vymedzenie tohto objektu nie je vyčerpávajúce, z hľadiska témy Kořenského práce sa uvádzajú tri možnosti: 1. podstata, javy a okolnosti medziľudskej komunikácie; 2. systém znakových vzťahov; 3. rečová činnosť. Pri prvom vymedzení výrazne vystupuje do popredia spolupráca viacerých vied, preto J. Kořenský hovorí nie o vede, ale o vedách o komunikácii prirodzeným jazykom. Tie však nepredstavujú jednotnú vedu, preto sa tu znova vynára potreba multidisciplinárneho prístupu. Postulovaná veda o podstate, javoch a okolnostiach medziľudskej komunikácie tak ostáva skutočne len postulátom. Ak by sa za objekt skúmania vzal systém znakových vzťahov, znamenalo by to potrebu väčšej spolupráce s inými vedami, lebo systém znakových vzťahov sa vymedzuje (s. 7) ako sociálno-historicky formovaný konvencionalizovaný systém materiálnych veličín a pravidiel ich vzťahovania na systémové hodnoty objektívnej reality. Znamenalo by to však aj obmedzenie na výskum langue, proti čomu J. Kořenský právom protestuje. Aj preto sa sám prikláňa k výskumu tretieho objektu. Podľa neho objektom jazykovedy (tu už nehovorí o objekte vied o medziľudskej komunikácii) má byť rečová činnosť (s. 87), rozložená na tri zložky: predpoklady aktuálnej rečovej činnosti, aktuálny proces rečovej činnosti a napokon výsledok rečovej činnosti čiže text. Z celkového zamerania výkladov však vyplýva, že za ústredný prvok J. Kořenský pokladá aktuálny proces rečovej činnosti. Proti predchádzajúcemu dôrazu na langue kladie teda dôraz na činnosť, ale, zdá sa, rovnako monopolisticky.

Podľa našej mienky skutočne nie je únosná dichotómia langue – parole, ani trichotómia langue – parole – langage. Všetky tri zložky objektu vymedzeného J. Kořenským by mali byť rovnocenné. Ako príklad takéhoto rovnocenného chápania možno azda uviesť náš systém verbálneho správania, v ktorom sa k ústrednému (ale nie najvyššiemu) podsystému languového typu, zahrnujúcemu napr. slovnú zásobu, fonologický systém, pričleňuje jednak kognitívny podsystém, ktorého prvky prevádzajú konceptuálne javy do jazykovej podoby (teda ide o vzťah k objektívnej realite), jednak interakčný podsystém, ktorého prvky umožňujú komunikovať o javoch vyjadrených jazykovými prostriedkami (teda ide o vzťah k iným účastníkom komunikácie). Táto predstava je napokon v súlade aj s Kořenského úvahami o semiotickej interpretácii troch základných dimenzií jazykového znaku: syntaktickej, semiotickej a pragmatickej.

Treba napokon zdôrazniť, že úvahy a závery J. Kořenského, načrtnuté tu len veľmi zhruba, sú zasadené do širokých interdisciplinárnych, resp. skôr vedných či medzivedných súvislostí. J. Kořenský totiž predpokladá zhrnujúce úvahy o sociologických metódach, o teóriách psychológie osobnosti, ale aj o teórii riadenia. Nad ich často reprodukovací charakter vyčnieva úvaha o semiotických princípoch a vydarený pokus o typológiu semiotických teórií v súčasnej jazykovede. Ale práve aj zo štúdia týchto úvah vyplýva aj náš záver: Ešte stále nemôžeme hovoriť o úspešnom interdisciplinárnom výskume objektov v spoločenských vedách, najviac ak o multidisciplinárnom prístupe. Ako sa zdá, tento prístup sa žiada a proklamuje najviac práve zo strany jazykovedy, kým iné vedné odbory nemajú príliš veľký záujem o výskumy a prístupy jazykovedy. Ale za takejto situácie hovoriť o jazykovede ako o interdisciplíne je vlastne nelogické.

Ján Horecký

ČELOVEČESKIJ FAKTOR V JAZYKE. JAZYKOVYJE MECHANIZMY EKSPRESSIVNOSTI. Red. V. N. Telija. Moskva, Nauka 1991. 214 s.

Ako ukazuje doterajšia literatúra, expresívnosť sa donedávna najčastejšie skúmala v spojitosti so štylistickým opisom jazyka, so sémantickými výskumami expresívneho zafarbenia slov a konštrukcií a v poslednom čase najmä v spojitosti so skúmaním pragmatických faktorov fungujúcich v jazyku. V každom z uvedených smerov sa tento problém rozoberal v kategoriálnom priestore zodpovedajúcej oblasti jej poznatkov. Ako konštatujú autori recenzovanej knihy v predslove (s. 3), expresívna funkcia jazyka sa v dôsledku toho stala "rozmazanou" a stratila svoj vlastný kategoriálny základ.

Preto si autori tejto kolektívnej monografie vytýčili za jednu z hlavných úloh výskum všetkých tých parametrov výrazovosti, ktoré tvoria základ jazykových mechanizmov expresívnosti. Podľa ich názoru tieto mechanizmy, ktoré sú univerzálne v kognitívnom procese a pridávajú reči neneutralnosť, sú špecifické, a to v závislosti od ich nominatívnej alebo komunikatívnej podstaty, od ich uzuálneho charakteru alebo od ich účinnosti so všeobecnými zákonitostami textovej tvorby. Orientácia autorov na kognitívny plán expresívnej funkcie jazyka podmieňuje jeho chápanie ako "generátora" expresívnosti jazykových výrazov, v čom práve spočíva novosť nastolenia problému a určitá originalita výsledkov predstavených v knihe: určenie všetkých prejavov expresivity ako výrazu subjektívnych intencií hovoriaceho, spätých s emocionálnym zážitkom o tom, čo oznamuje, vypovedá o svete osobitnými jazykovými prostriedkami, ktorými transformuje tieto intencie do modifikovanej podoby expresívneho zafarbenia svojej výpovede (reči, textu).

Knihla pozostáva z predslovu (s. 3–4), 8 kapitol (s. 5–204), solídneho zoznamu odbornej literatúry (s. 205–211) a anglického resumé (s. 212–213).

V prvej kapitole (s. 5–35) V. N. T e l i j o v á hovorí o expresivite ako o prejave subjektívneho faktora v jazyku a o jej pragmatickej orientácii s určitým zreteľom na štylistické prístupy k opisu expresívnosti, na semaziologické charakteristiky a pragmatické aspekty expresívnosti. Okrem iného správne konštatuje, že emocionálne hodnotenie výpovede (reči, textu) predpokladá emociogénny stimul podávateľa reči i adresáta. Podľa autorky interdisciplinárny charakter expresivity skúmajú rétorika, funkčná štylistika,

deskriptívna štylistika, semaziologická interpretácia expresívnej zafarbenosti jazykových podstát a rečových postupov a pragmaštylistika alebo neorétorika. Takto chápanú interdisciplinárnu expresívnosť vyjadruje autorka aj schematicky, a to priesečníkom kružníc.

Autorkou druhej kapitoly (s. 36–66) je tiež V. N. Telijová. Zaoberá sa v nej mechanizmami expresívneho zafarbenia jazykových jednotiek, úplnou makrokomponentovou štruktúrou významu a jej 6 pragmatickými zónami, ako aj kognitívnymi aspektmi expresívnosti. V zhode s J. Kořenským autorka nie je za saussurovskú triádu, ale za kvintiádu "jazyk – úzus – rečová činnosť – norma – reč".

V tretej kapitole (s. 67–99) sa T. A. G r a f o v o v á venuje zmyslovej štruktúre emotívnych predikátov, a to emotívne hodnotiacemu vzťahu opovrhovania, pohŕdania, ponížovania, zhadzovania, odmietania, odsudzovania a karhania.

Predmetom štvrtej kapitoly (s. 99–113), ktorej autormi sú A. M. Š a c h n a r o v i č a T. A. G r a f o v o v á, je experimentálny výskum realizácie emotívnosti v rečovej činnosti, opis nimi zvoleného experimentu a hodnotenie jeho výsledkov či diskusia o nich.

V piatej kapitole (s. 114–136) I. I. S a n d o m i r s k a j a podáva opis emotívneho komponentu vo význame slovesa (na materiále slovíec označujúcich správanie), opis morfológických prostriedkov, najmä akcionartových, opis zvukomalby a zvukosymbolizmu, vnútornej formy a hry štylistického registra.

V šiestej kapitole (s. 136–156) O. V. L a t i n o v á opisuje idiómy a expresívnu jazykovú funkciu, v súvislosti s čím berie do úvahy konceptualizáciu a verbalizáciu skutočnosti v procese tvorby idiómov, úlohu lingvokreatívneho myslenia pri tvorbe idiómov, deontický obraz sveta a idiómy pomenujúce správanie sa.

Témou siedmej kapitoly (s. 157–178), ktorej autorkou je N. A. L u k j a n o v o v á, je opis expresivity v systéme, slovníku a reči. Konštatuje sa, že expresívne lexikálne jednotky tvoria značný fond v celkovom systéme expresívnych jazykových prostriedkov v každom prirodzenom jazyku: člení ich na slová označujúce sociálne kladné a sociálne negatívne emócie a pocity.

V ôsmej kapitole (s. 179–204) sa V. A. M a s l o v o v á zaoberá parametrami expresívnosti textu a ich komunikatívnou podstatou, mechanizmami expresívnosti textu, denotatívnou a expresívnou rovinou textu a odhaľovaním postupov tvorby expresívnosti v umeleckom texte. Autorka správne konštatuje, že všetky roviny textu vrátane takej integrálnej syntetickej roviny, akou je expresívna, sa geneticky a funkčne určujú jeho komunikatívnou podstatou a pragmatickým zameraním. Z toho jednoznačne vychodí, že vypracovanie ucelenej teórie expresivity textu si vyžaduje interdisciplinárny prístup a zohľadnenie doterajších výsledkov špecifických logických, psychologických, psycholingvistických a sociolingvistických výskumov vrátane podstatného rozvoja výskumov genetického, funkčného a explikatívneho typu. Len v takom prípade bude podľa autorky možné výrazne zvýšiť heuristický význam teórie expresivity textu pre rozvoj jazykovedy a tým značne zintenzívniť jej aplikované možnosti v tých oblastiach ľudskej činnosti, v ktorých tvorba a používanie textov má svoj prvoradý význam – v pedagogike, v umení a v prostriedkoch masovej komunikácie.

Na záver našich úvah o vydarenej kolektívnej monografii chceme konštatovať, že hoci táto publikácia nerieši všetky otázky a problémy ľudskeho faktora v jazyku, je určitým vkladom do tejto širokej problematiky a jej riešenia. Donedávna sa totiž v lingvistikе skúmali emocionálne vety prevažne len v smere od formy k obsahu. Funkčne a komunikatívne zameraná syntax alebo teória prehovoru stoja teda pred aktuálnou úlohou, a to preskúmať a opísať jednotlivé národné jazyky (aj komparatisticky) čo do vyjadrovania emocionálnosti v nich z opačného smeru – od obsahu k výrazu. A hoci táto kolektívna publikácia nie je spracovaná so psychológmi a nepodáva klasifikáciu všetkých druhov a odteňov emócií, predsa je úspešným krokom k ich riešeniu. Preto ju odporúčame do pozornosti učiteľov, aspirantov, postgraduátov a študentov vysokých škôl filologického zamerania.

Michal Mikluš

Vo westfálskom Münsteri (NSR) sa v dňoch 9.-11. 9. 1992 konalo 27. lingvistické kolokvium, ktorého usporiadateľom bol inštitút germanistiky domácej univerzity. Organizátori mali pre 140 účastníkov z európskych vysokoškolských a vedeckovýskumných pracovísk pripravených 15 sekcií, v ktorých odznelo do 90 príspevkov. Rokovalo sa v týchto sekciách: 1. sémantika; 2. gramatika; 3. syntax; 4. morfológia/fonológia; 5. veda o preklade; 6. počítačová lingvistika; 7. teoretické a metodologické otázky vedy; 8. komunikácia v podnikateľskej sfére; 9. analýza dialógu; 10. pragmatika; 11. sociolingvistika; 12. špeciálne/špecifické jazyky; 13. komparatívna lingvistika; 14. textová lingvistika; 15. analýza literárnych textov. Paralelné rokovaní v sekciách prebiehali podľa dodržiavaného časového harmonogramu, v ktorom sa rátao aj s diskusiou a s presunom do iných sekcií; výber prednášok uľahčoval aj zborník téz.

Na lingvistických podujatiach patrí síce sekcia sémantiky už tradične medzi najvyhľadávanejšie (nebo to ináč ani v Münsteri), predsa len pozoruhodnému záujmu účastníkov sa tešili aj vystúpenia v sekciách pragmatiky, sociolingvistiky a analýzy dialógu. Bohatosťou tém a prístupov sa vyznačovala početne zastúpená sekcia gramatiky. Zo zaujímavých vystúpení poukážeme aspoň na tie, ktoré sú aktuálne v súčasnej lingvistike a mohli by si nájsť svoje miesto aj v našom výskume.

B. ten C a t e (Graningen) sa zaoberal transformáciou nominatívu do pozície agensa a paciensa, ktorá pri istých slovesách vyvoláva zmenu sémantickej charakteristiky vety. Odôvodňoval, prečo nielen sémantiku, ale aj gramatiku slovesa podmieňuje kontext. – H. G. S t i l l (Berlín) rozoberal vzťahy medzi procesualnosťou reči a jazykovým vyjadrením, pričom poukazoval na korešpondenciu sémantiky a gramatiky. Na príkladoch dokladal, ako môže dogmatické lipnutie na jazykových pravidlách spôsobiť myšlienkový posun vo vete. – U. H. W a s s n e r (Münster) hovoril o propozíčných testoch; vymedzoval pojmy propozícia a propozicionálnosť. – S. B e c k m a n n o v á (Münster) uvažovala o praktickom využití téz L. Wittgensteina týkajúcich sa významu slova. – J. F r a n c o i s (Paríž) hovoril o modeloch spracovania textu s využitím "sémantickej reči". – H. H ü l z e r - V o g t o v á (Weilerswist) sa zaoberala využitím diferencovaných pomenovaní na regulovanie komunikačnej stratégie a získavanie postavenia v sociálnej komunikácii v oblasti podnikania. Výsledným produktom komunikácie by mal byť získaný "imidž" hovoriaceho. – J. A l b r e c h t (Heidelberg) vystúpil s polemickým príspevkom o jazykových normách: tradícia a analógia ako základné princípy normotvorby už nepostačujú, je nevyhnutné vychádzať z analýzy a klasifikácie materiálu, z výsledkov historicko-porovnávacieho a systémovo-teoretického výskumu vplyvu normy na vývin európskych štandardných spisovných jazykov, a to podľa jazykovej situácie v jednotlivých jazykoch.

G. H i n d e l a n g (Münster) podal analýzu dialógu medzi terapeutom a pacientom s vymedzením základných téz a krokov, orientujúc sa najmä na komunikačnú funkciu jednotlivých prehovorov. – W. N i e h ü s e r (Münster) sa zaoberal komunikáciou v kriticknej situácii, ktorú reprezentuje škandál. Komunikáčne a aj jazykovo analyzoval tieto fázy škandálu: 1. čin (skutočnosť), ktorý škandál vyvolá, 2. inkubačná doba škandálu, 3. škandál, 4. otvorený konflikt, 5. obhajoba (vysvetľovanie), 6. zakončenie. – W. Z i l l i g ako domáci účastník vystúpil s atraktívnou a časovo aktuálnou témou: venoval sa využívaniu iniciáltovej výpovede *Basic Instinct soll ja sehr gut sein...* v replikách tematicky rôznorodých dialógov a v rozličných komunikačných situáciách. – H. W e y d t (Berlín) sa zaoberal problémami, ktoré vznikajú pri dialógu (diskusie v televízii, ak jeden z účastníkov hovorí rečou, ktorá nie je jeho materinským jazykom). Rozbor konkrétnych situácií potvrdil, že praktická znalosť cudzieho jazyka nestačí na to, aby komunikant bol "plnohodnotným" partnerom v dialógu. – C. M ü l l e r o v á (Berlín) hovorila o neverbálnej komunikácii, pričom sa zamerala na komunikačnú funkciu gest a na ich klasifikáciu. – L. Z y b a t o w (Leipzig) na prekladoch beletrie z bulharčiny, ruštiny, slovinčiny, slovenčiny, češtiny a nemčiny ukázal, ako možno pomocou "správne" zvolených jazykových prostriedkov (spojky, elipsy a pod.) v historickom a sociálnom kontexte vypestovať v čitateľovi stereotyp myslenia a hovorenia a tým prispieť k tomu, že adresát už po istom čase nevníma skreslené informácie. – J. R o k o s z o w á (Krakov) v príspevku o mŕtvení ako jazykovom probléme podala charakteristiku troch alternatív tohto komunikačného javu vo vzťahu k syntaxi, sémantike a pragmatike. – D. W. H a l w a c h s (Graz) odôvodňoval potrebu graficky v texte zaznamenávať fungovanie paralingválnych prostriedkov (mimika, gesto, kinetika, pro-

xemika, fonetické prostriedky). Prítomnosť znakov v texte by pomohla rečníkom pri oficiálnych prejavoch a moderátorom v masmediách pri orientácii v písaných textoch.

A. K a t n y (Rzeszów) sa zaoberal pôvodom a tvorením slov v zlodejskom žargóne. – K. S i e - w e r t (Münster) priblížil osobitnú reč mesta Münsteru označovanú ako *Masematte*, ktorá sa pokladá buď za tajnú reč (zlodejský žargón), alebo za špecifický sociálny dialekt. – J. K l i n c k o v á (Banská Bystrica) poukázala na koexistenciu a konkurenciu spisovných a nespisovných pomenovaní v diferencovaných komunikačných situáciách v odbornej sfére, keď o vhodnosti jazykového prostriedku rozhoduje jeho funkcia v komunikácii.

J. D. G a l l a g h e r (Münster) sa sústreďil na osvetlenie inkompatibility prekladu. Poukázal na sféry s najčastejšie sa vyskytujúcimi problémami a analyzoval činitele, ktoré podmieňujú nespájateľnosť textov. Na základe vlastných rozborov anglickej, nemeckej a francúzskej publicistiky konštatoval, že anglická výpoveď v porovnaní s ostatnými jazykmi podstatne výraznejšie podnecuje aktivitu percipienta. – M. S z c z o d r o w s k i (Štetín) sa zaoberal konštituovaním pamäťových mechanizmov pri cudzojazyčnej komunikácii. – R. S k i b e (Berlín) sa venoval gramatikalizácii ako nevyhnutnej etape pri osvojovaní si cudzieho jazyka. – K. B i r k n e r o v á (Berlín) hovorila o nadobúdaní inojazyčnej kompetencie poľských imigrantov v súvislosti s využívaním konektorov. – D. Š u l c e o v á (Liepaja) porovnávala fonotaktické štruktúry v lotyštine a v litovčine, ale aj v ruštine a v nemčine. – V. P a t r á š (Banská Bystrica) sa sústreďil na lokalizovanie germanizmov v bežnej komunikácii v slovenčine a na ich funkciu v rozličných vekovo-generačných skupinách. Ukázal, že germanizmy v bežnej spontánnej komunikácii v závislosti od veku hovoriacich majú rozličnú sociálno-pragmatickú hodnotu a úlohu. – C. H a p p e o v á (Vechta) priblížila situáciu v jazykovede a v jazykovednom výskume v bývalej NDR.

Príjemnú pracovnú atmosféru umocňovala dokonalá organizácia podujatia, všestranná starostlivosť hostiteľov a možno aj pekné počasie. Miesto rokovania kolokvia v budúcom roku vzhľadom na viacero alternatív do konca rokovania nebolo známe. Radi naň prídeme znovu...

Jana Klincková – Vladimír Patráš

OBSAH

Juraj D o l n í k: Axiologické slová	91
Adriana F e r e n č í k o v á: Prínos dialektológie k výskumu historickej syntaxe (Na príklade časového podradňovacieho súvetia)	127
Alexandra J a r o š o v á: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku	116
Ján K a č a l a: Syntaktický systém jazyka	3
Ábel K r á ľ: Z problematiky automatického rozpoznávania slovenčiny	81
Viktor K r u p a: Ikonické akustické prvky v slovnej zásobe	26
Ella S e k a n i n o v á: Vzťah konfrontačnej lexikológie a dvojjazyčnej lexikografie	34
Miloslava S o k l o v á: Sémantika slovesa a genus verbi	99
Juraj Š í k r a: Lexikálna homonymia	13

Diskusia

Ján F i n d r a: Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu	48
Ján H o r e c k ý: Ešte raz o ideálnych jazykových znakoch a označovaní	134

Rozhľady

Slavo O n d r e j o v i č: Nikolaj Sergejevič Trubeckoj – klasik modernej jazykovedy	56
--	----

Správy a posudky

Človečeskij faktor v jazyke. Jazykovye mechanizmy ekspressivnosti. M M i k l u š	153
Dolník, J.: Lexikálna sémantika. E. S e k a n i n o v á	143
Kořenský, J.: Teorie přirozeného jazyka. Interdisciplinarita, aplikace, prognózy. J. H o r e c k ý	151
Lexikografické sympóziu v Heidelbergu. V. B l a n á r	74
Linguistic Categorization. V. K r u p a	73
Lingvistické kolokvium '92. J. K l i n c k o v á – V. P a t r á š	155
Masár, I.: Průručka slovenskej terminológie. E. P í c h a	71
Metódy výskumu a opisu lexiky slovenských jazykov. K. B ú z á s s y o v á	144
Na šesťdesiatku docenta Ábela Kráľa. J. K a č a l a	65
Päťdesiat rokov doc. Juraja Dolníka. J. H o r e c k ý	137
Pramene k dejinám slovenského jazyka. E. K r o š l á k o v á	149
Súpis prác doc. Ábela Kráľa za roky 1982 – 1991. L. D v o n ě	67
Súpis prác doc. Juraja Dolníka za roky 1973 – 1991. L. D v o n ě	139
Šikra, J.: Sémantika slovenských prísloviak. J. H o r e c k ý	70
Vedecká konferencia o komunikácii. J. K l i n c k o v á	77
Všobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. M. Š i m k o v á	146
Za profesorom D. Viehwegerom. J. K a č a l a	79

СОДЕРЖАНИЕ

Юрай Д о л н и к: Аксиологические слова	91
Адриана Ф е р е н ч и к о в а: Вклад диалектологии в исследование исторического синтаксиса (На примере временного сложноподчиненного предложения)	127
Александра Я р о ш о в а: Сочетаемость слов и ее отражение в словаре	116
Ян К а ч а л а: Синтаксическая система языка	3
Абел К р а л ь: О некоторых вопросах автоматического распознавания словацкого языка	81
Виктор К р у п а: Акустический иконизм в лексиконе	26

Элла С е к а н и н о в а: Отношения сопоставительной лексикологии и двуязычной лексикографии	34
Милослава С о к о л о в а: Семантика глагола и залог	99
Юрай Ш и к р а: Лексическая омонимия	13

Д и с к у с с и я

Ян Ф и н д р а: Орфография как индивидуальный и социальный феномен. Замечания о новых Правилах словацкой орфографии	48
Ян Г о р е ц к и: Ещё раз об идеальных языковых знаках и обозначении	134

О б з о р

Славо О н д р е й о в и ч: Николай Сергеевич Трубецкой – классик современного языкознания	56
---	----

С о о б щ е н и я и р е ц е н з и и

Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. М. М и к л у ш	153
Долник, Ю.: Лексическая семантика. Э. С е к а н и н о в а	143
Корженски, Я.: Теория естественного языка. Междисциплинарность, аппликации, прогнозы. Я. Г о р е ц к и	151
Симпозиум по проблемам лексикологии в Гейдельберге. В. Б л а н а р	74
Языковая категоризация. В. К р у п а	73
Лингвистическое коллоквиум '92. Я. К л и н ц к о в а – В. П а т р а ш	155
Масар, И.: Руководство по терминологии словацкого языка. Э. П и х а	71
Методы описания и исследования лексики славянских языков. К. Б у з а ш ш и о в а	144
К шестидесятилетию доцента Абеда Краля. Я. К а ч а л а	65
Пятидесятилетие доц. Юрая Долника. Я. Г о р е ц к и	137
Документы из истории словацкого языка. Э. К р о ш л а к о в а	149
Список работ доц. Абеда Краля опубликованных в период 1982 – 1991 гг. Л. Д в о н ч	67
Список работ доц. Юрая Долника опубликованных в период 1973 – 1991 гг. Л. Д в о н ч	139
Шикра, Ю.: Семантика словацких наречий. Я. Г о р е ц к и	70
Научная конференция по проблемам коммуникации. Я. К л и н ц к о в а	77
Общие и особые проблемы языковой коммуникации. М. Ш и м к о в а	146
Скончался профессор Д. Фивегер. Я. К а ч а л а	79

C O N T E N T

Juraj D o l n í k: Axiological Words	91
Adriana F e r e n č í k o v á: The Contributions of the Dialectology to Research in Historical Syntax (Illustrated with Examples from Complex Adverbial Sentences of Time)	127
Alexandra J a r o š o v á: Collocability of Words and Its Representation in the Dictionary	116
Ján K a č a l a: Syntactic System of Language	3
Ábel K r á ľ: On the Task of Automatic Recognition of Slovak Language	81
Viktor K r u p a: Acoustic Iconicity in Lexicon	26
Ella S e k a n i n o v á: On the Relation between Confrontative Lexicography and Bilingual Lexicography	34
Miloslava S o k o l o v á: Semantics of Verb and the Voice	99
Juraj Š i k r a: Lexical Homonymy	13

D i s c u s s i o n

Ján F i n d r a: Standard Spelling as an Individual and Social Phenomenon. On the New Rules of the Slovak Orthography	48
---	----

Ján H o r e c k ý: One More on the Ideal Linguistic Signs and Designation	134
---	-----

R e v i e w a r t i c l e s

Slavo O n d r e j o v i č: Nicolai Sergeewitch Trubetzkoy – Classic of Modern Linguistics	56
---	----

R e p o r t s a n d r e v i e w s

The Human Factor in Language. Language Mechanisms of the Expression. By M. M i k l u š	153
Dolník, J.: Lexical Semantics. By E. S e k a n i n o v á	143
Kořenský, J.: The Theory of Natural Language. Interdisciplinarity. Applications, Prognoses. By J. H o r e c k ý	151
Symposium on the Lexicology in Heidelberg. By V. B l a n á r	74
Linguistic Categorization. By V. K r u p a	73
Linguistic Colloquium '92. By J. K l i n c k o v á – V. P a t r á š	155
Masár, I.: A Handbook of Slovak Terminology. By E. P í c h a	71
Methods of Research and Description of the Lexicon of Slavic Languages. By K. B u z á s s y - o v á	144
The 60 th Birthday of Docent Ābel Kráf. By J. K a č a l a	65
Fifty Years of Doc. Juraj Dolník. By J. H o r e c k ý	137
A Source to the History of Slovak Language. By E. K r o š l á k o v á	149
Bibliography of the Writings of Doc. Abel Kráf for the Period 1982 – 1991. By L. D v o n ě	67
Bibliography of the Writings of Doc. Juraj Dolník for the Period 1973 – 1991. By L. D v o n ě	139
Šikra, J.: The Semantics of Slovak Adverbs. By J. H o r e c k ý	70
Conference on the Problems of Communication. By J. K l i n c k o v á	77
The General and Specific Problems of Language Communication. By M. Š i m k o v á	146
Obituary for the Professor D. Viehweger. By J. K a č a l a	79

Vážení čitatelia,

vydavateľstvo Obzor v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV vydá v roku 1992 kolektívne dielo slovenských jazykovedcov spracované pod vedením prof. PhDr. Jozefa M i s t r í k a , DrSc.

ENCYKLOPÉDIA JAZYKOVEDY

Dielo obsahuje informácie o otázkach všeobecnej jazykovedy, fonetiky, lexikológie, štylistiky, teórie komunikácie, slovenskej morfológie a syntaxe, údaje o osobnostiach domácej a zahraničnej jazykovedy, výstižné charakteristiky najdôležitejších diel slovenskej a všeobecnej jazykovedy.

Zabezpečte si včas toto cenné dielo vo vydavateľstve Obzor, odbyt, Špitálska 35, 815 85 Bratislava.

strán 700, cena 199.- Kčs

CONTENT

Ábel Kráľ: On the Task of Automatic Recognition of Slovak Language	81
Juraj Dolník: Axiological Words	91
Miloslava Sokolová: Semantics of Verb and the Voice	99
Alexandra Jarošová: Collocability of Words and Its Representation in the Dictionary	116
Adriana Ferencíková: The Contributions of the Dialectology to Research in Historical Syntax (Illustrated with Examples from Complex Adverbial Sentences of Time)	127

Discussion

Ján Horecký: One More on the Ideal Linguistic Signs and Designation	134
---	-----

Reports and reviews

Fifty Years of Doc. Juraj Dolník. By J. Horecký	137
Bibliography of the Writings of Doc. Juraj Dolník for the Period 1973–1991. By L. Dvonč	139
Dolník, J.: Lexical Semantics. By E. Sekaninová	143
Methods of Research and Description of the Lexicon of Slavic Languages. By K. Buzássyová	144
The General and Specific Problems of Language Communication. By M. Šimková	146
A Source to the History of Slovak Language. By E. Krošláková	149
Košenský, J.: The Theory of Natural Language. Interdisciplinarity, Applications, Prognoses. By J. Horecký	151
The Human Factor in Language, Language Mechanisms of the Expression. By M. Mikluš	153
Linguistic Colloquium '92. By J. Klínková – V. Patráš	155

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 43, 1992, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., člen korešpondent Ján Kačala, prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Ábel Král, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Anna Lišková

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,
Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

Registračné číslo 7044

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám slobody 6, 810 05 Bratislava

Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.B 34 01 08, D-8000 München,
Germany

Ročné predplatné Kčs 58,-, jednotlivé číslo Kčs 29,-

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1992